زنجیرەی ئیسلام و زانست

1

قورئان و زەویناسی

ئامادەکردنی

سەروەر حەسەن

پێداچوونەوەی زانستی

دکتۆر فۆئاد محمد قادر

قورئان و زانست

2

تصوير ابو عبد الرحمن الكردي

تەفسیری نوور

قورئان و زەویناسی

زنجیرەی قورئان و زانست (٢)

قورئان و زەویناسی

ئامادەکردنی

سەروەر حەسەن

پێداچوونەوەی زانستی

د.فؤاد محمد قادر

پسپۆڕ لە جیۆلۆجیای نەوت

پێداچوونەوەی زمانەوانی

م.ناهیدە ڕەحمان

بەکالۆریۆسی زمانی کوردی

مافی لەچاپدانەوەی پارێزراوە بۆ
نوسینگەی تەفسیر

ناوی کتێب بەکوردی: قورئان و زەویناسی
ئامادەکردنی: سەروەر حەسەن
پێداچونەوەی زانستی: د.فؤاد محمد قادر
پێداچونەوەی زمانەوانی: م.ناهیدە ڕەحمان
بڵاوکردنەوەی: نوسینگەی تەفسیر بۆ بڵاوکردنەوەو ڕاگەیاندن/ هەولێر
نەخشەسازی ناوەوە: جمعە صدیق کاکە
خەت: نەوزاد کۆیی
بەرگ: أمین مخلص
نۆرە و ساڵی چاپ: یەکەم ١٤٣٢ك - ٢٠١١ز
تیراژ: ١٥٠٠ دانە

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی (١٣٢٠) ساڵی ٢٠١١ پێدراوە

تەفسیر
بۆ بڵاوکردنەوە و ڕاگەیاندن
هەولێر- شەقامی دادگا - ژێر لوتیلی شیرین پالاس
ت : ٢٢٢١٦٩٥ - ٢٢٣٠٩٠٨- ٢٥١٨١٣٨
موبایل : ٠٧٥٠ ٤٦٠ ٥١ ٢٢ - ٠٧٧٠ ١٣٨ ٧٢ ٩١
tafseeroffice@yahoo.com
tafseeroffice@maktoob.com
altafseer@hotmail.com

ناوەڕۆك

پێشەکی ٩
پێکهاتەی گشتی زەوی ١١
زەوی و جیاوازیی خاکەکەی..... ١٢
لەجوڵە وەستانی زەوی ١٤
هێزی کێشکردنی زەوی ١٦
پشتێنەی موگناتیسی ١٨
قۆناغەکانی دەرکەوتنی مانگ ٢٠
ڕووناکیدانەوەی مانگ و تیشکی خۆر..... ٢١
سوڕانەوەی زەوی..... ٢٤
پەستانی هەوا..... ٢٧
شێوەی زەوی گوێی تەواو نییە..... ٣٠
لەرینەوەکانی دەنکۆڵە خۆڵییەکان ٣٢
گەردەلول و ئاگر..... ٣٤
مانای زمانەوانی گێژەڵوکە (إعصار):..... ٣٥
جۆرەکانی (با) لە قورئانی پیرۆزدا ٣٧
داماڵینی ڕووناکی ڕۆژ ٤٠
بیردۆزی ڕێژەیی..... ٤١
نەبینینی ئەو تەنانەی بەخێرایی زیاد لەخێرایی
ڕووناکی دەجوڵێن..... ٤٣
ئەندازەگیری لە بەدیهێنانی زەویدا..... ٤٤
مێژووی شەو و ڕۆژ..... ٤٧
سوودەکانی شەو و ڕۆژ..... ٥٠
هەناسە دەدات..... ٥٣
نزمترین ناوچە لەسەر ڕوی زەوی ٥٧

درز و کەلێنی زەوی ٥٩
خۆرهەڵات و خۆرئاواکان ٦٠
جیاوازی ساڵی هەتاوی و ساڵی مانگی ٦٢
زەوی زەلیل و ملکەچە ٦٣
شاخەکان و باران بارین ٦٥
کرداری داماڵین شاخەکانی بۆ تەختانی و دەشت گۆڕیوە ٦٧
پێشبینی قورئانی پیرۆز بە هۆکارەکانی گەیاندن ٦٨
پێشبینیکردنی قورئانی پیرۆز بەهۆکارەنوێیەکانی گواستنەوە ٦٩
گەشەکردنی هۆکانی گواستنەوە ٧٠
کانزا و ناکانزاکان ٧٥
کانزا و ناکانزاکان لە قورئانی پیرۆزدا ٧٦
دارشتە کانزاییە پتەوەکان ٧٨
لەدەستدانی نەرمونیانی کانزاکان ٧٩
نیشتمانی خامی توخمەکان ٨٠
ئەوەی لەژێر خاکدا هەیە ٨٢
دەرچوونی قورساییەکانی زەوی ٨٣
کانزای ئاسن ٨٥
پێکهاتەی کیمیایی بەرد و مرۆڤ ٨٨
شاخەکان ٩٠
شاخ لە زانستی زەویناسیدا ٩١
ئاماژە جیاوازەکانی قورئانی پیرۆز بە شاخ (الجبل) ٩٢
یەکەم: خاسیەتی مێخێتی شاخەکان ٩٤
مێژووی دروستبوونی بیرۆکەی بوونی ڕەگی شاخەکان ٩٥
چەمکی زانستی خاسیەتی مێخێتی شاخەکان ٩٧
دووەم: چەسپاندن و لەنگەرپێگرتنی زەوی یان
شاخەکان لەسەر زەوی ١٠٢

سێیەم: بوونی هێڵ و نەخشەی ڕەنگ جیاواز
لەسەر شاخەکان..... ١٠٩
(جُدّد)ی بەردین لەزانستی زەویناسیدا ١١٠
پێشینەی قورئان لە ئاماژەدان بە ڕەنگەکانی (جُدد)
بە ڕەنگی سپی و سوور و ڕەش..... ١١٢
ئاو و کاریگەریی لەسەر ڕەنگی شاخەکان ١١٤
چوارەم: جوڵەی شاخەکان شوێنکەوتەی جوڵەی زەوییە ١١٧
ئاو و دەریا و باران ١١٩
ئاو بنەڕەتی ژیانە ١٢٠
بنەڕەتی مرۆڤ ئاوە: ١٢١
بنەڕەتی ڕووەك ئاوە: ١٢٢
سوڕیٰ ئاو لە سروشتدا ١٢٤
بنەڕەتی ڕووبار و سەرچاوەکان و چۆنیەتی باسکردنی
ئەم بابەتە لە قورئاندا: ١٢٥
گەرمی و هەڵم..... ١٢٧
هەورەقورسەکان ١٢٨
بارانی شیرین..... ١٢٩
دابەزاندنی باران بە ئەندازەی دیاریکراو..... ١٣٠
یەکەم: خێرایی دابەزین ١٣٠
دووەم: بڕی بەهەڵمبوو و بڕی باران ١٣١
چینەکانی بینین لە قوڵایی دەریادا ١٣٢
نهێنی هەورەکان ١٣٤
دیاردەکانی دەریا ١٣٥
سێ جۆر شەپۆلی دەریاکان هەن:..... ١٣٦
دەریای گەرمکراو ١٣٩
نهێنی هەڵقوڵینی ئاو لەبەردەوە ! ١٤٠

ئاوی ژێر زەوی..... ١٤١
ناوچەی ڕێژگە و بەربەستی نێوان دوو دەریا ١٤٢
ناوچەی ڕێژگە (پێکگەیشتنی ئاوی دوو دەریا): ١٤٣
بەربەستی نێوان دوو دەریاکە: ١٤٥
(با) و شەپۆلەکانی دەریا..... ١٤٨
ترس و باران ١٥١
سەرچاوەکان ١٥٥

به ناوی خوای بەخشندەی میهرەبان

پێشەکی

بەقەڵەمی د. فؤاد محمد قادر
پسپۆڕ لەبواری نەوت، زانکۆی سلێمانی

قورئانی پیرۆز پەیامێکی بەردەوامی خوای گەورەیە بۆ مرۆڤایەتی، مرۆڤەکان دەدوێنێت بە هەموو ڕەهەندەکانیەوە، ڕابردوو و ئێستا و داهاتوویان پێکەوە گرێ دەدات، حیوار لەگەڵ مرۆڤ دەکات وەك بەشێك لە جیهانێکی گەورەتر، سەرنجی بۆ بوونەوەرێك (گەردوون)ی پان و بەرینی چواردەوری ڕادەکێشێت: ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱخْتِلَٰفِ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ لَءَايَٰتٍ لِّأُوْلِي ٱلْأَلْبَٰبِ﴾، هانی دەدات بیربکاتەوە و ژیریی بخاتەگەڕ، قسە لەگەڵ ناخ و ئەقڵ و ویژدانی مرۆڤەکاندا دەکات... ئایەتەکانی قورئان پڕاوپڕن لە ئاماژەی زانستی و مەنتیقی، لە کات و شوێنی گونجاودا ئاماژە بۆ دروستکراوەکان و دیاردە سروشتییەکان دەکات، بەجۆرێك کە مرۆڤەکان لە هەر بڕگەیەکی مێژوودا بن، لەهەر ئاستێکی زانستیدا بن، کاتێك شرۆڤەی ئەو ئاماژە قورئانیانە دەکەن دەبینن پڕاوپڕ پێکاویەتی و زانست بەتەواوی لەگەڵیدا هاوتەریبە.

کتێبی (قورئان و زەویناسی) کە برای بەڕێزمان کاك "سەروەر حەسەن" ئامادەی کردووە، هەوڵێکی باشە بۆ خستنەڕوو و شرۆڤەکردنی

ئـەو ئایەتـە پیرۆزانـەی ئامـاژە بـە زەوی دەکـەن، لـە ڕووەکـانی: شـێوەی دەرەوەی زەوی و پێکهاتەی چینەکانیەوە، پێکهاتـەی شـاخەکان، کـانزا و بەردەکان، بەرگەهەوای دەوری گۆی زەوی و سوڕی ئاو لە باران و ڕووبار و دەریاکان.

دەستخۆشی لێدەکـەم، خـوای گـەورە پاداشـتی ماندووبوونی بداتـەوە، هیـوادارم مـن و خوێنـەرانی تـریش بـە دڵـی پـڕ لـە ئیمـان و بـیری پـڕ لـە زانسـتەوە بچـینە خزمـەت ئایەتـەکانی قورئـان و بـە تێڕامـانی قووڵـەوە بیخوێنینەوە تا زیاتر و زیـاتر گـەورەیی ئـەم پەیامـەمان بـۆ دەربکـەوێت و هەڵزنێین بە بـاڵای بـەرزی ئـەم قورئانـەدا، تـا لـە سـایەیدا گەشـە بکـەین و بەرزبینـــــــەوە ﴿ إِنَّ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ يَهْدِى لِلَّتِى هِىَ أَقْوَمُ ﴾... دووبـــــــارە دەستخۆشی بۆ کاك سەروەر.

پێکهاتەی گشتی زەوی

زەوی و جیاوازیی خاکەکەی

بێگومان خاکی زەوی هاوچەشن نییە و لە یەك جۆر نییە، هەروەها لە تاکە توخمێکیش پێکنەهاتووە... قورئانی پیرۆز دەربارەی ئەم وتەیە دەدوێت و دەفەرموێت: ﴿وَفِي ٱلْأَرْضِ قِطَعٌ مُّتَجَٰوِرَٰتٌ وَجَنَّٰتٌ مِّنْ أَعْنَٰبٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقَىٰ بِمَآءٍ وَٰحِدٍ وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلَىٰ بَعْضٍ فِي ٱلْأُكُلِ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾الرعد/٤، واتە: لەسەر ڕووکاری زەوی پارچەی جۆراوجۆر هەیە لەپاڵ یەکدا (کە کاریگەرییان لەسەر چۆنیەتی و بەرهەمی ڕووەك هەیە، جگە لەوەی جیاوازیان نیشانەن بۆ کانزا جۆراوجۆرەکان)، هەروەها لە ڕەزی تریٚ، کشتوکاڵی هەمەجۆر لە دانەوێڵە و بێستانەکاندا، دارخورمای یەك قەد و دوو قەد، هەموو ئەمانە بە یەك ئاو ئاودێر دەکرێن و لە یەك جۆر ئاو دەخۆنەوە (بەڵام سەرەنجام ئەو هەموو بەروبوومە جیاوازە لە قەبارە و تام و بۆن و ڕەنگ و شێوازدا، پەیدا دەبن) و هەندێکیانمان لە هەندێکی تر بۆ خۆراکی مرۆڤ نازدارتر و پەسەندتر کردووە، بەڕاستی ئا لەو شتانەدا بەڵگە و نیشانەی زۆر هەن بۆ کەسانێك ئەقڵ و ژیری خۆیان بخەنە کار.

لەم دوادواییانەدا زاناکان گەیشتنە ئەو ڕاستییەی تۆیکڵی زەوی کە بە فاکتەرەکانی داملین (تعریة) تێکشکاو و پەرت بووە و وایلێهاتووە ڕەگەزەکانی یەك نەگرن، بەڵکو هەر خاڵێك سروشت و تایبەتمەندی خۆیی وەرگرتووە.

ئەوەش ئەو مانا زانستییەیە کە ئایەتەکە ئاماژەی پێدەدات، هەر پارچە زەوییەك لە چەند بەشێکی هاوسێی پێکەوەلکاو پێکدێت، هەرچەندە لە پێکهاتەی ئەو بەشانەدا ماددەی کانزایی یان ئەندامیی یاخود بەکتری جیاواز هەن... کاتێك ئاودێری بەشێکی دیاریکراوی زەوی دەکرێت، دەبینیت بەروبوومەکانی هەمەچەشنن، چونکە بەشگەلی قورین و هی تری لمین یاخود کلسی هەیە، لەگەڵ ئەوەش کە بە یەك ئاو ئاودێری دەکرێن کەچی بەروبوومەکانیان جیاوازە.

ئایا هەر ئەم زانیارییە نییە ئایەتە قورئانیەکە ئاماژەی پێدەدات؟ ئاخۆ محمد (ﷺ) ئەم زانیاییەی لەکوێوە هێناوە؟ بەدڵنیاییەوە نیگای خوای مەزنە...

لەجوڵە وەستانی زەوی

زەوی لـــە جوڵەیـــەکی یەکبینـــە و بەردەوامدایـــە، بـــەڵام لـــە هەنـــدێك ئایەتەکانی قورئانی پیرۆزدا ئـەو ڕاستییە دەخوێنینـەوە کـە لـە وەستانی سوڕانەوەی زەوی یاخود وەستانی جوڵەکەیەوە چی ڕوودەدات؟

خـــوای پـــەروەردگار دەفـــەرموێت: ﴿قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمُ ٱلَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ مَنْ إِلَٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ يَأْتِيكُم بِضِيَآءٍ ۖ أَفَلَا تَسْمَعُونَ ﴿٧١﴾ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمُ ٱلنَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ مَنْ إِلَٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ يَأْتِيكُم بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ ۖ أَفَلَا تُبْصِرُونَ﴾ القصص/٧١-٧٢، واتـە: (ئـەی محمد (ﷺ)) بڵێ: خەڵکینە هـەواڵم بدەنێ ئەگـەر خـوا شـەوگار بکـات بـە هەمیشەیی تا ڕۆژی قیامەت (هەر ڕۆژ نەبێتەوە) چ خوایەکی تر هەیە جگـە لە (الله) بتوانێت ڕووناکیتان بۆ فەراهەم بهێنێت، ئایا ئێـوە ئـەم ڕاستییانە نابیستن؟ هەروەها پێیان بڵێ: هـەواڵم بـدەنێ ئەگـەر خـوا ڕۆژگـاری کـردە هەمیشەیی لەسەرتان، تا ڕۆژی قیامەتی خایانـد، کـام خـوا هەیـە جگـە لـە (الله) شەوگارتان بۆ پێش بێنێت، تا ئارامیی تێدا بگرن، ئایا ئێوە سـەرنجی ئەم دیاردانە نادەن و نایانبینن؟!

زانایان ئاشکرایان کردووە زەوی خولێك بـەدەوری خۆیـدا بـەماوەی (٢٤ کاتژمێر) تەواو دەکات، ئەگەر هاتوو خێرایی سـوڕانەوەی بـەدەوری خۆیـدا بە بڕی (١چرکە) کەم بکات لەماوەی تێپەڕبوونی (١٢٠ هەزار ساڵ)دا، ئەوا

سوڕانەوەی زەوی لەدوای (٤٣٢ ملیـۆن سـاڵ) بـە ئەنـدازەی یـەك کاتـژمێر کەم دەکات.

لەو کاتەدا کۆی کاتەکانی شەو و ڕۆژێـك دەبێتـە (٢٥ کاتـژمێر)... وردە وردە کـەمبوونی بـەردەوام دەبێـت و بـەوەش مـاوەی شـەو و ڕۆژ درێـژتر دەبێت، بەم پێیە هەر دەبێت ڕۆژێك لە ڕۆژان زەوی لە جوڵە بوەستێت.

چی دەبێت ئەگەر زەوی لە سوڕانەوەی بـەدەوری خۆیـدا وەسـتا؟ ئـەو کاتـە ئـەو نیوەیـەی گـۆی زەوی کـە بەرامبـەرە بـە خـۆر دەبێتـە ڕۆژێکـی بەردەوام و نیوەکەی تریش دەبێتە شەوێکی هەمیشەیی.

بەدیهێنـەری بـەتوانا لـەو ئایەتـەی پێشـوودا پرسـیارێك دەخاتـەڕوو بـۆ تێڕامـان و بیرکردنـەوە و گـەڕان، بـۆ دەرخسـتنی توانـایی زاتـی (الله) لـە بەدواییەکداهێنانی شەو و ڕۆژ.

خۆئەگەر زەوی لەجوڵە وەستا، ئەو دەمە:

ڕووی بەرامبەر بە خۆر هەمیشە ڕۆژ دەبێت!

ڕووەکەی تری زەوی دەبێتە شەوێکی هەمیشەیی!

هەر ئەو زانیارییەیە کە خوای پەروەردگار لـە قورئـانی پـیرۆزدا تۆمـاری کردووە!

هێزی کێشکردنی زەوی

خـــوای پـــەروەردگار دەفـــەرموێت: ﴿أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا ۝٢٥ أَحْيَاءً وَأَمْوَاتًا﴾المرسلات/٢٥-٢٦، واتـە: ئایـا ئێمـە زەویمـان نـەکردووە بـە هۆکـاری کۆکردنەوە، بۆ زیندوان و مردوان؟

ئایەتەکە ڕوون و ئاشکرایە لـە بـورای سوپاسـکردن و وەیادخسـتنەوەی بەخششدا: ئایائەم زەوییەی لەسەری دەژین وەهامان لێنـەکردووە بـەکێش بێـت بۆتـان، بەڕادەیـەك کـە هـەموو هۆکارەکـانی ئـارامی و دڵنیـایی و جێگیربوونتانی لەسەر دەبیننەوە؟ بۆئەوەی کەس وەها خەیاڵ نەکات ئـەم کێشکردن و گردکردنەوەیە تەنها بۆ ئەوکاتەیە کە مرۆڤ لەدوای مردنی لەنێو زەویدا دەنێژرێت، ئەو ڕستەیەی لە ئایەتەکەدا هاتووە ﴿أَحْيَاءً وَأَمْوَاتًا﴾ واتە بەجۆرێکمان لێکـردووە کێشـتان بکـات، جـا بـە زینـدوویی بەسـەریدا بـڕۆن یاخود بە مردوویی تیایدا بنێژرێن.

خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿أَمَّن جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا﴾النمـل/٦١، واتـە: (ئایا تەنها ئەو زاتە نییە) کە زەوی دامەزراندووە؟

ئەم ئایەتە ئاماژە بـە کێشـکردنی زەوی دەدات کـە بەهۆیـەوە شـتەکان لەسەر زەوی جێگیر و چەسپاون و بەوەش ژیان ئیمکانیەتی هەیە، گەر ئەو سیفەتی کێشکردنەی زەوی نەبوایە ژیان ئەستەم دەبوو.

ئیســحاق نیــوتن (١٦٤٢ز–١٧٢٧ز) یاســای کێشــکردنی گشــتی دانــا: (هەموو دوو تەنێك لە گەردووندا بە هێزێك یەکتری کێش دەکەن، بـڕی ئـەو هێــزە زیاددەکــات بــە زیــادبوونی لێکــدانی بارســتایی دوو تەنەکــە و کەمبوونەوەی دووریی نێوانیان (بە دووجا)).

ئەم بـیردۆزە بـووە زانسـتێکی هەسـتپێکراو کـە بەهۆیـەوە هەسـارەکان دەخولێنەوە. لەوانەش خولانەوەی زەوی بەدەوری خـۆردا کـە تیایـدا خـۆر هێزی کێشکردنی بۆ سەر زەوی هەیە و هـەر بـەهۆی ئـەو هێـزەوە (لەگـەڵ بەردەوامیی جوڵەی زەوی) ئەو کارە بەئاکام دەگات.

هەر زانست دەڵێت: ئەگەر ئـەو هێـزی کێشـکردنە نـەبێت، مـرۆڤ لەسـەر ڕووی زەوی بەرزدەبێتــەوە (دەفڕێــت)، هــەروەك ســەر هەنــدێك لــە هەسارەکانی تر کە هێزی کێشکردن کەمترە.

ئایـا ئـەو بەدیهێنانـە مـەزن و وردەکارییـە سەرنجڕاکێشـە شـوێنەواری ڕێکەوتە؟!

پشتێنەی موگناتیسی

خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿ وَجَعَلْنَا ٱلسَّمَآءَ سَقْفًا مَّحْفُوظًا ۖ وَهُمْ عَنْ ءَايَٰتِهَا مُعْرِضُونَ ﴾الأنبياء/٣٢، واتـە: ئێمـە ئاسمانمـان کـردووە بـە سـەقفێکی پارێزراو، کەچی ئەوانە ڕوویان وەرگێڕاوە لەو هەموو نیشانە و بەڵگانـە (ی بەسەریانەوەیە).

لەسـاڵی (١٩٥٨ز) دا بـەهۆی مـانگی دەسـتکردی (Explorer 1) ـەوە زانسـت دۆزییـەوە کـە بەرگەهـەوای زەوی بـە هـەر پێـنج بـەش و حـەوت چـینەکەیەوە، لـە تیشـکی گـەردوونی و بـای خـۆریی کوشـندە پـارێزراوە بەهۆی پشتێنەی (ڤان ئەلن)ەوە کە (١٠٠-١٥٠ هەزار کیلۆمەتر) لە ئاسـتی ڕووی دەریاوە بەرزە و بـۆ مـاوەی پـانی (٧٥٠٠ کیلۆمـەتر) درێژدەبێتـەوە. ئەم پشتێنەیە قەڵغانێکی پارێزەر دروستدەکات کە زەوی و بەرگەهەواکـەی دەپارێزێت.

کـاری ئـەم قەڵغانـە لـە بـواری موگناتیسـی زەوییـەوە هـاتووە کـە پارێزگاریکردنە لە زەوی و بەرگەهەواکەی لە تیشـکی گـەردوونی هـاتوو لـە ئەستێرەکان و بەتایبەتیش لە تیشکی بـا خۆرییـەکان کـە خێراییەکـەی بـە نزیکەیی دەگاتە تێکڕایـی (١,٥ ملیـۆن کیلۆمـەتر) لـە هـەر کاتژمێرێکدا... خۆئەگەر ئەم بوارە موگناتیسیەی زەوی نەبوایە کە زەوی و بەرگەهەواکەی دەپارێزێت، تیشکی گاما و تیشکی ئێکس و تیشکی ئەلفا و بەشـێکی زۆری

تیشکی ژێرسوور زیندەوەرانی سەر زەوی تووشی لەناوچوون دەکرد و ژیان لەسەر زەوی نەدەما.

ئەگەر مانـای وشـەی (السماء) کورتبکەینـەوە لـەوەدا کـە بەرگەهـەوای زەوییە، ئەمەی باسـکرا دەبێتـە ڕووی زانسـتی ئـەو ئایەتـەی دەفـەرموێت:

﴿ وَجَعَلْنَا ٱلسَّمَآءَ سَقْفًا مَّحْفُوظًا ۖ وَهُمْ عَنْ ءَايَٰتِهَا مُعْرِضُونَ ﴾الأنبيـــاء/٣٢...

بەڵام ئەگەر لـە مانـای وشـەی (السماء) وەهـا تێگەیشـتین کـە بریتییـە لـە هەموو ئەوەی لە سـەروومانەوەیە، واتـە گـەردوون و ئـەوەی تێیدایـە، ئـەوا هەموو شتێك لە گەردووندا پارێزراوە بەهۆی ئەو یاسا وردانەی پـەروەردگار بـۆی دانـاون کـە گەلەسـتێرە و ئەسـتێرە و هەسـارەکانی بـە بەرزییـەوە ڕاگرتووە و ڕێگای گرتووە لەوەی ئاسمان بکەوێتە خوارەوە و ئاسمانـەکان و زەوی تێبکچـن و لەیـەك بترازێـن، تـەنها بـە فـەرمانی زاتـی پـەروەردگار نەبێت.

لەلایەکی ترەوە دەبێت ئەوەش بوترێت کە ئایەتەکە مانایەکی فراوانتری تێدایـە لـە (پشـتێنەی موگناتیسـی زەوی)، دەشـێت سـەرجەم چـینەکانی بەرگەهەوا بگرێتەوە لە چینی ئایۆنی و چینی ئـۆزۆن و... جگـە لەوانـەش، کە هەریەکەیان جۆرە قەڵغانێکی پارێزەرن بۆ زەوی.

قۆناغەکانی دەرکەوتنی مانگ

خـــوای گـــەورە دەفـــەرموێت: ﴿ وَٱلْقَمَرَ قَدَّرْنَٰهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَٱلْعُرْجُونِ ٱلْقَدِيمِ ﴾یس/٣٩، واتە: کات و شوێنی هەڵهاتنی مانگمان دیاریکردووە، هـەتا سەرەنجام وەك چیلکەیەکی وشکی باریك دەنوێنێت.

ڕاڤـەکارانی قورئـانی پـیرۆز دەڵـێن: "خـوای گـەورە کـات و شـوێنی هـەڵهاتنی مـانگی دیـاریکردووە، لـە شـەوی یەکـەمی مانگـدا بـە کـزی و ڕووناکییەکی کەمەوە هەڵدێت، پاشـان لـە شـەوی دووەمـدا ڕووناکییەکـەی زیاددەکات و شوێنەکەشی بەرزتر دەبێتـەوە، چـەند بەرزبێتـەوە هێنـدەش ڕووناکییەکـەی زیاددەکـات تـاکو لـە شـەوی چـواردەدا دەگاتـە ئەوپـەڕی ڕووناکی خـۆی. لـەدوای ئـەم حاڵەتەشـەوە دەسـتدەکات بـە کـەمکردن تـا کۆتاهەمین شەوی مانگ کە تیایدا وەك چیلکەیەکی وشکی باریکی لێدێت".

زانست دەڵێت: "شێوازە جیاواز و قۆناغبەندییـەکانی مـانگ کـە لەسـەر زەوییەوە دەبینرێت، دەگەڕێتەوە بۆ ئـەوەی خـۆر بـە بـەردەوامی نیـوەی مـانگ ڕووناك دەکاتـەوە و نیوەکـەی تـری تاریکـە. ڕووە ڕووناکەکـەی بەردەوام ڕووی لە خۆرە و لە کۆتایی مانگیشدا مانگ لەنێوان ئێمە و خۆردا دەبێت، ڕووە ڕووناکەکـەی بەرامبـەر بـە خـۆرە و ڕووە تاریکەکـەی بـەرەو ئێمەیە، بۆیە نایبینین. لەدواییدا دەستدەکات بە بەرزبوونەوە و ئیتر کەمێك لە بەشە ڕووناکەکە دەبینین، واتە یەك شـەوە (هـیلال) دەبینرێـت. پاشـان

کە مانگ زیاتر بەرزبووەوە ئەوکاتە بەشە نیوە ڕووناکەکەی دەبینرێت، کاتێکیش مانگ بە (چواردە شەوە) ی دەبینین ئەوکاتە زەوی لەنێوان خۆر و مانگدایە. ڕووە ڕووناکەکەی بەرامبەرمانە و تاریکەکەشی لە پشتەوە، بەمجۆرە ڕووە تاریکەکە پێچەوانەی ئێمەیە.

ڕووناکیدانەوەی مانگ و تیشکی خۆر

زانایانی گەردووننناسی دەڵێن مانگ لە سەرەتای بەدیهێنانی گەردووندا وەك خۆر ڕووناکیدەر بووە و لەبەرئەوەی کە بەرگەهەوای زەوی بەمشێوەیەی ئێستای نەبووە، بۆیە زۆر بە ئاسانی ڕێیداوە بە گەیشتنی ڕووناکی خۆر و ڕووناکی مانگ و ئەستێرەکان بۆ سەر ڕووی زەوی بە شەو و بە ڕۆژ. هەر لەبەرئەوەیە زەوی تەنها ڕۆژی هەبووە و شەوی نەبووە. هەر لەو سەرەتایەوە ڕووناکی چەندان ملیۆن لە شوهب و نەیزەکەکان بەر ڕووی زەوی دەکەوتن تاکو ویستی خوا وابوو ڕووناکی مانگ کوژایەوە و ئەستێرەکانیش تاریك بوون بەهۆی بلاوبوونەوەی تۆزی گەردوونییەوە کە تائێستاش بە دەوری ئەستێرەکاندا هەن. هەروەها ویستی خوایی بوو بەرگێکی هەوایی بۆ زەوی بەدیبێهێنێت کە ڕۆژانە زەوی لە پێداکەوتنی چەندین ملیۆن شوهب دەپارێزێت، بە ڕۆژ و بە شەویش.

ئەوەی زیاتر کڵپەسەندوبوونی مانگ دەسەلمێنێت، ئەو شوێنەوارە کۆنانەن کە لەسەر ڕووی مانگ بینراون، شوێنەواری ئەو گڕکانانەی لە ڕووەکەیەوە بەهۆی گەرمییە زۆرەکەیەوە دەرچوون، ئەو گەرمییە تاکو

ئێستاش لە ناواخنی مانگدا شاردراوەتەوە تاکو وەك شاهیدێك بێت لەسەر بەزەیی خوایی بەرامبەر بە مرۆڤ.

لـــە "ئـــیبن عـــەباس"ەوە گێڕراوەتـــەوە کـــە فەرموویـــەتی: "مـــانگ کڵپەسەندوو بووە و خوا ڕووناکیەکەیی کوژاندووەتـەوە". "ئـیبن عـەباس" ئەم وتەیەی لە ڕاڤەی ئایەتی ﴿فَمَحَوْنَآ ءَايَةَ ٱلَّيْلِ﴾دا وتووە. لەو ئایەتەی کە دەقەکـــەی بەمشـــێوەیەیە: ﴿وَجَعَلْنَا ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ ءَايَتَيْنِ ۖ فَمَحَوْنَآ ءَايَةَ ٱلَّيْلِ وَجَعَلْنَآ ءَايَةَ ٱلنَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا۟ فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا۟ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلْحِسَابَ ۚ وَكُلَّ شَىْءٍ فَصَّلْنَٰهُ تَفْصِيلًا﴾الإسراء/١٢، واتـە: ئێمـە دیاردەی شـەو و ڕۆژمان کردووە بە دوو بەڵگە و نیشانە، ئێمـە تاریکیمـان بەسـەر دیاردەی شەودا هێناوە و دیاردەی ڕۆژیشمان بە ئاشکرا و دیار و بینـراو سـازاندووە، تا لە ناز و نیعمـەتی پـەروەردگارتان بـەهرەوەر بـن، تـا ژمـارەی سـاڵەکان بـزانن و حسـاب ڕابگـرن، بەڕاسـتی ئێمـە هـەموو شـتێکمان بـە فراوانـی و بەربڵاوی ڕوونکردووەتەوە.

نیشـــانە و ئایـــەتی شـــەو (دیـــاردەی شـــەو) مانگـــە، خـــوای گـــەورە ڕووناکیدانەوەی کوژاندووەتەوە و تاریکی کردووە. ئایەتی ڕۆژیش بریتییـە لە خۆر کە خوای گەورە وای بۆ داناوە ڕووناکیدەر و چرایەکی ڕۆشـن بێـت کە کۆمەڵە سوودێکی لە ژمارە نەهاتووی هەیە.

مانگ لەدوای کوژانەوەی بەشـێوەیەکی لێهـات کـە ئـیتر خـۆی ڕووناکی بەرهەم نەهێنێت، بەڵکو ڕووناکی خۆری دەکەوێتە سەر و پاشان بەشێوەی نـوور دەیداتـەوە... نـوور ئـەو ڕووناکیەیـە کـە لـە تەنێکـەوە پێچـەوانە دەبێتـەوە و لـە خـودی ئـەو تەنـەدا دروسـت نابێـت، بـەڵام تیشـکدان

(ڕووناکیـدان) ئەوەیـە کـە لـە خـودی تەنەکـەوە دروسـت دەبێـت و بـۆ دەوروبەری بلاودەکاتەوە (وەك لە خۆردا).

لەپێشدا باوەڕ وابوو کە مـانگ لـە حـاڵی ئێسـتایدا هـەر خـۆی ڕووناکی دەدات، بەڵام بە پلەیەکی کەمتر لە خۆر. بە بیری کەس لەوانـەدا نـەهاتووە ڕووناکی مانگ کوژێنراوەتەوە و نوورەکەی لە خۆرەوە پێچەوانە دەکاتەوە. ئەمە و مەسەلەی باسکردنی نووری مـانگ و ڕووناکیـدانی خـۆر یەکێکـە لـە ئیعجازەکـانی قورئـانی پـیرۆز... لـە سـەرجەمی ئـەو باسـانەی دەربـارەی بابەتی ڕووناککردنەوەن هەواڵی ئـەوە دراوە کـە مـانگ نووربەخشـە، بـەڵام خۆر ڕووناکیدەرە. هەندێك لەو دەقانەش ئەمانەن:

﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِى جَعَلَ فِى ٱلسَّمَآءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَٰجًا وَقَمَرًا مُّنِيرًا ﴾ الفرقان/٦١، واتە: زۆر گەورە و مەزنە ئەو زاتەی لـە ئاسمانەکانـدا هەسـارە و ئەسـتێرەی گـەورە گـەورەی بـەدیهێناوە، هـەروەها چـرایەکی پرشـنگدار و مانگێکی ڕووناکیش (کە نووربەخشە).

﴿ هُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ ٱلشَّمْسَ ضِيَآءً وَٱلْقَمَرَ نُورًا ﴾یونس/٥، واتە: خوا هـەر ئـەو زاتەیە کە خۆری کردووە بە سەرچاوەی پرشنگدار و مانگیشـی کـردووە بـە سەرچاوەی نوور.

﴿ أَلَمْ تَرَوْا۟ كَيْفَ خَلَقَ ٱللَّهُ سَبْعَ سَمَٰوَٰتٍ طِبَاقًا ﴿١٥﴾ وَجَعَلَ ٱلْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ ٱلشَّمْسَ سِرَاجًا ﴾نوح/١٥-١٦، واتە: ئایا ئەوە نابینن کە چۆن خـوا حـەوت چـین ئاسمـانی دروسـتکردووە؟ مانگیشـی کردووەتـە هـۆی ڕووناکی و نـوور و خۆریشی داگیرساندووە.

سوڕانەوەی زەوی

قورئانی پیرۆز هەواڵیداوە کە زەوی بە دەوری خۆیدا دەسوڕێتەوە و شێوەکەیشـی نیمچـە گۆییـە، لـە وەسـفێکی جـوان و وێنـاکردنێکی سەرنجڕاکێشدا، ئەویش بە باسکردنی بەرەنجامی ئەم سوڕانەوەیە، وەك دەفـەرموێت: ﴿يُغْشِي ٱلَّيْلَ ٱلنَّهَارَ يَطْلُبُهُۥ حَثِيثًا﴾الأعراف/٥٤، واتـە: شـەو ڕۆژ دادەپۆشـێت و بـەخێرایی عەودالّـە بەدوایـدا. یـان دەفـەرموێت: ﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ يُولِجُ ٱلَّيْلَ فِي ٱلنَّهَارِ وَيُولِجُ ٱلنَّهَارَ فِي ٱلَّيْلِ﴾الحج/٦١، واتە: خوای گـەورە زاتێکـە کـە شـەو تێهەڵکێشـی ڕۆژ دەکـات و ڕۆژ تێهەڵکێشـی شـەو دەکـات. هـەروەها دەفـەرموێت: ﴿خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ يُكَوِّرُ ٱلَّيْلَ عَلَى ٱلنَّهَارِ وَيُكَوِّرُ ٱلنَّهَارَ عَلَى ٱلَّيْلِ﴾الزمـر/٥، واتـە: ئاسمانـەکان و زەوی لەسەر بنچینەی هـەق و ڕاسـتی دامەزراندووە، بەشـێوەی کەوانـەیی شـەو بەسـەر ڕۆژدا دێنێـت و بەهـەمان شـێوەی کەوانـەیی ڕۆژیـش بەسـەر شەودا دێنێت.

ئەو سێ ئایەتـە پـیرۆزەی پێشـوو سـوڕانەوەی زەوی بـەدەوری خۆیـدا دووپاتدەکەنـەوە کـە لـە ئەنجامیـدا شـەو وڕۆژ پەیـدا دەبـن، چـونکە لـە ئەنجامی سوڕانەوەیدا نیوەی گۆی زەوی جارێك ڕووبەڕووی خـۆر دەبێـت و جارێکیش ڕووبـەڕووی تـاریکی گـەردوون، کاتێـك نیـوەی ڕووبـەڕووی خـۆر دەبێت ڕووناکی بەردەکـەوێت و ئەمـەش واتـە لـە ڕۆژدایـە. هـەر لەمکاتـەدا

نیوەکەی تری گۆی زەوی لە تاریکیدایە واتە لە شەودایە. بەمشێوەیە حاڵەتەکە دووبارە دەبێتەوە، ئەمەش بە سوڕانەوەی زەوی دەبێت بە دەوری خۆیدا کە ڕووی زەوی تاریکی و ڕووناکی بەدواییەکداهاتووی بە بەردەوامی و بەخێراییەکی زۆر دەبێت، وەك لە ئایەتەکەدا هاتووە: ﴿يُغْشِي ٱلَّيْلَ ٱلنَّهَارَ يَطْلُبُهُۥ حَثِيثًا﴾ واتە: هەریەکەیان ئەوی تر دادەپۆشێت، ڕۆژ شەو دادەپۆشێت و شەویش ڕۆژ دادەپۆشێت، ئەمەش مانای وایە تاریکی شوێنی ڕۆژ دەگرێتەوە و دەبێتە شەو، هەروەك چۆن ڕووناکی شوێنی شەو دەگرێتەوە و دەبێت بە ڕۆژ.

پـــــەروەردگار دەفـــــەرموێت: ﴿يُولِجُ ٱلَّيْلَ فِي ٱلنَّهَارِ وَيُولِجُ ٱلنَّهَارَ فِي ٱلَّيْلِ﴾الحديد/٦... مانای (یولج) واتە چوونی شتێك بەناو شتێکی تردا یان تێهەڵکێش کردن، بۆیە پەروەردگار شەو تێهەڵکێشی ڕۆژ دەکات و ڕۆژ تێهەڵکێشی شەو دەکات. تاریکی دەچێتە شوێنی ڕووناکی وەك چۆن ڕووناکی دەچێتە شوێنی تاریکی، هەردووکیان (تاریکی و ڕووناکی) بەهۆی سوڕانەوەی خێرای (زەوی) بەدەوری خۆیدا شوێنیان دەگۆڕن.

هەروەها یەکێکی تر لەو ئایەتە پیرۆزانەی ئاماژە بە سوڕانەوەی زەوی بەدەوری خۆیدا دەکات، ئەو ئایەتەیە کە دەفەرموێت: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ ٱلظِّلَّ وَلَوْ شَآءَ لَجَعَلَهُۥ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا ٱلشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا﴾الفرقـــان/٤٥، واتە: ئایا نابینیت چۆن پەروەردگارت سێبەر درێژدەکاتەوە، خۆری کردووە بەهۆی گۆڕانکاری لە سێبەردا؟

خوای مەزن ڕووناکی خۆری وەك بەڵگەیەك داناوە لەسەر سوڕانەوەی زەوی، بۆیە دەبینین سێبەر (تاریکی) لە خۆرهەڵاتەوە بۆ خۆرئاوا

درێژدەبێتەوە، پاشان لە خۆرئاواوە بۆ خۆرهەلاَت، درێژدەبێت و پاشان کورت دەبێتەوە و دواتر درێژ دەبێت، چونکە زەوی دەسوڕێتەوە. خۆئەگەر زەوی لە سوڕانەوەی بەدەوری تەوەرەکەیدا ڕاوەستا، ئەوا سێبەریش لە درێژبوونەوە دەوەستێت و جێگیر دەبێت، چونکە جوڵەی سێبەر تەنها بەهۆی جوڵەی زەوییەوە دەبێت. خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَتَرَى ٱلْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ ٱلسَّحَابِ ۚ صُنْعَ ٱللَّهِ ٱلَّذِيٓ أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ ۚ إِنَّهُۥ خَبِيرٌۢ بِمَا تَفْعَلُونَ﴾ النمل/٨٨، واتە: تۆ کێوەکان دەبینیت وادەزانیت وەستاون و بێ جوڵەن، لەکاتێکدا ئەوانیش وەکو هەور لە جوڵەدان، ئەمەیە دەستکردی ئەو خوایەی هەموو شتێکی بەوپەڕی ڕێکوپێکی دروستکردووە، ئەو زاتە زۆر ئاگایە بەو کار و کردەوانەی ئەنجامی دەدەن.

"حەنەفی ئەحمەد" دەڵێت: "(جامدة) بە مانای وەستاو و جێگیر دێت، (مرّ)یش بە مانای ڕۆیشتن و دوورکەوتنەوە دێت، بۆیە مانای ئایەتەکە بەمجۆرەی لێدێت: دەڕوانیتە شاخەکان و تۆیش کە لەسەر زەویت وا هەست دەکەیت وەستاوە و ناجوڵێت، بەڵام لە ڕاستیدا شاخ و هەورەکانیش پێکەوە دەڕۆن و لەجوڵەدان و دووردەکەونەوە، بەوەش کە شاخەکان بەشێکن لە زەوی و جێگیرن لەسەری، بۆیە ئایەتەکە بە ڕاشکاوی باس لەوە دەکات زەوی و ئەوەش لەسەریەتی لە شاخەکان لەگەڵ هەورەکان و هەوای سەریدا دەجوڵێن و دووردەکەونەوە، واتە زەوی لە بۆشاییدا بە خێرایی دەگوێزرێتەوە".

ئەم ئایەتە پیرۆزە دڵنیایی ئەوەمان دەداتێ کە زەوی دەڕوات و لە شوێنی خۆی دەگوێزرێتەوە، ئەم جوڵە و ڕۆیشتن و گوێزانەوەیەی زەویش لە خولگەی تایبەتیدایە بەدەوری خۆردا.

بەوپێیەی ئێمە هەست بە جوڵەی زەوی ناکەین وا دادەنێین شاخەکان وەستاو و جێگیرن، هەروەك چۆن ئەو زەوییەش کە لەژێر پێیەکانماندایە و لەسەری دەژین وا دادەنێین ئەویش جێگیر و وەستاوە، کەچی لە ڕاستیدا بەخێراییەکی زۆر بەدەوری خۆیدا دەسوڕێتەوە. هەروەها هەرگیز ئەو جوڵەیەش هەست پێناکەین کە زەوی بەدەوری خۆردا بەخێراییەکی گەورە دەسوڕێتەوە، هەرچەندە ئێمەی مرۆڤ لەسەریشی دەژین.

پەستانی هەوا

خـــوای گـــەورە دەفـــەرموێت: ﴿فَمَن يُرِدِ ٱللَّهُ أَن يَهْدِيَهُۥ يَشْرَحْ صَدْرَهُۥ لِلْإِسْلَٰمِ ۖ وَمَن يُرِدْ أَن يُضِلَّهُۥ يَجْعَلْ صَدْرَهُۥ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِى ٱلسَّمَآءِ﴾ الأنعام/١٢٥، واتـە: ئـەوەی خـوا بیـەوێت هیدایـەتی بـدات سـینەی ساف و پاك و ئامادە دەکات بۆ ئاینی ئیسلام، ئەوەش کە بیەوێت گومڕای بکات، دڵی دەگوشێت و سنگی توند دەکات و هەناسەی سوار دەکات، هەروەك ئەوەی بەرەو ئاسمان بەرزبێتەوە.

لـەم ئایەتـەدا بـەڕوونی و ئاشـکرایی تـەواوەوە ئامـاژە بـە دوو ڕاسـتی دەدات کە زانستیش لەوەودوا دۆزییەوە و دانی پێدانا:

یەکەم: گۆڕانی گەورە لە پەستانی هەوادا لەکاتی بەرزبوونەوەی خێرا لە ئاسماندا ڕوودەدات، بۆ مرۆڤیش دەبێتەهۆی سنگ تـەنگبوون و ناڕەحـەتی لە هەناسەداندا.

دووەم: چەند لە ئاسماندا بەرزبینەوە پەستانی هەوا دادەبەزێت و بڕی ئۆکسجین کەم دەکات.

لەساڵی (١٦٤٨ز) زانای ناودار "بلیز باسکاڵ" سەلماندی بە بەرزبوونەوە لە ئاستی ڕووی دەریاوە پەستانی هەوا کەمدەکات. لە ئینسایکلۆپیدیای جیهانیشدا هاتووە: بارستەی مەزنی هەوا بەشێوەیەکی یەکسان بە ئاڕاستەی ستوونی دابەش نەبووە. بەڕادەیەك کە (٥٠٪)ی بارستایی هەوای کەش لەنێوان ڕووی زەوی و بەرزی (٢٠ هەزار پێ) لەسەروو ڕووی دەریادایە. (٩٠٪)ی لەنێوان ڕووی زەوی و بەرزی (٥٠ هەزار پێ)یە لەڕووی زەوییەوە. بەمجۆرە چڕیی هەوا بەپێی بەرزبوونەوەمان بە ستوونی بۆ سەرەوە بەخێرایی کەمدەکات، تاکو دەگەینە بەرزییەکی زۆر، ئیتر چڕیی هەوا دەگاتە بڕێکی زۆر کەم.

هەر لەهەمان سەرچاوەدا هاتووە: سەرجەم بەدیهێنراوە زیندووەکان پێویستیان بە ئۆکسجین هەیە، جگە لە زیندەوەرە پێکهاتە سادەکان کە تەنها لە یەك خانە پێکهاتوون... بۆنموونە مرۆڤ پێویستی بە وەرگرتنی ئۆکسجینی هەوا هەیە لە هەناسەدانیدا تاکو بە زیندوویی بمێنێتەوە و پارێزگاری لە ئاستی دیاریکراوی پەستان بکات. بۆیە بوونی مرۆڤ لە بەرزایی کەمتر لە (١٠ هەزار پێ) لەسەروو ئاستی دەریاوە نابێتە هۆی دروستبوونی گرفتێکی ئەوتۆ بۆ هەناسەدان، لە بەرزایی (١٠ هەزار– ٢٥ هەزار پێ) شدا، هەناسەدان هەر شیاو دەبێت، بەشێوەیەك کە کۆئەندامی هەناسەدانی مرۆڤ دەتوانێت خۆی لەگەڵدا ڕابهێنێت، بەڵام زۆر بە ناڕەحەتی و ئەستەم... لە بەرزایی (٢٥ هەزار پێ) ئیتر مرۆڤ ناتوانێت بەهیچ شێوەیەك هەناسە بدات، ئەوەش دەبێتەهۆی مردن بەهۆی کەمیی ئۆکسجینەوە.

لـه ئینسـایکلۆپیدیای ئەمریکیـدا هـاتووه: پێویسـته فرۆکـه، ئەگـەر لـه بەرزاییەکی زۆردا بوو، پارێزگاری له ئاستی دیاریکراوی پەستانی نـاوەوەی بکات بۆ پارێزگاری سەرنشینەکانی، چونکه پەستانی هەوا لەو بەرزاییانـەدا زۆر کەمتر دەبێت له بڕی گونجاوی دەسـتەبەرکردنی ئۆکسـجینی پێویسـت بۆ مانەوەی سەرنشینەکان له ژیاندا. هـەروەها گۆڕانی خێـرا لـه پەسـتانی هەوادا که لەئەنجامی گۆڕانی بەرزاییـەوە ڕوودەدات دەبێتـەهۆی وەڕسـی و هەراسانکردنی توندی جەستەیی.

هەموان دڵنیاین لەسەردەمی پێغەمبەری ئازیزدا (ﷺ) هـیچ زانیارییـەك نـەبووە دەربـارەی گۆڕانی پەسـتان و کەمبوونـەوەی ئاسـتی پەسـتان بـه بەرزبوونەوە له ئاسماندا، ئەمەش دەبێتەهۆی ناڕەحـەتی لـه هەناسـەداندا، بەڵکو زیاد لەوەش تـەقینی خوێنبـەرەکان لـه بەرزاییـه زۆرەکانـدا، لەگـەڵ ئەوەشدا ئایەتـه پیرۆزەکـه بـەڕوونی ئامـاژە بـەوە دەدات کاتێـك مـرۆڤ لـه ئاسمانـدا بەرزدەبێتـەوە سـنگی تـەنگ دەبێتـەوە و بـه بەرزبوونـەوەی زیاتریش حاڵەتەکه سەختتر دەبێت تاکو دەگاتە زۆرترین بڕی ناڕەحـەتی و بێتاقەت بوون.

شێوەی زەوی گۆیی تەواو نییە

مـرۆڤ تـاکو سـەدەکانی ناوەڕاسـتیش گومـانی دەبـرد کـە زەوی وەك ڕووتەختێك وایە، بڕوای وابوو کاتێك کەسێك بەسەر زەویدا بڕوات تا کۆتایی ئەو ڕووتەختە ئەوا لە کەنارێکیەوە بۆ شوێنێکی نادیار دەکەوێتە خوارەوە. ئەم بیرۆکەیە تاکو سەدەی بیستەم بەردەوام لە ئارادا بـوو، تـا ئەودەمـەی لەڕێی لێکۆڵینەوە و بەراوردەکانـەوە مـرۆڤ گەیشـتە ئـەو بڕوایـەی شـێوەی زەوی گۆییە، ئەم بڕوایەش گۆڕانکاری بەسەردا هات.

لەپاش گەیشتنی مرۆڤ بە نێوەندی بۆشایی ئاسمان و وێنـەگرتنی زەوی (هەموو زەوی لە دوورەوە) دەرکەوت شێوەی ڕاستەقینەی زەوی شێلمییە. بینرا زەوی لەملا و ئەولایەوە (جەمسەری باکور و باشور) کەمی کردووە تـا وەك شـێلم یـان لالەنگییـەکی گـەورەی لێهـاتووە، چـەمانەوەکەی وەك گـۆ لەهەموو لایەکانیەوە وەك یەك نیین، بەڵکو لە هـەردوو جەمسـەری بـاکور و باشورییەوە کەمیکردووە. ئەوە بووەتە ڕاستییەکی سـەلمێنراو کـە تـیرەی زەوی لە هێڵی کەمەرەییدا بچوکترە لە تیرەکەی لە جەمسەرەکانیدا.

قورئـانی پـیرۆز باسـی ئـەو کەمکردنـەی دوو لای زەوی دەکـات و دەفـــەرموێت: ﴿أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِي ٱلْأَرْضَ نَنقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَآ ۚ أَفَهُمُ ٱلْغَٰلِبُونَ﴾الأنبياء/٤٤، واتە: ئایا ئەوانە نابینن ویستی ئێمە لەسەر زەویدا

دەوری هەیە؟ لابەلاکانی کەم دەکەینەوە و دەسەلاتیان لێ زەوت دەکەین. ئایا مەگەر ئەو (بێباوەڕانە) سەرکەوتوون؟

پاشـان ئەگـەر بـە وردی بڕوانینـە ئیعجـازی قورئـان دەبیـنین چـۆن ڕەوانبێژی و ڕاستی زانستی کۆکردووەتەوە، کاتێك دەفەرموێت: ﴿وَأَذِّن فِي ٱلنَّاسِ بِٱلْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ﴾ الحج/٢٧، واتە: ئەی پێغەمبەر (ﷺ) بانگی خەڵکی بکە با بێن بۆ حـەج بـە پیادە یا بە سواری (ئەو وشترانەی کە دووری ماوەکە) لاوازی کردوون، و لە هەموو ڕێگایەکی قووڵەوە (عمیق) با بێن.

لێرەدا پێویسـتە بپرسـین: بۆچـی قورئـانی پـیرۆز فـەرمووی (مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ) و نەیفەرموو (من كل فج بعيد)؟

لەوکاتـەدا وشـەی (بعیـد) (واتـە دوور) بـەکاردەهێنێت ئەگـەر شـێوەی زەوی تـەخت بێـت، بـەلام لەبەرئـەوەی شـێوەی زەوی تـەخت نییـە، بۆیـە دەستەواژەکە بە (عمیق) واتە قووڵ هاتووە.

ئێستا ئەگەر کۆمەڵە هێڵێکی ڕاست لـەنێوان کەعبـە و ئـەو دەوڵەتانـەی تردا بکێشین کە دەکەونە ڕووەکـانی تـری زەوی، دەبیـنین ئـەو هێڵانـە بـە قولاییـەکانی زەویـدا تێپـەڕدەبن نـەك بەسـەر زەویـدا... بەڕاسـتی لـە وردەکاریی ماناکانی قورئانە کاتێك دەستەواژەکە بـەوجۆرە هـاتووە: ﴿مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ﴾.

لەرینەوەکانی دەنکۆڵە خۆڵییەکان

لەساڵی (١٨٢٨ن)دا زانایەکی بەریتانی "Brown" ئاشکرایکرد کە ئاوی باران لەکاتی دابەزینیدا دەبێتەهۆی لەرینەوەی خاك، واتە لەراندنەوەی دەنکۆڵە خۆڵییەکانی خاك کە دەنکۆڵەی زۆر وردن، بەشێوەیەك گەورەترینی ئەو دەنکۆلانە تیرەیان نزیکی (٣٠٠ مایکرۆمەتر)ـە.

ئەم دەنکۆلانە بریتین لە چەند چینێکی کانزایی جیاوازی لەسەر یەك، ئەو چینانە پێش باران بارین پێکەوە نووساون و لەسەر یەکن، بەلام کاتێك باران دەبارێتە سەریان، بەهۆی جیاوازی کانزاکانەوە لەنێوان دەنکۆڵەکاندا بارگەی کارەبایی جیاواز دروستدەبێت و بە ئایۆنبوون ڕوودەدات (واتە دەگۆڕێت بۆ ئایۆن، ئایۆنیش ئەتۆمێکە بارگەی کارەبایی هەیە... ئەگەر یەکێك یان زیاتر لە بارگە کارەباییەکانی ئەتۆمەکە کەمیکرد ئەوا دەبێتە ئایۆنێکی موجەب، خۆئەگەر زیادیکرد دەبێتە ئایۆنی سالب و پێیاندەوترێت چالاك). دەنکۆڵە خۆڵییەکان بەهۆی ئەم بەئایۆنبوونەوە دەلەرێنەوە و بە چوونە ژوورەوەی ئاو بۆ نێوەندی ئەو دەنکۆلانە لەرینەوەکە دەستپێدەکات.

ئەم لەرینەوەیە سوودێکی زۆری هەیە، چونکە چینەکان یەك لەگەڵ یەکدا پێکەونووساون و بەهۆی لەرینەوەکانەوە بوارێك بۆ چوونە ژوورەوەی ئاو لەنێوان چینەکانەوە دروست دەبێت... کاتێکیش ئاو دەچێتە نێوان چینەکانەوە دەنکۆڵەکان زیاددەبن و دەخلیسکێن.

کە دەنکۆڵە خۆڵییەکان تێربوون بە ئاو، وەك کۆگایەکی بچوکیان لێدێت کە ئاو لەنێوان چینەکانیاندا دەپارێزن. لەم حاڵەتـەدا وەك ئەوەیـە مامەڵـە لەگەڵ کۆمەڵێك کۆگای وردی کانزایی نێو خاك بکەین، ڕووەك ماوەی (٢-٣ مانگ) لەو کۆگا وردانەوە ئاو وەردەگرێت. خۆئەگـەر بـەو شـێوەیە نـەبێت (واتـە لەرینـەوەی دەنکۆڵـەکان و خـەزنبوونی بڕێـك ئـاو لـەنێوان چـینە دەنکۆڵەییەکانـدا نـەبێت) ئاوەکـە بـەنێو گڵەکـەدا ڕۆدەچـێتە خـوارەوە و لەماوەی هەفتەیەکدا ڕووەکەکە دەمرێت، بەڵام کۆگا گەورەکانی ئاو درێـژە بە ژیانی ڕووەکەکە دەدەن.

"براون" لەساڵی (١٨٨٢ز) دا دۆزییـەوە کاتێـك بـاران دەبارێـت، خـۆڵ توشی لەرینەوە دەبێت، دیاردەکەش بە (لەرینەوەی براون) ناسراوە، بەڵام لەڕاسـتیدا پـێش لـەدایکبوونی "بـراون" زانیارییەکـە هـەبووە، پێویسـتە ئەوانەی مێژووی زانست دەنووسنەوە هەرگیز نەڵێن "براون" یەکـەم کەسـە باسـی ئـەم دیاردەیـەی کـردووە، گـەر ئینسـافیان هـەبێت، پێویسـتە بڵـێن یەکەم باسکردنی ئەم دیاردەیە لە قورئانی پیرۆزدایە.

خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَتَرَى ٱلْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَآ أَنزَلْنَا عَلَيْهَا ٱلْمَآءَ ٱهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنۢبَتَتْ مِن كُلِّ زَوْجٍۭ بَهِيجٍ﴾الحج/٥، واتـە: تـۆ زەوی دەبینیت (لە وەرزی زستاندا) خامۆشە، بەڵام کاتێك ئـاوی بـارانی بەسـەردا دەبارێنین دادەچڵەکێت و دەلەرزێت و (تۆوەکان) چەکەرە دەکەن و ڕەگ و چڵ دەردەکەن و دەڕوێن و سەر دەردێنن، ئەوسا لە هەموو گـژوگیا و گـوڵ و گوڵزارێکی جوان پەیدا دەبێت.

گەردەلول و ئاگر

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَن تَكُونَ لَهُۥ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ لَهُۥ فِيهَا مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ وَأَصَابَهُ ٱلْكِبَرُ وَلَهُۥ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَآءُ فَأَصَابَهَآ إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَٱحْتَرَقَتْ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْءَايَٰتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴾البقرة/٢٦٦، واتە: ئایا هیچ کەس لەئێوە ئاوات دەخوازێت باخێکی دارخورما و ڕەزی هەبێت و جۆگە و ڕووبار بەژێر درەختەکانیدا بڕوات و هەموو جۆرە بەروبومێکی تێدابێت؟ ئینجا خۆی پیر ببێت و نەوەیەکی منداڵ و لاوازی هەبێت، کەچی لەناکاو گێژەڵوکەیەکی ئاگراوی هەڵبکاتە سەری و بیسوتێنێت، ئا بەوشێوەیە خوا ئایەت و بەڵگە و نیشانەکان دەخاتە بەرچاوتان تا تێفکرن و بیربکەنەوە.

بەو پرسیارە دەست پێدەکەین کە ئایا گێژەڵوکە و گەردەلول لە پێکهاتە فیزیاییەکەیاندا ئاگر هەیە؟

نوێترین لێکۆڵینەوەکانی تایبەت بە گێژەڵوکە و گەردەلول تائێستا نەگەیشتونەتە ئەوەی بیسەلمێنن ئاگر لە پێکهاتەی گەردەلولدا هەیە... دەکرێت ئەم پرسیارە لە زانایانی تێڕوانین بکەین: ئایا گەردەلول ئاگر دروست دەکات؟ ئایا گەردەلول ئەم ئاگرە لەخۆیدا هەڵدەگرێت؟ ئەگەر وەڵام بە "بەڵێ" بوو (کە واقیعیش دڵنیایی ئەوە دەدات) لەم ئایەتەدا پێشینە و ئیعجازێکی زانستی ورد و جوان هەیە.

مانای زمانەوانی گێژەڵوکە (إعصار):

لـــە (مصـــباح المـــنیر)دا هـــاتووە (إعصـــار) ئـــەو بایەیـــە کـــە خـــۆڵ بەرزدەکاتـــەوە لـــەنێوان ئاسمـــان و زەویـــدا و خـــول و گێـــژی دەدات، وەك ستوونێك بەرزدەبێتەوە.

لە (مختار الصحاح)دا هاتووە: (إعصار) بایەکە کاردەکاتە سەر تۆز و بـەرەو ئاسمـان بەرزیدەکاتـەوە، بەشـێوەی سـتوونێك، وەك پـەروەردگار دەفەرموێت: ﴿فَأَصَابَهَآ إِعْصَارٌ﴾. هەروەها وتـراوە گـەردەلول کاریگـەری لەسەر ئەو هەورانە هەیە کە هەورەگرمە و بروسکەیان هەیە.

لە زانستی جوگرافیای نوێدا (إعصار) ناوچەیەکی پەستانە کە (با) ڕووە و سـەنتەرەکەی کێشـدەکات بـە ئاڕاسـتەی پێچـەوانەی میلـی کاتـژمێر لەنێوەگۆی باکوردا و بەپێچەوانەشەوە لەنیوەگۆی باشوردا.

زانایان گەردەلولیان پۆلێن کردووە بۆ گـەردەلولی قـەمعی و گـەردەلولی خولگەیی... لەو گێژەڵوکە و گەردەلولانەی لە بەڕێوەبەرێتی نەتـەوەیی بۆ زەریاکـــان و بەرگەهـــەوا (NOAA) تۆمـــارکراوە، گـــەردەلولی ئەنـــدرۆ (Andrew) یـە کـە لەسـاڵی (١٩٩٢ز) دا پـانزە کەسـی کوشـت و مـاڵ و سـامانێکی زۆری (بـە بـەهای ٢٥ بلیـۆن دۆلار) لـە باشـوری فلۆریـدا لـە ویلایەتـــە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا تێکشـــکاند و وێرانکـــرد. هـــەروەها گـەردەلولی ئۆپـاڵ (Opal) لەسـەر کەنـداوی مەکسـیك لـە سـاڵی (١٩٩٥ز) بووەهۆی وێرانکارییەکی گەورە و زیاتر لە (٢٨) کەسی کوشت. گـەردەلولی بۆننی (Bonnie) بەسەر کەنـداوی مەکسـیکدا لەسـاڵی (١٩٩٨ز) تێپـەڕی،

هـەروەها گـەردەلولی بریـت (Bret) لەسـەر ناوچـەیەکی کشـتوکاڵی لـە تەکساس هەڵیکرد و ئەو کێڵگانەی وێرانکرد.

لێکۆڵەران هێزی گەردەلولەکان لە دابەشکردنێکی پلەییانەدا دادەنێن، بەوپێیـەی گـەردەلولی (ئۆپـاڵ) هێزەکـەی گەیشـتە پـۆلی چـوار، هێـزی گەردەلولی هوگۆ (Hugo)ش پۆلی پێنج بوو کە توندترە.

ئەمانەو چەندین نموونەی گەردەلولی تـر بـە هێـز و توندیی جیاجیـا و لەجێگاکانی تری جیهاندا... جێگای سەرنجە هەرکاتێك گەردەلول ڕێکەوتی ناوچـە دارسـتانەکانی کردبێـت، واتـە ئـەو ژینگەیـەی کـە ئامادەباشـی ئاگرکەوتنـەوەی هەیـە، ئاگریـان تێـدا کەوتووەتـەوە. چـەندین حاڵـەتی ئاگرکەوتنەوە تۆمارکراوە کـە لەڕاسـتیدا بـەهۆی مرۆڤـەوە نـەبووە، بـەڵکو ئاگرکەوتنەوەکە سروشت دروستیکردووە، واتە خۆی خـۆی داگیرسـاندووە، ئەمەش بەهۆی کاریگەرییـەکی دەرەکیـەوە، بەڕادەیـەك کـە بپرسـین: ئایـا دەگونجێت سەرچاوەی ئاگرە کڵپەسەندووەکە دابەزینی گەردەلول بووبێـت بۆی؟

دەکرێـت لـەنێوان گـەردەلول و ئاگرکەوتنـەوە لـەو شـوێنانەی ڕووەك داپێۆشـیون و دارسـتانەکان پەیوەندییـەك هـەبێت، بـەڵام ئـەو پرسـیارەی ڕووبـەڕووی زانایـانی تایبەتمەنـدی سروشـت دەکرێتـەوە: ئایـا دەگونجێـت گـەردەلول مانـای وشـەی ئـاگری تێـدابێت؟ یـان بەلایـەنی کەمـەوە میکانیزمێکی ڕووناککەرەوەی تێدا بێت بۆ ئاگرکەوتنەوە؟

گەر یەکێك لەو دوو گریمانەیە دروست بێت، ئایەتە پیرۆزەکـە ﴿إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ﴾ ئایەتێکە جێگای لێکۆڵینەوەی ئیعجازی زانستییە.

جۆرەکانی (با) لە قورئانی پیرۆزدا

خوای پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿ وَأَرْسَلْنَا ٱلرِّيَـٰحَ لَوَٰقِحَ فَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَسْقَيْنَـٰكُمُوهُ وَمَآ أَنتُمْ لَهُۥ بِخَـٰزِنِينَ ﴾الحجر/٢٢، واتە: ئێمە (با)مان کردووە بەهۆکاری پیتاندنی ڕووەك و دارو درەخت، و هەر بەهۆی باوە، باران لە ئاسمانەوە دەبارێنین و ئێوەی پێ تێراو دەکەین، بێئەوەی ئێوە ئەو ئاوانەتان خەزن کردبێت.

لە زانستی نوێدا ئەم ئایەتە ڕاڤە کراوە، (با) پیتێنەری ڕووەکەکانە... دوای ئەوەی سەلمێنراوە کە زۆرێك لە ڕووەکەکان پێویستیان بە (با) هەیە وەك یەکێك لە گرنگترین هۆکارەکانی پیتاندن.

با پیتێنەری ئەو هەورانەشە کە بارانیان لێوە دەبارێت. با هەڵم بەرزدەکاتەوە، هەورەکان دروستدەکات، باران پێکدێنێت.

جۆرەکانی (با) وەك لە قورئانی پیرۆزدا ئاماژەیان پێداوە، لەم ئایەتانەی خوارەوەدا دەردەکەوێت:

﴿ إِن يَشَأْ يُسْكِنِ ٱلرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَىٰ ظَهْرِهِۦٓ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَـٰتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴾الشورى/٣٣، واتە: خۆئەگەر بیەوێت با دەوەستێنێت و لەسەر پشتی دەریاکە دەوەستن و لەکاردەکەون، بەڕاستی ئا لەم توانا و دەسەلاتەدا بەڵگە و نیشانەی زۆر هەن بۆ هەر کەسێك کە خۆگر و سوپاسگوزارە.

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ هُوَ ٱلَّذِى يُسَيِّرُكُمْ فِى ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَا كُنتُمْ فِى ٱلْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا۟ بِهَا جَآءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَآءَهُمُ ٱلْمَوْجُ مِن كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوٓا۟ أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ ۙ دَعَوُا۟ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ لَئِنْ

أَنجَيۡتَنَا مِنۡ هَٰذِهِۦ لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلشَّٰكِرِينَ ﴾یونس/٢٢، واتە: (ئەی هاوەڵگەران) خوا ئەو زاتەیە کە لە وشکانی و دەریادا هاتوچۆتان پێدەکات، هەتا ئەو کاتەی کە لە کەشتییەکاندا دەبن و دەیانگوێزنەوە بەهۆی با و شەماڵێکی پاك و ئارامەوە و هەموان پێی دڵخۆشن، ئەوە بایەکی توند و بەهێز و سەخت بەرەو کەشتییەکە بێت و هەڵبکات، لە هەموو لایەکەوە شەپۆل بۆیان بێت، ئیتر وا بزانن کە دەورە دراون و (ڕزگاربوونیان ئەستەمە، ئا لەوکاتەدا خەڵکەکە بەسۆزەوە) هانا و هاوار بۆ خوا دەبەن، دڵنیان خوا نەبێت کەس ناتوانێت فریایان بکەوێت، لەکاتێکدا بیروباوەڕ و ئاینیان بەتەواویی پاك و پوخت و یەکلایی دەکەنەوە بۆ خوا، بۆیە بەسۆزەوە دەڵێن: سوێند بەخوا ئەگەر لەم بەڵایە، لەم تەنگانەیە، ڕزگارمان بکەیت، ئەوە بەڕاستی دەچینە ڕیزی سوپاسگوزارانتەوە.

هەروەها خوای مەزن دەفەرموێت: ﴿ أَمۡ أَمِنتُمۡ أَن يُعِيدَكُمۡ فِيهِ تَارَةً أُخۡرَىٰ فَيُرۡسِلَ عَلَيۡكُمۡ قَاصِفٗا مِّنَ ٱلرِّيحِ فَيُغۡرِقَكُم بِمَا كَفَرۡتُمۡ ثُمَّ لَا تَجِدُواْ لَكُمۡ عَلَيۡنَا بِهِۦ تَبِيعٗا ﴾الإسراء/٦٩، واتە: ئایا دڵنیان و ناترسن لەوەی جارێکی تر لە کەشتیدا ڕێتان بکەوێتە ناو دەریاوە، ئەوسا بایەکی بەهێزی سەخت هەڵبکاتە سەرتان، ئینجا بەهۆی کافربوون و یاخیبوونتانەوە نوقمی دەریاتان بکات؟! لەوەودوا کەسیشتان دەستنەکەوێت بتوانێت داکۆکیتان لێبکات لای ئێمە!!

یان دەفەرموێت: ﴿سَخَّرَهَا عَلَيۡهِمۡ سَبۡعَ لَيَالٖ وَثَمَٰنِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومٗا فَتَرَى ٱلۡقَوۡمَ فِيهَا صَرۡعَىٰ كَأَنَّهُمۡ أَعۡجَازُ نَخۡلٍ خَاوِيَةٖ﴾الحاقة/٧، واتە: حەوت شەو و هەشت ڕۆژ هەڵیکردە سەریان، بەردەوام و بەهێز دەتبینی (ئەگەر لەوێ بوویتایە)

ئـەو خەڵکـە هـەموو لاڵ و پـاڵ لێـی دەکـەوتن هـەروەك قـەدی دارخورمـای لەڕیشە هەڵکەنراو، چۆن بەئاسانی دەکەوێت و شەق دەبات.

پـــەروەردگار دەفـــەرموێت: ﴿ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَّحِسَاتٍ لِّنُذِيقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۖ وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَخْزَىٰ ۖ وَهُمْ لَا يُنصَرُونَ ﴾ فصلت/١٦، واتـە: ئەوسـا ئـیتر ئێمـە بایـەکی توند و زۆر ساردمان هـەڵکردە سـەریان لـە چـەند ڕۆژێکـی شـومدا، تـا هـەر لـە ژیـانی دونیـادا بـە سـزای سەرشۆڕیان بگەیەنین و تاڵاو بکەین بە گەرووياندا، بێگومان سزای قیامـەت زیاتر سەرشۆڕکەر و تاڵترە و ئەوانە سەرفراز و ڕزگار نابن.

زانایـانی ئـەم سـەردەمە (بـا) دابـەش دەکـەن بـۆ بەشـگەلی جیـاواز بـۆ سـوودی فڕۆکـەوانی و کەشـتیەوانی بەگشـتی، هـەر بەشـێکیش نـاوێکی نێودەوڵەتی بۆ دانراوە.

داماڵینی ڕووناکی ڕۆژ

زانستی نوێ سەلماندوویەتی شەو لە هەموجێگایەکەوە دەوری زەوی داوە، ئەو بەشەی حاڵەتی ڕۆژی تێدا دروست دەبێت هەوای دەوری زەوییە، کە توێکڵێکی تەنك دەنوێنێت (بەگوێرەی گەردوونەوە) وێکچووی پێستە. گەر زەوی سوڕایەوە حاڵەتی ڕۆژ (کە بەهۆی دانەوەی تیشکی هاتووی خۆر لە گەردیلەکانی هەواوە دەبێتەهۆی ڕووناکی ڕۆژ) دادەماڵرێت، بەو سوڕانەوەیەی ڕۆژیش لە شەو دادەماڵرێت.

خوای پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿ وَءَايَةٌ لَّهُمُ ٱلَّيۡلُ نَسۡلَخُ مِنۡهُ ٱلنَّهَارَ فَإِذَا هُم مُّظۡلِمُونَ ﴾يس/٣٧، واتە: بەڵگە و نیشانەیەکی ئاشکرا بۆیان، شەوە، کە پۆشاکی ڕووناکی ڕۆژی لەبەر دادەماڵین، بەوهۆیەوە دونیایان لێ تاریك دەبێت.

بیردۆزی ڕێژەیی

بـیردۆزی ڕێـژەیی لـە قورئانـدا لـەو ئایەتـەوە هەڵـدەهێنجرێت کـە دەفـەرموێت: ﴿وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِٱلْعَذَابِ وَلَن يُخْلِفَ ٱللَّهُ وَعْدَهُۥ ۚ وَإِنَّ يَوْمًا عِندَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ﴾الحج/٤٧، واتـە: خوانەناسـان پەلـەت لێدەکەن ئەو سزایە زوو یەخەیان پێبگرێت، بێگومان هەرگیز خوا لە بەڵێنی خۆی لانادات، بەڕاستی ڕۆژێك لەلای ئەو پەروەردگارەت وەکو هـەزار سـاڵ وایە لەوەی دەیژمێرن.

﴿يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ إِلَى ٱلْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُۥٓ أَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ﴾السجدة/٥، واتە: ئـەو خوایـە لـەژوور ئاسمانـەوە کاروبـاری زەوی ڕێکدەخات و سەرپەرشتی دەکات، لەوەودوا ڕووداوەکـان و بەسـەرهاتەکان و کـاروکردەوەی بەنـدەکان دەگەڕێتـەوە بـۆ لای، لەڕۆژێکـدا کـە بەرامبـەر هەزار ساڵە بەو حسابەی ئێوە دەیکەن.

خەڵك بە سەرسامیەوە دەیپرسی: ئـاخۆ چـۆن دەبێـت یـەك ڕۆژی ئێـرە (سەر زەوی) بەرامبەر هەزار ساڵی جیهانەکانی تر بێت؟

زانسـت ئـەو سەرسـامیەی ڕەوانـدەوە ئەودەمـەی وتـی: ئـەوە ڕاسـت و دروستە... ئەگەر خێرایی تەن زیادبکات کاتەکەی هێواش (خاو) دەبێتەوە، بەڕادەیەك ئەگەر هاتوو تەنێك بە خێرایی ڕووناکی ڕۆیشت، کات (بە نزیکی) دەوەستێت.

هەر ئەوەش زانا "ئەنیشتاین" لە بیردۆزی ڕێژەییەکەیدا سەلماندی، کاتێك وتی: "خاڵی نزیك لە سەنتەری زەوییەوە هێواش دەجوڵێت، بەڵام خاڵی دوور لە سەنتەری زەوی بە خێراتر دەجوڵێت، چونکە ئەو کەوانەیەی خاڵی یەکەم دەیبڕێت بچوکترە لەو کەوانەیەی خاڵی دووەم لە هەمانکاتدا دەیبڕێت".

لە هەواڵە زانستییەکانی هەفتەی یەکەمی مانگی حەوتەمی ساڵی (١٩٧٦ز)دا هات، دەیوت: "زانایانی زانکۆی (میریلاند)ی ئەمریکی دروستیی بیردۆزی ئەنیشتاینیان بۆ سەلما دەربارەی ئەو کاتەی خێراتر دەگوزەرێت لە لوتکەی چیادا بە بەراورد لەگەڵ دۆڵ... بۆ ئەوەش کاتژمێری ئەتۆمیان لەسەر زەوی و لەنێو فڕۆکەیەکدا دانا کە لە بەرزایی (١٠ هەزار مەتر)دا دەفڕی، بینیان کاتژمێری نێو فڕۆکەکە لە کاتژمێرەکەی سەر زەوی پێشکەوت.

هەموو ئەوانە ئاکامێکی سروشتی ترمان دەدەنێ: گەر زەمەن (کات) وەستا کە بریتیە لەو هزرەی لە بەدواییەکداهاتنی ڕووداوەکانی جیهانەوە وێنای دەکەین، ئیتر لەوکاتەدا لازەمەن (نەمانی کات) دەخوڵقێت.

ئەوەش دەمانگەیەنێتە سەلماندنی زانستیانەی نەمریی (تا ئەبەد ژیان)، لەژێر ڕۆشنایی زانستیانەی بیردۆزی ڕێژەیی پێشکەشی کردووە، هەروەك لە ئایەتی (١٠٨)ی سورەتی (هود)دا هاتووە:

﴿وَأَمَّا ٱلَّذِينَ سُعِدُواْ فَفِي ٱلْجَنَّةِ خَٰلِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ ٱلسَّمَٰوَٰتُ وَٱلْأَرْضُ إِلَّا مَا شَآءَ رَبُّكَ عَطَآءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ﴾، واتە: ئەوانەش کە کامەران و بەختیار کراون ئەوە لە بەهەشتدان، بۆ هەتاهەتایی تیایدا دەمێننەوە هەتا ئاسمانەکان و زەوی هەبێت، (کە ئەویش بۆ هەتاهەتایی دروستکراوە لە قیامەتدا) و

مەگەر پەروەردگارت ویستی (گۆڕانکاری) هەبێت، ئەمە بەخششێکە هەرگیز کۆتایی نایەت.

لەدوای هەموو ئەوە ئایا هەست ناکەیت قورئانی پیرۆز هەمیشە (نوێ)ی تێدایە، لەگەڵ ئیعجازی زانستی بۆ هەموو سەردەمەکان، دروست وەك ئەوەی لە ئەمڕۆماندا دابەزیبێت؟!

نەبینینی ئەو تەنانەی بەخێرایی زیاد لەخێرایی ڕووناکی دەجوڵێن

مادام بینین تەنها بەهۆی دانەوەی تیشکی ڕووناکیەوە لە تەنە جوڵاوەکانەوە بۆ چاو جێبەجێ دەبێت، کەواتە ئەستەمە چاودێری ئەو تەنانە بکرێت کە بەخێراییەکی گەورەتر لە خێرایی ڕووناکی دەجوڵێن، چونکە لەو حاڵەتەدا ڕووناکی ناتوانێت لە تەنەکانەوە بۆ چاوی چاودێرەکە بدرێتەوە و چاودێرەکە هەستی پێبکات.

ئەم ڕاستییە زانایەکی بەیروتی دۆزییەوە، لە لێکۆڵینەوەکەیدا لەبیرۆکەی (سەرژمێری شوێنەکان). ئەو دەڵێت: بۆ بینین زانینی ئەو شوێنەمان بەسە کە تیشکەکە پێیدەگات و پێویستمان بەوە نییە کە نایگاتێ، چونکە ئەو شوێنە یان ئەوز شتەی تیشك پێیناگات هەستەکانیش دەرکی پێناکەن.

خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿لَّا تُدْرِكُهُ ٱلْأَبْصَٰرُ وَهُوَ يُدْرِكُ ٱلْأَبْصَٰرَ وَهُوَ ٱللَّطِيفُ ٱلْخَبِيرُ﴾الأنعام/١٠٣، واتە: دەزگای بینایی و (بۆچوونی مرۆڤ) ناتوانێت ئەو زاتە ببینێت، زانیاری ئەو خوایە هەموو شتێکی گرتووەتـەوە، ئاگاداریشە بەهەموو دەزگاکانی بینایی، هەر ئەوە وردبین و ئاگایە.

یان دەفەرموێت: ﴿وَأَنزَلَ جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا﴾التوبة/٢٦، واتە: (لە جـەنگی بەدردا) سەربازانێکی دابەزاند کە نەتاندیوە.

ئەندازەگیری لە بەدیهێنانی زەویدا

بێگومـان خـوای گـەورە، هـەموو شـتێکی بـە ئەنـدازەی دیـاریکراو بـەدیهێناوە، وەك دەفـەرموێت: ﴿إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَٰهُ بِقَدَرٍ ﴿٤٩﴾ وَمَآ أَمْرُنَآ إِلَّا وَٰحِدَةٌ كَلَمْحٍۭ بِٱلْبَصَرِ﴾القمر/٤٩-٥٠، واتە: بێگومان ئێمە هەموو شتێکمان بە ئەندازە و نەخشەی دیاریکراو بەدیهێناوە، فەرمانی ئێمە تەنها یەك وشـەیە دەڵێین ببە دەستبەجێ دەبێت، وەك چاوتروکاندنێك.

گەر تەماشای پێگە و شوێنی جوگرافی هەسارەی زەویمان کرد، بۆمـان ڕوون دەبێتـەوە هـەموو شـتێك لـەم گەردوونـەدا بـە ئەنـدازەگیری تـەواو و تائەوپەڕی وردیی و بە کارزانییەوە بەدیهێنراوە.

ئەم گەردوونە موعجیزەیە لە پێکهاتەیدا، سەرسامکارە لە فراوانیدا، کـە زەویش لەخۆدەگرێت، بەپێی کۆمەڵێك ڕێسای چەسپاو دەڕوات، گەر نەنگی و کەموکوڕییەکی تێدا دەرکەوت، ئێمە کە لەسەر زەوی دەژین، تیادەچین!

بـارودۆخ و ئـەو ڕێسـایانەی دەسـتی بەسـەردا دەگـرن، دەتـوانین لـەم خالأنەدا ڕوونی بکەینەوە:

١. گـەر زەوی دوو ئەوەنـدەی ئێسـتای لـە خـۆر دوورتـر بوایـە، بـڕی ئـەو گەرمییەی دەمانگەیشتێ دەبووە چارەکێکی ئـەوەی ئێسـتا دەمانگـاتێ.. زەویش بە ماوەیەکی درێژتر خولی خۆیی تەواو دەکرد، دوابـەدوای ئـەوەش وەرزی زستان درێژتر دەبوو و بەوەش هـەموو زینـدەوەرەکانی سـەر زەوی ڕەق دەبوونەوە و دەیانبەست.

٢. گەر زەوی لە خۆر نزیك ببێتەوە بە ئەنـدازەی نیـوەی دووریـی ئێسـتای نێوانیان، ئەوکاتە ئەو بڕی گەرمییەی زەوی لە خۆری وەردەگرێت دەبێتـە چوار هێندی ئەوەی ئێستا وەریـدەگرێت، خێرایـی سوڕانەوەشـی بـەدەوری خۆردا خێراتر دەبێت و ئیتر ژیان ئەستەم دەبێت.

٣. بەرگەهەوای دەوری زەوی دەبێتەهۆی پاراستنی زەوی لە ملیۆنان تـەن لە شوهب کە لەفەزای دەرەوە دادەبەزن، هەروەها لە تیشکی گـەردوونیش دەیپارێزێت کە ئەگەر بڕێکی لێ بگاتە زەوی ژیان خاپوور دەکات.

٤. ئەگەر بڕی ئۆکسجین بەڕێژەی (٥٠٪) یان پتر لە هەوادا هەبێت (زیاتر لە بـڕی ٢١٪)، ئەوکاتـە هـەموو ئـەو ماددانـەی توانـای گڕگرتنیـان هەیـە لـە جیهاندا ئەگەری کلپەسەندنیان دەبێـت، بەڕادەیـەك کـە یەکـەمین پریشـکی درەختێك دەبێتەهۆی سوتاندنی تەواوەتی دارستانێك.

خۆئەگەر ڕێژەی ئۆکسجین (١٠٪) بێت، دیسانەوە ژیان لەسـەر ڕووی زەوی نامێنێت.

٥. گەر بڕی ئاوی بەسـتووی سـەر جەمسـەرەکان بتوێتـەوە و ببێتـە ئـاوی سـەر زەوی، ئـەو سـاتە ئاسـتی ئـاوی دەریـا و زەریاکـان بەرزدەبێتـەوە و

زۆربەی زۆری ڕووبەری کیشوەرەکان و چی دیمەنی ژیانی لەسەرە، نقومی ئاو دەبن.

٦. گەر ئاوی زەریاکان شیرین بوونایە، بۆگەنیان دەکرد و ژیانیش لەسەر زەوی توشی گەورەترین کارەسات دەبووەوە، بەڵام ئێستا سوێریی ئاوی دەریا و زەریاکان ڕێی لە خراپبوون و بۆگەن کردن گرتووە. خۆئەگەر کلۆر لەگەڵ سۆدیۆم یەکیان نەگرتایە، خوێ بوونی نەدەبوو.

٧. ئەگەر یاساکانی کێشکردن نەبوونایە، لەکوێ گەردیلەکان گەردەکانیان دەگرت و گەردیش گەردیلەکان، لەکوێ خۆر خۆر دەبووو زەویش زەوی؟

٨. ئەگەر شاخەکان لەسەر ڕووی زەوی نەبوونایە، زەوی پەرتپەرت دەبوو و ئەم توێکڵە شیاوەی بۆ ژیان نەدەبوو.

لێرەدا ئیعجازی قورئانی پیرۆز لەو وتەیەی پەروەردگاردا دەردەکەوێت کە دەفـــەرموێت: ﴿ أَوَلَمْ يَنظُرُواْ فِي مَلَكُوتِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ ٱللَّهُ مِن شَيْءٍ وَأَنْ عَسَىٰٓ أَن يَكُونَ قَدِ ٱقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُۥ يُؤْمِنُونَ ﴾الأعراف/١٨٥ واتە: ئایا بۆ سەرنجیان نەداوە لەو هەموو دەسەڵاتە گەورەیەی خوا لە ئاسمانەکان و زەویدا و ئەو هەموو شتانەی کە خوا بەدیهێناون؟ (بۆ ئەوەندە بێئاگان؟) خۆ بەڕاستی ئاکامیان نزیك بووەتەوە، جا بە چ گوفتارێکی تر لەدوای قورئان باوەڕ دەهێنن؟

یاخود دەفەرموێت: ﴿ وَفِي ٱلْأَرْضِ ءَايَٰتٌ لِّلْمُوقِنِينَ ﴾الذاريات/٢٠، واتە: بێگومان لەسەر گۆی زەویدا بەڵگە و نیشانەی زۆر هەیە (لەسەر دەسەڵات و زانیاری خوا) بۆ کەسانێك کە بەشوێن دڵنیاییدا دەگەڕێن.

مێژووی شەو و ڕۆژ

زانا پسپۆڕەکانی بواری مێژووی دەستپێکردنی بوون لەسەر زەویدا دەڵێن: زەوی دوای جیابوونەوەی لە گەردوون لە سەرەتادا باوردۆخەکانی جێگیر نەبوون، لەکاتێکدا خێرایی سوڕانەوەی بەدەوری خۆیدا زۆر زیاتر بووە لەخێرایی ئێستای. بوونی ئەو خێراییە زۆرەش بێگومان دەبێتەهۆی کورتبوونەوەی شەو و ڕۆژ و لەمەشەوە زەوی توشی لاسەنگی و لەرینەوەی مەترسیدار دەبێت.

زاناکان ئەم حاڵەتی خێراییە زۆرەی جوڵەی زەوی دەگێڕنەوە بۆ کۆمەڵێك هۆکار، لەوانە: جێگیر نەبوونی ڕووبار و دەریا و زەریاکان لەسەر ڕووی زەوی بەهۆی گەرمی ڕووەکەیەوە (کە لەوکاتەدا پلەی گەرمییەکەی زۆر بەرز بووە)... هەروەها ئەو گەرمییەی لە خۆر و مانگ و ئەستێرەکانی ترەوە کۆبوونەتەوە سەرجەمیان کاریگەربوون لەسەر زەوی، لەئەنجامی ئەمانەشەوە ڕووبارەکان (بەهەڵم)بوون و بەرگەهەوای زەوییان دادەپۆشی. سەرەڕای ئەوەی شاخەکانیش تا ئەوکاتە دروست نەببوون.

ئەو هۆیەی پاڵی بە زەوییەوە دەنا بۆ سوڕانەوەی بەدەوری خۆیدا بەو خێراییە زۆرە و دروستکردنی شەو و ڕۆژ بەوشێوەیە (وەك زاناکان پێیگەیشتون)، ناجێگیری زەوی بوو بەم بارودۆخە کۆتاییە کە ئێستا وەریگرتووە... تا ئەو کاتەی دەریا فڕیوەکان کە لەشێوەی هەڵمدابوون دابەزینە سەر زەوی و لەئاکامدا (٣/٤)ی چێوەی زەوییان داپۆشی و

بـەهۆی ئەمەشـەوە پەسـتانێکی گـەورە لەسـەر ڕووی زەوی دروسـت بـوو، هەروەها پێکهاتنی شاخەکان و تەشـەنەکردن و بلاوبوونـەوەی دەریاکـان و لـە بـوونی ئـاوی دەریاکانیشـەوە ژیـان و باخچـەکان دروسـتبوون و ئیـدی لێرەوە ژیان دەستپێکرد.

خوای گەورە لەبارەی دەستپێکردنی بەدیهێنانی زەوی و بارودۆخـەکانی چـەندین ملیـۆن سـاڵ پێشـتری، دەفـەرموێت: ﴿إِنَّ رَبَّكُمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ يُغْشِى ٱلَّيْلَ ٱلنَّهَارَ يَطْلُبُهُۥ حَثِيثًا وَٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ وَٱلنُّجُومَ مُسَخَّرَٰتٍۭ بِأَمْرِهِۦٓ ۗ أَلَا لَهُ ٱلْخَلْقُ وَٱلْأَمْرُ ۗ تَبَارَكَ ٱللَّهُ رَبُّ ٱلْعَٰلَمِينَ﴾الأعـراف/٥٤، واتـە: بێگومـان پـەروەردگارتان (الله) یـە کـە دروستکاری ئاسمانـەکان و زەوییـە لـەماوەی شـەش ڕۆژدا، پاشـان لەسـەر چووە سەر عەرشی فەرمانڕەوایی (بـەو شـێوەیەی کـە لایـەق بەخۆیـەتی). شـەو، ڕۆژ دادەپۆشـێت و بـەخێرایی (عەوداڵـە) بەدوایـدا. خـۆر و مـانگ و ئەستێرەکان (هەر هەموویان) بە فەرمانی ئەو کەوتونەتە گەڕ و لە فەرمانی دەرناچن، ئاگاداربن وبـزانن و تێفکـرن کـە هەرچـی دروسـتکراوە سـەر بـەو زاتەیە و ئەو بەدیهێناوە (کەواتە دەبا) هەموانیش فەرمانبەرداری ئەو بـن و لەفەرمانی دەرنەچن، موبارەك و پیرۆز و گەورەیە زاتی (الله) پـەروەردگاری هەموو جیهانەکان.

کاتێك بە وردی لەم ئایەتە ڕادەمێنین، تێبینی ئەم خاڵانە دەکەین:

یەکـەم: ئـەم ئایەتانـە دەربـارەی کـاتی دەسـتپێکردنی بـەدیهێنانی گەردوون دەدوێن (لە گەردوونیشدا زەوی). پێش بەدیهێنانی ئاسمانـەکان و زەوی، خـوای گـەورە لەسـەر عەرشـەکەی وەسـتا و پاشـان شـەو و ڕۆژ دروستبوون.

دووەم: لە وتەی خوای گەورە ﴿يُغْشِي ٱلَّيْلَ ٱلنَّهَارَ يَطْلُبُهُۥ حَثِيثًا﴾، ﴿يَطْلُبُهُۥ حَثِيثًا﴾ واتە بەخێرایی داوای دەکات و عەودالیەتی. ئەمە بەڵگەی جوڵەی زۆرخێرای زەوییە لەوکاتەدا. خاوەنی تەفسیری (زبدة التفسير من فتح القدير) لە ڕاڤەی ئەم ئایەتەدا دەڵێت: ﴿يَطْلُبُهُۥ حَثِيثًا﴾ حاڵی شەوە کە زۆر بەخێرایی داوای ڕۆژ دەکات.

لەئایەتی (٣)ی سورەتی (الرعد)دا دەستەواژەکە دەگۆڕێت، چونکە ئاماژە بە تێپەڕبوونی ماوەیەکی زەمەنی دیکە دەکرێت بەسەر بەدیهێناندا:

﴿وَهُوَ ٱلَّذِى مَدَّ ٱلْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَٰسِىَ وَأَنْهَٰرًا ۖ وَمِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ ٱثْنَيْنِ ۖ يُغْشِى ٱلَّيْلَ ٱلنَّهَارَ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ الرعد/٣،

واتە: هەر ئەو زاتە زەوی پان و بەرین کردووەتەوە، کەژ و چیا و ڕووباری زۆری تێدا دابینکردووە، لە هەموو بەروبومێك جووتی فەراهەم هێناوە، شەوی والێکردووە ڕۆژ دابپۆشێت، بەڕاستی ئا لەوشتانەدا بەڵگە و نیشانەی زۆر هەن بۆ کەسانێك بیربکەنەوە.

لێرەدا سەرنج دەدەین ئایەتەکە باس لەو ماوە زەمەنییە دەکات کە زەوی تیایدا پان و بەرین بووە و خوای گەورە بەهۆی شاخەکانەوە جێگیری کردووە و ڕوبارەکان بڵاوبوونەوە و بەروبوومیش پێگەیشت و پەرەیسەند. هەربۆیە لەمکاتەدا دەستەواژەی شەو و ڕۆژ لە ئایەتەکەدا هاتووە، بەڵام وشەی (حثيثا- زۆر بەخێرایی) نە لەپێش و نە لەدوایشیانەوە نەهاتووە، چونکە لەوکاتەدا زەوی جێگیر بووە و لە جوڵەکەیدا پێویست بەو خێراییە زۆرەی ناکات. ئیتر لەوکاتەدا زەوی خێرایی کەم بووەتەوە...

ئایەتەکـە بـە ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾تـەواوکراوە، چـونکە بەڕاستی تەنها ئەو کەسانە لە ئایەتەکە تێدەگەن کە بیردەکەنەوە.

سوودەکانی شەو و ڕۆژ

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿هُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ لِتَسْكُنُوا۟ فِيهِ وَٱلنَّهَارَ مُبْصِرًا ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ﴾یـونس/٦٧، واتـە: هەر زاتی خوایە کە شەوی بۆ بەدیهێناون تاکو تیایدا بحەوێنـەوە، ڕۆژیشـی کردووە بە ڕووناککەرەوە (تا کار و کاسپی تێدا ئەنجام بدەن) بەڕاسـتی ئـا لەو دیاردانەدا بەڵگە و نیشانەی زۆر هەن بۆ کەسانێك ببیستن و تێبگەن.

زانسـتی نـوێ ئاشـکرایکردوە کـە کـارکردنی ڕۆژ کۆمـەڵێك سـوودی تەندروستی هەیە. بەتایبەت گەر کارکردنەکە لە سەرەتای ڕۆژەکانـدا بێـت، چونکە کرێکار لە بەیانی زوودا تیشـکی خـۆری بەردەکـەوێت کـە لەوکاتـەدا دەوڵەمەنـدە بـە تیشـکی سەرووەنەوشـەیی، ئـەم تیشـکە ڤیتـامین (D) دروستدەکات و زیندویەتی و چالاکی بە جەسـتە دەبەخشـێت و ئێسـکەکان پتەو دەکات.

زانستی نوێ سەلماندوویەتی، بەرزترین ڕێژەی گازی ئۆزۆن لە کەشدا لە دەمی بەرەبەیاندا دەبێت، لەگەڵ هەڵاتنی خۆردا ڕێژەی ئۆزۆن کەم دەکات و بـەرەو نـەمان دەچـێت. ئـەم گـازە کاریگەرییـەکی بەسـوودی هەیـە بـۆ

کۆئەنـدامی دەمـار و چـالاککردنی کـرداره هـزری و ماسـولکەییەکان لـه بەرەبەیاندا.

سـه‌لمێنراوه بـه‌رزترین ڕێـژەی کـۆرتیزۆن لـه خوێنـدا لـه‌کاتی بەرەبەیاندایه... ئـەم ماددەیـه کاردەکاتـه سـەر زیادکردنی چالاکییەکانی جەستە و پترکردنی ڕێژەی شەکر لـه خوێنـدا، دیسانەوه ئـەمیش وزه بـه جەستە دەدات... هەر لەبەرئەمەیه که پێغەمبـەر (ﷺ) کـه نوێـژی بـەیانی ئەنجام دەدا له شوێنی نوێژەکەیدا تاکو خۆرهەلاتن دادەنیشت.

ئەمه و لەلایەکی ترەوه، زانایانی بواری پزیشکی جەختیان لەسەر ئـەوه کردووەتەوه که سوودەکانی خەوتن له شەودا به چـەندین هێنـد زیـاتره لـه سوودەکانی خەو له ڕۆژدا.

ڕژێنی سنەوبەری لـه مێشـکدا مـاددەی میلاتـۆنین دەردەدات، دەردانـی ئەم ماددەیه لەتاریکیدا زیاددەکات و له ڕووناکیشدا زۆر کـەم دەبێتـەوه... بینراویشه ماددەی میلاتۆنین کاریگەری ڕاستەوخۆی لەسەر خەوتن هەیه.

﴿ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦ مَنَامُكُم بِٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ وَٱبْتِغَآؤُكُم مِّن فَضْلِهِۦٓ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴾الروم/٢٣، واتـه: یـەکێك لـه نیشـانه و بەڵگـەکانی خـوای گـەوره خەوتنتانـه لـه شـەو و ڕۆژدا، لـەکاتی بێداریشـدا هـەوڵ و کۆششتانه بۆ بەهرەوەرگرتن له بەخششەکانی خـوا، جـا بەڕاستی ئـا لـەو دیاردەیەشـدا بەڵگـه و نیشـانەی زۆر هـەن بـۆ کەسـانێك کـه دەبیسـتن و تێدەگەن.

ڕژێنی سنەوبەری که له تاریکیدا چالاك دەبێت، پەستانی خوێن به بـڕی (١٥-٢٠ملم) دادەبەزێنێت و هەندێك له قورسـی و ماندوویەتییـەکان لەسـەر دڵ کەم دەکاتەوه.

زینـدەوەران بـە شـەو دەخـەون، گـەلاکان بەشـەو دەخـەون، گـەلاکانی ڕووەکی (الترمس) بە ڕۆژ ئاسۆیین و بە شەو بەرەو خوارەوە شۆڕدەبنەوە و پاشـانیش لـە بەیانیانـدا دەگەڕێنـەوە حاڵـەتی پێشـوویان... هـەروەها پێگەیشتنی گوڵ کە بەرهەم دەدات دیسانەوە لە شەودا دەبێت، لەوکاتـەدا ئەندازەیەك پشوو دەدات.

لە وڵاتی یابان خاوەنی کێڵگەیەکی بـرنج (مـەرەزە) سـکاڵانامەیەکی لـە دژی یـەکێك لـە کۆمپانیاکـان پێشکەشـکرد، بەرامبـەر بـەوەی کۆمپانیاکـە تابلۆیەکی پڕوپاگەندەی ڕووناکی لە ناوەڕاستی کیڵگەکـەی ئەمـدا دانـابوو. باخەوانەکـە تێبینـی کردبـوو کـە برنجەکـەی وشـك دەبێـت و دەمرێـت و بەروبوومەکەشی زۆر کەمترە لەوەی پێشتر هەیبووە. بۆیە داوای قەرەبووی لە کۆمپانیاکـە کـرد. کاتێـك بـۆ سـەلماندنی ڕاسـتی داواکـاریی باخەوانەکـە لێکۆڵینـەوە کـرا، بینـرا داواکارییەکـەی لـەجێی خۆیدایـە و ئـەو ڕاسـتیەش سـەلمێنرا کـە تـابلۆ ڕووناکەکـە لـە شـەودا (کـە مـاوەی پشـووە) پشـووی ڕووەکەکانی تێکداوە.

بەرەبەیان هەناسە دەدات

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَلَآ أُقۡسِمُ بِٱلۡخُنَّسِ ١٥ ٱلۡجَوَارِ ٱلۡكُنَّسِ ١٦ وَٱلَّيۡلِ إِذَا عَسۡعَسَ ١٧ وَٱلصُّبۡحِ إِذَا تَنَفَّسَ ١٨ إِنَّهُۥ لَقَوۡلُ رَسُولٖ كَرِيمٖ﴾التكـــوير/١٥-١٩، واتـــه: سوێند بەو ئەستێرانەی پەنهان دەبن و لەچاو ون دەبن، بەو هەسارانەی پەنا دەگرن و دیارنامێنن، بەو شەوەی دادێت و تاریکاییەکەی ڕوومان تێدەکات، بە بەرەبەیان کە پشووی تێدێت، وەکو زیندەوەرێك ئاهی تێدێتەوە و دەستدەکات بە هەناسەدان و ژیان و ڕووناکیەکەی دەردەکەوێت.

خوای گەورە سوێند دەخوات ﴿وَٱلصُّبۡحِ إِذَا تَنَفَّسَ﴾، لێرەدا (وَ) بۆ سوێندە، ئەوەش دەزانین زاتی مەزن تەنها سوێند بە شتە مەزنەکان دەخوات، بۆیە پەروەردگار لەم ئایەتەدا سوێند بە (بەرەبەیان) دەخوات کە (هەناسەدەدات)... لەم دەستەواژەیەدا خوای گەورە کرداری دەستپێکردنی دەرکەوتنی خۆر لە بەرەبەیاندا بە مرۆڤێك دەچوێنێت کە دەست بەهەناسەدان دەکات، واتە وەرگرتنەوەی هەوا لەدوای پشوویەك، وەستانێکی کاتی لەدوای هەناسەدانەوە.

هەروەك دەشزانین کرداری هەناسەدان لە گرنگترین کردارە ژیانییەکانە کە زیندەوەران پێیهەڵدەستن بەشێوەیەك کە مرۆڤ لەڕێی ئەم کردارەوە هەوای دەوڵەمەند بە ئۆکسجین بۆ سییەکان دەنێرێت (هەناسەوەرگرتن)،

سـیبەکانیش ئۆکسـجین وەردەگـرن و دووەم ئۆکسـیدی کـاربۆن دردەکەنـە دەرەوە... ئەم کرداره بۆ لەشی مـرۆڤ کردارێکـی زۆر گـرنگ و بەبایەخـە و هـەرگیز هـیچ مرۆڤێـك ناتوانێـت لـە چـەند خولـەکێك پـتر هەناسـەنەدات. وەستانی کرداری هەناسەدان هێنانی مەرگێکی حەتمیـە... لـەش سـوود لـە ئۆکسجین وەردەگرێت بۆ سـوتاندنی خـۆراك و بەرهـەمهێنانی ئـەو وزەیـەی ژیان لە خانە و شانەکانی لەشدا نوێدەکاتەوە.

لە بەرەبەیانـدا و لەسـەرەتای دەرکـەوتنی خـۆر (بـەیانی)دا، کردارێکـی بایەخدار و ئاڵۆز ڕوودەدات ئەویش کرداری ڕۆشنەپێکهاتنە، تیایدا ڕووەکـە سەوزەکان گازی دووەم ئۆکسیدی کاربۆنی هەوا وەردەگرن (ئەو گازەی بـۆ مـرۆڤ زیانبەخشـە و لـە کـرداری هەناسـەداندا دەریدەکاتـە دەرەوی لەشـی خۆی)... ڕووەك لەجیاتی گازی دووەم ئۆکسیدی کاربۆن کە وەریدەگرێت، گازی ئۆکسجین دەکاتە هەواوە.... واتە ئۆکسـجین کـە بەهۆیـەوە هەناسـە دەدەیـن و سەرچـاوەی سـەرەکی ژیانـە، بەرهـەمێکی سـەرەکی کـرداری ڕۆشنەپێکهاتنە.

ڕێژەی (٣٠٪)ی ئەو ئۆکسجینەی لـە هەوادایـە ڕووەکـەکانی سـەر زەوی بەرهەمی دێنن، (٧٠٪)کـەی تریشـی ئـەو ڕووەك و زینـدەوەرە تـاك خانانـە بەرهەمی دێنن کە لە دەریا و زەریاکاندا هەن... ئەم کرداره تەنها بە چاوی ئاسایی نابینرێت، چونکە لەم میکانیزمەدا ئەلیکترۆن و گەرد و گەردیلـەکان بـەکاردەهێنرێن، بـەڵام دەتـوانین بەرهەمـەکانی کـرداری ڕۆشـنەپێکهاتن ببینین لەڕێی ئەو ئۆکسجینەوە کـە وامـان لێـدەکات توانـای هەناسـەدان و سوود وەرگرتن لەخۆراکمان هەبێت کە پارێزگاری لە ژیانمان دەکەن.

ڕۆشنەپێکهاتن سیستمێکی ئاڵۆزە و مـاددەی کیمیـایی و یەکـەی کـێش بـەکاردەهێنێت، ئامادەباشـی ورد و هەسـتیاری لـەخۆدەگرێت، ملیۆنـان

ملیۆن تاقیگەی کیمیایی هەن لە هەموو ڕووەکە سەوزەکاندا بەم کردارە هەڵدەستن... ڕووەکەکان ئەو ئۆکسجینە بەرهەم دەهێنن کە هەڵیدەمژین و ئەو خۆراکانەی دەیانخۆین و وزەیان لێوەردەگرین، ئەم کردارە ملیۆنان ساڵە بەردەوامە.

دەستەواژەی ﴿إِذَا تَنَفَّسَ﴾ بەڵگەیەکی ڕوونە لەسەر کرداری ڕۆشنەپێکهاتن کەخوای گەورە بەرەبەیانی (کە سەرەتای هەڵاتنی خۆرە لە ئاسۆوە) چواندوویەتی بە مرۆڤێک کاتێک هەناسە دەدات، ئەوەش ئاماژەیەکی ڕوونە بۆ پێویستی پێکەوەبوونی بەرهەمهێنانی ئۆکسجین لەگەڵ هەڵاتنی خۆردا، دەستپێکردنی ئەم کرداری هەناسەدانە ژیانیە یاخود ڕۆشنەپێکهاتنە، لەگەڵ هەڵاتنی خۆردا دەستپێدەکات.

گرنگی ئەو دیاردەیە بەو شێوەیە دەردەکەوێت کە خوای گەورە سوێندی پێدەخوات و ئەو ڕێگایەی خوای گەورە بۆ کرداری ڕۆشنەپێکهاتن دیاریکردووە.

ئاماژەدان بەم دیاردەیە (ڕۆشنەپێکهاتن) و چواندنی بە هەناسەدان بەڵگەیە لەسەر گرنگی و بایەخی ئەو کرداره وەك بایەخی هەناسەدان بۆ مرۆڤ، زەوی ناتوانێت واز لەم کرداره بێنێت، چونکە بەبێ ڕۆشنەپێکهاتن زەوی دەگۆڕێت بۆ خەرابات و ژیانی تێدا نابێت (وەك مانگ).

هەوەرها بەکارهێنانی (إِذَا) لە ئایەتەکەدا بەڵگەیە لەسەر پێویستی دەستپێکردنی کرداری ڕۆشنەپێکهاتن لەگەڵ هەڵاتنی خۆر، ڕیزبەندی وشەکانی ئایەتەکەش کە خوای گەورە هەڵاتنی خۆری باسکردووە لە سەرەتادا پاشان دەستپێکردنی کرداری هەناسەدان بەشێوەیەکی ڕێکوپێك، ئەوەش هاوتایە لەگەڵ کرداری ڕۆشنەپێکهاتن و بەرهەمهێنانی ڕووناکی، بەبێ ئەم ڕیزبەندیە ناکرێت کرداری هەناسەدانی زیندویی ڕووەك

یاخود کرداری ڕۆشنەپێکهاتن و پاشان بەرهەمهێنانی ئۆکسجین ئەنجام بدرێت.

سەرنجێکی نایاب لەمبارەیەوە هەیە، کاتێك منداڵ لەدایك دەبێت لەکاتی گریانیدا دەست بە هەناسەوەرگرتن دەکات، هەناسەدان سەرەتای ژیانیەتی، هەروەها بەرەبەیانیش لەدایك دەبێت و دەست بە هەناسەدان دەکات.

کرداری ڕۆشنەپێکهاتن کە ڕووەکەکان پێی هەڵدەستن، هەندێجاریش بەکتریا و زیندەوە تاك خانەکانیش پێی هەڵدەستن، تیشکی خۆر بەکاردێنێت بۆئەوەی شەکر بەهەم بێنێت (کاربۆهێدرات) لە دووەم ئۆکسیدی کاربۆن و ئاو و وەك بەرەنجامێکی ئەم هاوکێشەیە وزەی تیشکی خۆر لەنێو شەکری بەرهەمهاتوودا زەخیرە دەبێت...

نزمترین ناوچە لەسەر ڕوی زەوی

خوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿الٓمٓ ۝١ غُلِبَتِ ٱلرُّومُ ۝٢ فِيٓ أَدۡنَى ٱلۡأَرۡضِ وَهُم مِّنۢ بَعۡدِ غَلَبِهِمۡ سَيَغۡلِبُونَ ۝٣ فِي بِضۡعِ سِنِينَۗ لِلَّهِ ٱلۡأَمۡرُ مِن قَبۡلُ وَمِنۢ بَعۡدُۚ وَيَوۡمَئِذٖ يَفۡرَحُ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ۝٤ بِنَصۡرِ ٱللَّهِۚ يَنصُرُ مَن يَشَآءُۖ وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ﴾ الروم/١-٥، واتە: ألم (خوای گەورە زاناترە بە ماناکانیان)، ڕۆمەکان شکستیان خوارد (بەدەستی فارسەکان)، لەشوێنێکی نزیکەوە (یان نزمەوە)، ئەوانە (ڕۆمەکان) دوای شکستیان سەردەکەون (بەسەر فارسەکاندا)، لەچەند ساڵێکدا، هەموو کار و فرمانێك تەنها بەدەست خوایە، لەوەوپێش و لەوەودواش، جا ئەو ڕۆژە ئیمانداران خۆشحاڵ دەبن بە سەرکەوتنی خوا (کە بە ڕۆمەکانی بەخشی)، هەرکەسێك ئەو بیەوێت، سەری دەخات و ئەو (خوایە) خاوەن دەسەڵاتی بێسنوورە و زۆریش دلۆڤان و میهرەبانە.

هۆی دابەزینی ئەم ئایەتانە ڕوودانی جەنگە لەنێوان هەردوو شانشینی فارس و ڕۆم لە ناوچەی نزیك دەریای مردوودا کە فارسەکان تیایدا سەرکەوتن. ئەمەش لەساڵی ٦١٩ی زاینیدا بووە.

موسڵمانان بەهۆی تێکشکاندنی ڕۆمەکانەوە توشی خەم و بێتاقەتی بوون، چونکە ڕۆمەکان ئەهلی کیتاب و خاوەنی ئایینی ئاسمانی بوون، لەکاتێکدا فارسەکان ئاگرپەرست بوون، بۆیە خوای گەورە پەیمان بە موسڵمانان دەدات فارسەکان لەجەنگی دووەمدا و لەدوای تێپەڕبوونی چەند

ساڵێك شكست دێنن لە بەرامبەر ڕۆمەكاندا و سەركەوتنی ڕۆمەكانیش هاوكاتی سەركەوتنی موسڵمانان دەبێت بەسەر بێباوەڕەكاندا.

(بضع سنین) یش (لەئایەتەكەدا) وەك شارەزایانی زمانی عەرەبی دەڵێن: ژمارەیەكە لەنێوان پێنج و حەوت یان یەك و نۆ.

لەدوای حەوت ساڵەوە واتە لەو ماوەیەی پێشتر قورئانی پیرۆز دیاری كردبوو، پەیمانەكە هاتەجێ. لەساڵی ٦٢٦ی زاینیدا جەنگێكی تر لەنێوان فارس و ڕۆمەكاندا ڕوویدا و تێیدا ڕۆمەكان سەركەوتن و ئەم سەركەوتنەش هاوكاتی سەركەوتنی موسڵمانان بوو بەسەر بێباوەڕەكانی قورەیشدا لەجەنگی بەدری گەورەدا.

ئایەتەكە وەسفی مەیدانی جەنگی یەكەمی نێوان فارسەكان و ڕۆمەكانی كردووە، بەوەی ئەو جێگەیە (أدنى الأرض)ـە، واتە نزمترن ناوچەی سەر زەوی:

جێگای ئەو جەنگە (ناوچەی نزیك دەریای مردوو) نزمترە لەئاستی ڕووی دەریا بە (٣٩٢ مەتر)، ئەمەش نزمترین خاڵە لەسەر وشكانی كە مانگە دەستكردەكان تۆماریان كردووە.

لە ئینسایكلۆپیدیای بەرتانیدا هاتووە: "دەریای مردوو، پارچەیەكی ئاویی خوێدارە و لەنێوان ئیسرائیل و ئەردەندایە، نزمترین پێكهاتەی ئاوییە لەسەر زەوی و نزمیەكەشی دەگاتە نزیكەی (١٣١٢ پێ) (واتە دەوروبەری ٤٠٠ مەتر) لەئاستی ڕووی دەریاوە. بەشی باكوری دەكەوێتە ئەردەنەوە و بەشی باشوریش دابەشبووە لەنێوان ئەردەن و ئیسرائیلدا".

ئەم زانیارییەش زیاتر ڕاستێتی ئایەتە پیرۆزەكە دەسەلمێنێت... پاك و بێگەردی بۆ ئەو خوایەی دەفەرموێت: ﴿وَقُلِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ سَيُرِيكُمْ ءَايَٰتِهِۦ فَتَعْرِفُونَهَا﴾.

درز و کەلێنی زەوی

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱلْأَرْضِ ذَاتِ ٱلصَّدْعِ﴾الطارق/١٢، واتـە: سـوێند بە زەوی کە درزی تێدایە.

زانایان ئاشکرایان کرد ئەم زەوییەی لەسەری دەژین بـەرگێکی بـەردینی دەرەکی هەیە، ئەم بەرگەش بە تۆڕێکی گەورەی درز و کەلێن پەرتبووە بـە درێـژایی سـەدان کیلۆمـەتری درێـژی و پـانی. بـەقولایی (٦٥-١٥٠کـم) ی درێژی و پانی.

جێی باسە ئەو درز و کەلێنانە پێکەوە پەیوەستن، بەشێوەیەك کـە وەك ئەوە دەردەکەون تەنها یەك درزی درێژبووەوە بن.

ئەم درز و کەلێنە لە پێویستییەکانی شیاوێتی زەوییە بۆ ئـاوەدانی، درز و کـەلێنی بـەرگی بـەردینی زەوی، درزێکـی ئاسـایی نییـە، بـەڵکو پیایـدا جوڵەیەکی ستونی یان ئاسۆیی بەشێك لە بـەرگی بـەردین دروسـت دەبێـت. لەلایـەکی تریشـەوە زەوی ژمارەیـەك تـوخمی تیشـکدەری تێدایـە کـە خودکاریانـە بـەتێکڕایی دیـاریکراو شـیدەبنەوە، ئـەم شـیبوونەوەیەش دەبێتەهۆی بەرهەمهێنانی بڕێکی زۆرگەرمی. خۆئەگەر ئەم بـڕە گەرمییـەی زەوی خاڵی نەبێتەوە، ئەودەمە زەوی هـەر لـە یەکـەمین سـاتی ڕەقبـوونی توێکڵەکەیدا وەك بۆمبێکی ئەتۆمی دەتەقیەوە.

خۆرهەلاَت و خۆرئاواکان

دیاردەیەکی ڕۆژانە هەیە لەودەمەی خۆر و زەوی دروستبوون ئەویش بەردەوامە، دیاردەی خۆرهەلاَتن و خۆرئاوابوون... لە قورئانی پیرۆزدا بە سێ وێنە و دەستەواژەی جیاواز هاتووە. خوای پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿رَّبُّ ٱلْمَشْرِقِ وَٱلْمَغْرِبِ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ فَٱتَّخِذْهُ وَكِيلًا﴾المزمل/٩، واتە: ئەو زاتەی تۆی ڕەوانە کردووە: خاوەن و پەروەردگاری خۆرهەلاَت و خۆرئاوایە، جگە لەو هیچ خوایەکی تر نییە فەرمانی بەدەست بێت، کەواتە هەر ئەو بکە بە پشتیوانی خۆت و داوای یارمەتی هەر لەو بکە.

هەروەها دەفەرموێت: ﴿رَبُّ ٱلْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ ٱلْمَغْرِبَيْنِ﴾الرحمن/١٧، واتە: خوا خاوەنی هەر دوو خۆرهەلاَت و هەر دوو خۆرئاوایە.

یاخود دەفەرموێت: ﴿فَلَآ أُقْسِمُ بِرَبِّ ٱلْمَشَٰرِقِ وَٱلْمَغَٰرِبِ إِنَّا لَقَٰدِرُونَ ﴿٤٠﴾ عَلَىٰٓ أَن نُّبَدِّلَ خَيْرًا مِّنْهُمْ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ﴾المعارج/٤٠-٤١، واتە: جا سوێند بە پەروەردگاری خۆرهەلاَتەکان و خۆرئاواکان، بەڕاستی ئێمە هەمیشە بەدەسەلاَتین لەسەر ئەمانە و لەناوبەرین و کەسانی چاکتر بهێنینە کایەوە، ئێمە بۆ ئەو مەبەستە بێتوانا نیین.

لە ئایەتی یەکەمدا باس لە خۆرهەلاَت و خۆرئاوا بە دەستەواژەی تاك کراوە، لە دووەمدا بە جووت و لە سێیەمیشدا بە کۆ، ئاخۆ دەبێت هۆی ئەم جیاوازی دەربڕینانە چی بێت؟ ئایا ئەو خۆرهەلاَت و خۆرئاوایانە

لەکوێن؟

گران نییە لە دەربڕینی خۆرهەڵات و خۆرئاوا بە دەربڕینی تاك تێبگەین، لەکوێ بین و چۆن بوەستین هەر خۆرهەڵاتێك و خۆرئاوایەك دەبینین.

دوو خۆرهەڵات و دوو خۆرئاوا... ڕاڤەکارانی قورئان بە دوو خۆرهەڵات و دوو خۆرئاوای داناوە لە زستان و هاویندا. وەك زانراوە زەوی سوڕی خۆی بە دەوری زەویدا بە (٣٦٥ ڕۆژ) تەواو دەکات، هەروەها لاریی تەوەرەی خولانەوەی لە تەوەرەی ستونی دەبێتەهۆی جیاوازی وەرزەکان و جیاوازی شوێن و کاتی خۆرهەڵاتن و خۆرئاوابوون لەسەر زەوی بە درێژایی ساڵ.

لەڕاستیدا خۆرهەڵات و خۆرئاوای سەر زەوی –واتە شوێنی خۆرهەڵاتنو خۆرئاوابوون– هەموو ڕۆژێك کەمێك دەگۆڕێن، واتە خۆر هەموو ڕۆژێك لە شوێنێکی جیاوازەوە هەڵدێت و ئاوا دەبێت (بە درێژایی ساڵ)، ئەوەش بەپێی خۆی واتە بوونی ژمارەیەك خۆرهەڵات و خۆرئاوابوون بە ئەندازەی ڕۆژەکانی ساڵ و نەك تەنها دوو خۆرهەڵاتن و دوو خۆرئاوابوون... گەرچی جیاوازی نێوان خۆرهەڵاتن و خۆرئاوابوونی لە زستان و هاویندا جیاوازییەکی ئاشکرا و ڕشوون هەیە.

کەواتە دوو خۆرهەڵات و دوو خۆرئاوا لە زستان و هاویندا مەبەستی ئەو ئایەتەیە کە دەفەرموێت: ﴿رَبُّ ٱلْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ ٱلْمَغْرِبَيْنِ﴾... ئەو خۆرهەڵات و خۆرئاوابوونە زەوەندانەش بە درێژایی ساڵ دەیانبینین مەبەستی ئایەتی سێیەم دەبێت ﴿فَلَآ أُقْسِمُ بِرَبِّ ٱلْمَشَٰرِقِ وَٱلْمَغَٰرِبِ﴾، هەروەها مەبەستی خۆرهەڵات و خۆرئاوابوونی ناوچە جیاوازەکانیش دەگرێتەوە بەوپێیەی خۆرهەڵات و ئاوابوونی کردارێکی یەکبینە و بەردەوامە، لەهەر ساتێکدا خۆر لە ناوچەیەکدا هەڵدێت و بەگوێرەی ناوچەیەکی ترەوە خۆرئاوبوون دەبێت.

جیاوازی ساڵی هەتاوی و ساڵی مانگی

پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿وَلَبِثُواْ فِي كَهْفِهِمْ ثَلَٰثَ مِاْئَةٍ سِنِينَ وَٱزْدَادُواْ تِسْعًا﴾الكهف/٢٥، واتە: یارانی ئەشکەوت سێ سەد ساڵی تەواوی (هەتاوی) لە ئەشکەوتەکەدا مانەوە (ئەگەر بە ساڵی مانگی حسابی بکەین) نۆ ساڵی تریشیان خستە سەر (واتە دەکاتە سێ سەد و نۆ ساڵ خەویان لێکەوت).

ئەم ئایەتە پیرۆزە ئاماژەی تێدایە کە (٣٠٠ ساڵی هەتاوی) بەرامبەرە بە (٣٠٩ ساڵی مانگی) بەگوێرەی دانیشتوانی زەوییەوە، بەوەش ئایەتەکە پێشڕەفتی هەیە لە زانستی گەردووننناسی و حسابە فەلەکییەکاندا، لەبەرئەوەش کە حسابکردنەکە ڕێژەییە و ئایەتەکە دەفەرموێت: ﴿قُلِ ٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُواْ﴾الكهف/٢٦، واتە: (پێیان بڵێ): خوا خۆی دەزانێت بەماوەی مانەوەیان لە ئەشکەوتەکەدا. ئەمەش مانای وایە ژمارەی ساڵەکان لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تری ئەم گەردوونە پڕ لە جوڵەیە دەگۆڕێت. بەپێی جیاوازی شوێن و چاودێر و چاودێریکراو، کات دەگۆڕێت، کەس نایزانێت تەنها خوای مەزن و بەدەسەلات نەبێت.

بیردۆزی ڕێژەیی ئەنیشتاین ڕوونیکردووەتەوە کە کات بەبێ شوێن بوونی نییە، شوێنیش بەبێ کات بوونی نییە. بەوپێیە ڕابردوو و ئێستا و داهاتووە تەنها لەو چوارچێوەیەدا دەچەسپێت کە تێیدا دەژیین، واتە لەسەر زەوی. ڕووداوە گەردوونییەکان کە لەم ساتەدا لە ئاسماندا

دەیانبینین، مانای وەها نییە هەر ئێستا ڕوودەدەن، بەڵکو لە ڕابردوویەکی دووردا ڕوویان داوە.

کە ئەستێرەیەك لە ئاسماندا دەمرێت یان دەتەقێتەوە، مرۆڤ لەسەر زەوی نایزانێت تەنها لەڕێی پەیامێکی ڕووناکییەوە نەبێت کە ڕەنگە هەزاران یاخود ملیۆنان بەڵکو بلیۆنان ساڵ دواتر پێیبگات (بە حسابی ساڵەکانی سەر زەوی)، ئەم پەیامە ڕووناکییە ئەوکاتە درێژە دەخایەنێت، گەرچی خێراییەکی زۆریشی هەیە.

زەوی زەلیل و ملکەچە

پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿هُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ ذَلُولًا فَٱمْشُوا۟ فِى مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا۟ مِن رِّزْقِهِۦ ۖ وَإِلَيْهِ ٱلنُّشُورُ﴾ الملك/١٥، واتە: هەر ئەو زاتەیە زەوی بۆ زەلیل و ملکەچ کردوون، بگەڕێن بە هەموو گۆشە و کەناریدا، لەو ڕزق و ڕۆزییەش بخۆن کە پێشکەشتانی دەکات، دڵنیاش بن سەرئەنجام گەڕانەوەتان بۆ لای ئەو زاتەیە.

ئەم زەوییەی بەجێگیری و چەسپاوی دەبینرێت وێکچووی ئاژەڵێکی جوڵاوی ملکەچە کە ئەوانەی سەرپشتی فڕێ ناداتە خوارەوە، وێڕای ئەوەش کە بەدەوری خۆیدا دەخولێتەوە بەخێرایی (١٠٠٠ میل) لەکاتژمێرێکدا. بەدەوری خۆردا دەسوڕێتەوە بەخێرایی (٦٥٠٠میل) لە

کاتژمێرێکـــدا، پاشـــان زەوی و کۆمەڵـــەی خـــۆر بـــەتێکڕایی (٢٠ میـــل) لەکاتژمێرێکدا لەجوڵەدان.

لـــە دیـــاردە زانســـتیەکانی زەلیلبـــوونی زەوی بـــۆ مـــرۆڤ، بـــوونی هێـــزی کێشکردنی زەوییە لەسەر ڕووەکەی کە مـرۆڤ و بـەدیهێنراوانی تـری سـەری بۆخـۆی کێشـدەکات. گـەر هێـزی کێشـکردنی نەبوایـە، ئەوکاتـە شـتگەلێك لەسەر ڕووی زەوی ڕوویاندەدا، لەوانە:

١. تەنەکان لەسەر ڕووی زەوی کێشیان نەدەبوو، ئەوەش دەبـوە هـۆی فڕینـــی ئـــەو شـــتانە لەســـەر ڕووی زەوییـــەوە بـــەرەو ئاسمـــان و هـــەرگیز نەدەگەڕانەوە.

٢. هەوا و بەرگەهەوای پارێزەر نەدەمان، باران و هەور و دەریا و ڕووبار و ئاژەڵان دەڕۆیشتن، ژیان لەسەر زەوی کۆتایی پێدەهات.

خوای گەورە زەویی زەلیل کردووە بەوەی شـاخی تێـدا بونیاتنـاوە، بـۆ هەموو شـاخێکیش ڕەگێکـی دروسـتکردووە کـە بـەقوڵایی زەویـدا ڕۆچـووە تاکو کیشوەرەکان جێگیر و چەسپاو بکات و لە جوڵە و لەرینـەوەی بخـات، ئەو کێشکردنەش وەهای لە زەوی کردووە بەدەوری خۆردا بسوڕێتەوە.

شاخەکان و باران بارین

خوای پـەروەردگار دەفـەرموێت: ﴿وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ وَأَسْقَيْنَاكُم مَّاءً فُرَاتًا﴾المرسلات/٢٧، واتە: هەروەها لەسـەر گـۆی زەوی کێـوی لوتکـە بڵنـدمان دامەزراندووە و ئای سازگارمان پێشکەش کردوون بۆ خواردنەوە...

پەروەردگار ئاماژە بە بوونی پەیوەندی دەکـات لـەنێوان شـاخی بـەرز و دروسـتبوونی هـەورەکان و دابـارینی ئـاوی شـیرین لێیانـەوە. ئـەوەش بـە باسکردنی شاخ هاوڕێ لەگەڵ ئەو ئاوەی لە هەورەکانەوە دادەبارێت.

زانستی نوێ دەڵێت: "گرنگترین فاکتەرە سروشتیەکانی ساردکردنەوەی هەوای کەش بریتییە لـە بـا و شـاخەکان. شـاخە لوتکـە بـەرزەکان لـەکاتی بەرەنگاربوونـەوەی (بـا)ی ئاسـۆیی پەسـتان نـزم، ناچـاری دەکـات بـۆ سـەرەوەی کـەش بەرزبێتـەوە، بـەوەش هـەڵمی ئاوەکـەی کـە تێیـدا سـاردەدەبێت و چـڕدەبێتەوە بـۆ دروسـتبوونی هـەور، لوتکـەی شـاخە بەرزەکانیش هەورەکان ساردەکەنەوە و کاردەکەنـە سـەر چڕکردنەوەی و دابارینی باران لێیەوە.

لە ئایەتە پیرۆزەکەدا هەردوو باسی (شاخی دامەزراو) و (ئاوی سـازگار) بەدواییەکدا هاتوون، وەك ئاماژەیەك بەوەی لەنێوانیاندا پەیوەندی هەیە... لوتکەی بەرزی چیاکان ڕۆڵی گەورەیان هەیە لە دابـارینی ئـاوی سـازگار بـۆ

مـرۆڤ، کشـتوکاڵ و ئـاژەڵان، ئـەوەش زانایـانی جوگرافیـای سروشـتی و چاودێریی قەناعەتی تەواویان پێیەتی.

لـە زانیارییـە گشـتییەکان ئەوەیـە کـە سەرچـاوەی ڕووبارەکـان لـە شاخەکانەوەیە و ئاوی سازگار –واتە شیرین– سەرەتا بەڵگەی ئاوی بارانە، بەڵام ئەوەی لە ئایەتەکەدا بە نەناسراو (نکرة) هـاتووە، مانـای گشـتیبوون دەگەیـەنێت، ئـەوەش هـەموو ئـاوی شـیرینی زەوی دەگرێتـەوە، جـا ئـای ڕووبار بێت یان بیر یاخود باران... لەڕاستیدا باران لە ئـاوی ڕووبـار و ئـاوی شـیرینی سەرچـاوەکانەوە دروسـتبووە، ئـاوی دەریـا و زەریاکـان بـە بەردەوامی دەبنە هەڵم، پێبەپێی سوننەتی خودایی لە بەهەڵمبوونی ئاو لـە بارودۆخـە جیاوازەکانـەوە، لـە سـوڕێکدا کـە ژیـانی سـەر زەوی لەسـەر دەوەستێت بێئەوەی کەمێکیش لەئاوی شیرین لەناوبچێت.

وەسفی شاخەکان بە لوتکەبەرز (شـامخات) لـە ئایەتەکانـدا ڕاسـتییەکی تـر و دیاردەیـەکی سـەرنجڕاکێش دەردەخـات، ئـەویش دیـاردەی بـەفری هەمیشەییە بە لوتکەی هەموو شاخەکانەوە، کە پلەی گەرمی لە لوتکەکاندا هەمیشە لـەژێر سـفرەوە دەبێـت (ئەگـەر بەرزییەکـەی لەسـەروو ڕادەیـەکی دیـاریکراوەوە بێـت) ئـەوەش بەنـدە لەسـەر شـوێنەکەی لەسـەر هێڵـی یەکسـانی، زۆرتـرین بـەرزی دەسـتپێکردنی ناوچـەی بـەفر، یـاخود (هێڵـی بەفری هەمیشەیی) وەك ناسراوە.

جێی ئاماژەپێدانـە کـە خـودی شـاخەکان خۆیـان بـەهۆی ئـەمبارکردنی ئاوی بەفر و بارانەوە دەبنە سەرچاوە بۆ ئاوی ژێر زەوی و کانیاوەکان.

کرداری داماڵین شاخەکانی بۆ تەختانی و دەشت گۆڕیوە

خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ فِرَٰشًا﴾البقرة/٢٢، واتە: ئەو زاتـە (الله) زەوی کـردووە بـە فـەرش و جێگـای نیشـتەجێبوون و ژیان بۆتان.

یـان دەفـەرموێت: ﴿وَٱلْأَرْضَ فَرَشْنَٰهَا فَنِعْمَ ٱلْمَٰهِدُونَ﴾الـذاريات/٤٨، واتـە: زەویشـمان ڕاخسـتووە (ژیانمـان لەسـەری ئاسـانکردووە) بەڕاسـتی خـوا زاتێکی کارساز و کاربەجێیە.

هەروەها دەفەرموێت: ﴿وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ بِسَاطًا ﴿١٩﴾ لِّتَسْلُكُوا۟ مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا﴾نوح/١٩-٢٠، واتە: هەر خوا زەوی بۆ ڕاخسـتوون، تـا (بـە ئـارەزووی خۆتان) پیایدا بگەڕێن لە ڕێگا فراوانەکاندا.

ئایەتـە پیرۆزەکـان ئامـاژە بـەوە دەدەن کـە بەشـێکی تـەنکی تـوێکڵی زەوی خوای گەورە سازاندوویەتی تاکو دروست و شیاو بێت بۆ ژیانی ئاژەڵ و ڕووەك و ئامادەییـەك بـۆ پێشـوازی لـە مـرۆڤ... لەڕاسـتیدا لێکۆڵینـەوە زانستیەکان بەتەواوی هاوتای ئایەتە پیرۆزەکانن.

زانایان دەڵێن: توێکڵی زەوی لەدوای ئەوەی بارستەیەکی ئاگرین بـووە، لەدوای تێپەڕبوونی ملیۆنان ساڵ گۆڕاوە بـۆ چـینێکی ڕەقبـوو کـە بـەرز و نزمـی قـووڵی هـەبووە، پاشـان فاکتـەرەکانی دامـاڵین (تعریـة) هـات و شاخەکانی گۆڕی بۆ گرد و بۆ دەشت و ڕێڕەو و جۆرگـەلی جیـاوازی خـاك و شیاو و گونجاو بۆ مانەوەی مرۆڤ و ئاژەڵان لەسەری.

پێشبینی قورئانی پیرۆز بە هۆکارەکانی گەیاندن

قورئـانی پـیرۆز پێشـبینی ئـامێری تەلـەفۆن و ئـامێری نـاردن (کـە پێیـدەوترێت ڕادیـۆ) کـردووە.. هـەروەها پێشـبینی تەلـەگراف و تلفـاز کـە پێیـدەوترێت تەلـەفزیۆن... ئـەم داهێنانـە زانسـتیانە کاریگـەری گـەورە و بەرچاویان هەیە لـە ژیـانی مرۆڤـدا، بـەڵکو بوونەتـە بەشـێکی سـەرەکی لـە چالاکی و جوڵەی ڕۆژانەی ژیانی مرۆڤ.

خوای گەورە لە قورئانی پـیرۆزدا دەفـەرموێت: ﴿وَيَقْذِفُونَ بِٱلْغَيْبِ مِن مَّكَانٍ بَعِيدٍ﴾سبأ/٥٣، واتە: هەر لـە دوورەوە باسـی نهـێنی و شـاراوەکانیان دەکرد و دەمیان لێدەدا.

ئایەتەکـە مانـای نامـەکانی فاکسـیش لـە خۆدەگرێـت، کـە لـە چاوتروکاندنێکدا بۆ دوورترین وڵات دەگوێزرێتەوە.

پێشبینیکردنی قورئانی پیرۆز بەهۆکارە نوێیەکانی گواستنەوە

زۆرێك لە ئیعجازە قورئانییەکان لای کەسە پێشینەکان نادیار و نەزانراو بووە، لەگەڵ ئەوەش باوەڕی تەواویان پێیان هەبووە و لێکدانەوە و شیکردنەوە و تێگەیشتنیان لە ماناکانیان بۆ پەروەردگار بەجێهێشتووە. هەرچەند هەوڵی تەواویان داوە تاکو تەواو لە ماناکانیان تێبگەن، توانیویانە هەندێك لە ئایەتە ئیعجازییەکان بە گومانی زیاتر قبوڵکراو، لێکبدەنەوە، کە هێشتا نەگەیشتووەتە پلەی دڵنیایی تەواو (یەقین)، چونکە دڵنیایی تەواو پێویستی بە یەکلاکردنەوە و بڕینەوە هەیە کە هیچ نکوڵیەکی تێنەکەوێت.

یەکێك لەو غەیبیانەی قورئانی پیرۆز هەواڵی لەبارەوە دەدات، هۆکارە نوێیەکانی گواستنەوەیە، وەك لە ئایەتێکدا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَءَايَةٌ لَّهُمْ أَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي ٱلْفُلْكِ ٱلْمَشْحُونِ ﴿٤١﴾ وَخَلَقْنَا لَهُم مِّن مِّثْلِهِۦ مَا يَرْكَبُونَ﴾ یس/٤١-٤٢، واتە: بەڵگە و نیشانەیەك (لە هێز و دەسەڵاتمان) ئەوەیە کە ئێمە نەوەکانیانمان لە کەشتییەکدا هەڵگرت هەروەها کەشتی و هۆکاری تری هاتوچۆی لە وێنەی ئەو بۆ سازاندوون.

مەبەست لە ﴿مَا يَرْكَبُونَ﴾ لە ئایەتەکەدا، ئەو هۆکارانەیە کە بەهۆیەوە لە وشکانیدا پێی دەگوێزرێنەوە ئەوەی وەك کەشتی وەهایە، وەك ئوتۆمبێلە

گوێزەرەوە گەورەکان کە ژمارەیەکی زۆر زۆر لەخەڵکی و پێداویستیەکانیان هەڵدەگرن.

هەروەها ئەو ئایەتەی دەفەرموێت: ﴿وَإِذَا ٱلْعِشَارُ عُطِّلَتْ﴾التكوير/٤، واتە: کاتێك وشترانی ئاوس کە تەمەنی بارداریان دەمانگە گوێیان پێنەدرا.

مانای ئایەتەکە بەمجۆرەیە، ڕۆژێك دێت (عِشار) گرنگی نامێنێت بۆ گواستنەوە و سوود وەردەگیرێت لە فڕۆکە و شەمەندەفەر و ئوتۆمبێل و دۆزینەوەکانی سەردەم و جگەلەوانەش لە هۆکارەکانی گواستنەوە..

گەشەکردنی هۆیەکانی گواستنەوە

قورئانی پیرۆز لە سەردەمێکدا هاتووەتە خوارەوە کە تیایدا مرۆڤ بۆ گواستنەوە و پەیوەندیکردن پشتی بەستووە بە هۆکارە سەرەتایی و سادەکان بەشێوەیەك کە زیاتر نەبووە لە بەکارهێنانی ئاژەڵ، لەکاتێکدا بۆ پەیوەندیکردن پشت دەبەسترا بە کۆتری نامەبەر یاخود ناردنی هەواڵ و نامە بە کەسێکدا، ئەو کەسەش بۆگەشتەکەی دیسانەوە ئاژەڵی بەکاردەهێنا... هەروەها ناوەندەکانی گواستنەوەی دەریایی کە زیاتر بەهۆی بەکارهێنانی چارۆکەوە دەبوو (با) پاڵی پێوە دەنێت و بەوەش دەجوڵێت.

لەو سەردەمەدا قورئان دابەزی و پێغەمبەر (ﷺ) هات تا باس لە داهاتوویەك بکات گۆڕانکاری لەو هۆکارانەی گواستنەوەدا ڕوودەدات کە تا ئەو کاتە ناسرابوون، وەك پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت (لَتَرکَبُن القُلاصَ

فلایسعی علیها) ئێوە واز لە (قُلاص) دەهێنن کە ناتوانرێت هەوڵی لەسەر بدرێت... لێرەدا مەبەست لە (قُلاص) وشترە.

لە سەردەمێکدا کە وشتر هۆکاری گواستنەوە بوو، قورئانی پیرۆز دابەزی تا بەخەڵکی ڕابگەیێنێت ئەو هۆکارانەی گواستنەوە کە هەیانە، تەنها چەند هۆکارێکی زۆر سەرەتایی و سادەن، لە داهاتوودا سەردەمێك دێتەپێشەوە چەند هۆکارێکی تێدا دروستدەکرێت کە نەیانزانیوە، وەك ئەوەی خوای گەورە هەواڵدەدات: ﴿ وَٱلْخَيْلَ وَٱلْبِغَالَ وَٱلْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً ۚ وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴾النحل/٨، واتە: ئەسپ و ماین و هێستر و گوێدرێژی (بەدیهێنان تا بۆ) سواری و گواستنەوە بەکاری بهێنن (سەرەڕای) دیمەنی قەشەنگیان، و شتی تریش دروستدەکات (کە ئێستا ئێوە) نایزانن.

بە بیری هیچ یەکێك لە پێشینەکاندا نەهاتووە وتەی خوایی ﴿وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ واتە: ئۆتۆمبێل و شەمەندەفەر و فڕۆکە و ژێردەریایی و لەو بابەتانە، بەڵام خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا باسی ئەم گەشەکردنەی کردووە و دەفەرموێت: ﴿وَءَايَةٌ لَّهُمْ أَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِى ٱلْفُلْكِ ٱلْمَشْحُونِ ﴿٤١﴾ وَخَلَقْنَا لَهُم مِّن مِّثْلِهِۦ مَا يَرْكَبُونَ﴾يس/٤١-٤٢، واتە: بەڵگەو نیشانەیەکی تر (لە هێز و دەسەڵاتمان) ئەوەیە کە ئێمە نەوەکانیانمان لە کەشتییەکەدا هەڵگرت، هەروەها کەشتی و هۆکاری تری لە وێنەی ئەوەمان بۆ سازاندون.

ئەم ئایەتە باس لە (فُلك) دەکات، ئەویش ئەو کەشتییەیە کە خەڵکی هەڵدەگرێت و دەگوێزێتەوە لە دەریاکاندا.

هەروەها بەرامبەر ئەم وتەیەی خوای گەورە کە دەفەرموێت: ﴿وَخَلَقْنَا لَهُم مِّن مِّثْلِهِۦ مَا يَرْكَبُونَ﴾ هیچ کەسێك لەو سەردەمەدا زانیارییان دەربارەی ﴿مِّثْلِهِۦ﴾ هاوشێوەیی نەبووە هەرچەند ڕۆچوبێت لە بیرکردنەوەشیدا، هەرگیز بیری لەوە نەکردووەتەوە (شتێك) هەبێت بگاتە مانگ یان مەریخ و خێراییەکەی لەخێرایی دەنگ زیاتربێت. نەخێر، بەڵکو قورئانە ئاستی ژیری بەرامبەر (مخاطب) بەرزدەکاتەوە تاکو دەربارەی زەمەنی فەزایی لەگەڵی بدوێت، کە تیایدا هۆکارەکانی فڕین بەکاردەهێنرێت و لەچینێك بۆ چینێکی تر مرۆڤ بەرزدەکاتەوە، لە هەسارەیەك بۆ هەسارەیەکی تر.. ئەمەیە قورئانی پیرۆز ئاماژەی پێدەکات کاتێك بە سوێند دەستپێدەکات و دەفەرموێت: ﴿فَلَآ أُقْسِمُ بِٱلشَّفَقِ ﴿١٦﴾ وَٱلَّيْلِ وَمَا وَسَقَ ﴿١٧﴾ وَٱلْقَمَرِ إِذَا ٱتَّسَقَ ﴿١٨﴾ لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَن طَبَقٍ ﴿١٩﴾ فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾ وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ ٱلْقُرْءَانُ لَا يَسْجُدُونَ﴾الإنشقاق/١٦-٢١، واتە: واتە سوێند بە ئاسۆ کە سوور هەڵدەگەڕێت و بەشەو و ئەوەی کۆی دەکاتەوە، و بەمانگی چواردە کاتێك کە تێر و تەواو و گەورە و درەخشانە ئێوە گۆڕانکاری و حاڵەتی زۆرتان بەسەر دێت، باشە ئەوە چیانە و بۆچی ئیمان ناهێنن؟ کاتێك کە قورئانیش بەسەریاندا دەخوێنرێتەوە سوژدەنابەن و ملکەچ نابن؟

ئەم بابەتە لەبەر زۆر نامۆبوونی بە دەروونی مرۆڤەکان پێویستی بە سوێند هەبووە، تاکو دڵنیایی زیاتر لەسەری بدرێت، بەڵام کاتێك مرۆڤ گەیشتە ئەم پلە لەگەشەکردندا و دەبینێت قورئان بۆی باسکردووە، ئیتر بۆچی باوەڕناهێنێت.

سەرەڕای ئاشکرایی ئایەتەکە (وەك دەبینین)، هیچ یەکێك لە ڕاڤەکارە پێشینەکان باسیان لە بابەتی گەشتکردن بۆ فەزا نەکردووە وەك مانایەك لە ماناکانی ئەم ئایەتە... لەبەرئەوەی ڕاڤەکاری قورئان لەو سەردەمەدا وایداناوە ئەگەر ئەوە باس بکات ڕووبەڕووی ڕەخنە و دژایەتی دەبێتەوە، چونکە ئەگەر وابێت ئەوا قسەی لە شتێك کردووە لە دەرەوەی سوننەتەکانی سەردەم، بەڵام دەبێت ئەوە لەبەرچاو بگیرێت کە دەبێت خوای گەورە شەوڕەوی بە محمد (ﷺ) کردووە لە مزگەوتی حەرامەوە بۆ مزگەوتی ئەقسا، پاشان میعراجی کردووە، ئەمەش لەو سەردەمەدا بووە. هەربۆیە بیستنی ئەو ڕووداوە لەلایەن بێباوەڕەکانەوە جێگای سەرسوڕمانێکی زۆر بووە تاکو مەسەلەکە گەیشتووەتە گاڵتەپێکردن، بەڵکو هەندێك لە باوەڕدارانیش نزیك بووە گومانیان بۆ دروستببێت.

هەر لەم میانەیەدا خوێندنەوەیەکی تر لە خوێندنەوە دروستەکانی قورئان هەیە بەمشێوەیە: ﴿لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَن طَبَقٍ﴾ بەوەی پیتی (ب)ی وشەی (لَتَرْكَبُنَّ) فەتحەی هەبێت، بەم شێوەیە خیتابەکە بۆ محمدە (ﷺ) پەیمانی دەداتێ بە گەشتکردن پێی چین بەچین، ئەمەش بەشێوەیەکی کرداری بە پێغەمبەر (ﷺ) کرا لە ڕووداوی شەوڕەوی و میعراجدا، بەڵام بەوەی پیتی (ب)ی وشەی(لَتَرْكَبُنَّ) زەممەی هەبێت... نازانیت... لەوانەیە گەشتکردن بۆمان (بۆ سەرجەم مرۆڤایەتی) هێشتا لە سەرەتایدا بێت، و لەوانەیە چەندین هۆکاری تر هەبن کە تا ئێستا نەدۆزراوەتەوە بۆ هەڵگرتن و گواستنەوەی مرۆڤ بۆ دوورتر لەو شوێنانەی تا ئێستا توانیویەتی پێی بگات.. نازانییت..

قورئانی پیرۆز باس لە هۆکارێکی تری گواستنەوە دەکات (کە تا ئێستا نەزانراوە) شتەکان هەڵدەگرێت و دەگوێزێتەوە بەلایەنی کەمەوە بە خێرایی ڕووناکی ئەگـەر خێراتـر نـەبێت... ئـەوەش مرۆڤـە کـە تائێسـتا تـەنها توانیویەتی دەنگ و وێنەی بە خێرایی ڕووناکی بگوێزێتەوە لە ڕێگای مانگە دەستکردەکان و تەلەفزیۆن و ئینتەرنێتەوە، بـەلاّم نەگەیشـتووەتە ئـەوەی تەنەکان بەشێوەی مـاددی ڕاسـتەقینەی خۆیانـەوە بـە خێرایـی ڕووناکی بگوێزێتەوە. گەیشتووە بـەوەی بیانگوێزێتـەوە، بـەلاّم بـە خێرایـی کـەمێك زیاتر لە خێرایی دەنگ. هەتاکو ئێستا (بـەم ساتەشـەوە) مـرۆڤ خـەون بـەو ڕۆژەوە دەبینێت کە تیایدا بتوانێت تەنـەکان بـە ڕاسـتەقینە و بـە خێرایـی ڕووناکی بگوێزێتەوە.

ئەو ئایەتەی دەربارەی ئەم بابەتـە دەدوێـت ئەوەیـە کـە خـوای گـەورە لەسەر زمانی سـولەیمان پێغەمبـەر (سـەلامی خـوای لێبێـت) دەگێڕێتـەوە، کاتێك داوای لە سەربازەکانی کرد (لە پەری ئەوانی تریش) پێشبڕکێ بکـەن لەسەر گواستنەوەی عەرشەکەی بەڵقیس لە یەمەنەوە بۆلای ئـەم لـە وڵاتـی شام، کە دووریەکەی بە هەزاران کیلۆمەتر مەزەنـدە دەکرێـت (وەك پێشـتر باسمانکرد).

وەك تێبینی دەکەین ئەم قورئانە پڕیەتی لە پەند و بەرچاوڕوونی و وانە و زانسـت... ئایـا ئـەو ڕۆژە دێـت کـە موسـڵمانان گەنجینـە شـاراوەکانی دەربهێنن؟

ئایـا مـرۆڤ دەتوانێـت بگاتـە هۆکارێـك خێرایـی ڕووناکی هـەبێت بـۆ گواستنەوەی شتەکان بە جەستە ڕاستەقینەکانی خۆیانەوە؟ واز لە ڕۆژگـار دەهێنین وەلاّم بداتەوە...

کانزا و ناکانزاکان

کانزا و ناکانزاکان له قورئانی پیرۆزدا

خـــوای پـــەروەردگار دەفـــەرموێت: ﴿ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌۢ بِقَدَرِهَا فَٱحْتَمَلَ ٱلسَّيْلُ زَبَدًا رَّابِيًا ۚ وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِى ٱلنَّارِ ٱبْتِغَآءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَٰعٍ زَبَدٌ مِّثْلُهُۥ ۚ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ ٱللَّهُ ٱلْحَقَّ وَٱلْبَٰطِلَ ۚ فَأَمَّا ٱلزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَآءً ۖ وَأَمَّا مَا يَنفَعُ ٱلنَّاسَ فَيَمْكُثُ فِى ٱلْأَرْضِ ۚ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ ٱللَّهُ ٱلْأَمْثَالَ ﴾الرعد/١٧، واتە: هەر ئـەو زاتەیـە لـە ئاسمانەوە بارانی باراندووە، بـە ئەنـدازەی ئـەو دۆڵ و نشـێوە بـەهۆی ئـەو بارانە پڕدەبن (ئینجا لافاوێك دروست دەبێت)، ئەو لافـاوە کـەفوکوڵی بـەرز هەڵگرتووە، هەروەها لەسـەر ڕووی ئـەو کانزایانـەی ئـاگری تێبـەردەدەن و دەیتوێننەوە بە ئاگر بۆ دروستکردنی خشڵ (وەکو ئاڵتون و زیـو و پلاتـین) یـاخود بـۆ پێویسـتی تـر (وەکـو ئاسـن و مـس و قورقوشـم) کـەفوکوڵ دروسـتدەبێت وەك کـەفوکوڵی سـەر ئاوەکـە، ئـا بەوشـێوەیە خـوا نموونـە دەهێنێتەوە بۆ هەق و ناهەق، بۆ ڕاست و ناڕاست، جا ئـەوەی کەفوکوڵـە و بێسـوود و بێکەڵکـە دەڕوات و دەپوکێتـەوە، بـەڵام ئـەوەی سـوودبەخش و بەکەڵکە بۆ خەڵکی لەسەر زەویدا هـەر ئـەوە دەمێنێتـەوە، ئـا بەوشـێوەیە خوا نموونە جۆراوجۆرەکان دەهێنێتەوە.

قورئانی پیرۆز ئاماژەی داوە بە پوختەکردنی کانزاکان لە ناکانزاکانەوە، ئەوەش بە تواندنەوەیان لە فڕنی تایبەتیدا کە پلەی گەرمی تیایدا بـۆ ئـەو پلەیـە بەرزدەکرێتـەوە کـە مـاددەی خـاو، ئـەو ناکـانزا و خڵتـە و نەخواستراوانەی تێدایە، بتوێتەوە. ئەوەش بـە خڵتـە و پیسـی ناودەبرێـت.

ئەو خڵتـە و پیسـیە دەکەونـە سـەرەوەی مـادده تواوەکـە و کانزاکـەش لـە بەشی بنکەوەی کۆدەبێتەوە و دەکرێت جارجارە ڕابکێشرێت و لە شـێوە و قاڵبی ڕێکوپێـك و خواسـتراودا ڕەق بکرێنـەوە، تـاکو ئـەو شـێوە و دیمەنـە جیاوازانەیان لێ دروستبکرێت کە مرۆڤ لە کاروباری ژیانیدا بتوانێت بەکاریان بهێنێت.

قورئانی پیرۆز باسی لە بەکارهێنانی ئاگر کردووە لەلایـەن مرۆڤـەوە بـۆ تواندنـەوەی مـادده ناکانزاکـان کـە لەپیشەسـازی خشـڵ و ئامێرەکـان و پێداویستییەکاندا بەکاردەهێنرێت، ئەوەش لە ئایەتەکەی پێشـوودا، خـوای مـەزن دەفـەرموێت: ﴿وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي ٱلنَّارِ ٱبْتِغَآءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَٰعٍ﴾ واتـە: لەسەر ئەو کانزایانـەی ئـاگری تـێ بـەردەدەن و دەیتوێننـەوە بـە ئـاگر بـۆ خشڵ یاخود بۆ پێویستی تر.

جێی باسە قورئانی پیرۆز ئاماژەی بە چوار لە کانزاکـان (Metal) داوە، ئەوانیش: ئاسن، مس، زێرش و زیو.

داڕشتە کانزاییە پتەوەکان

خـــوای پـــەروەردگار دەفـــەرموێت: ﴿ءَاتُونِي زُبَرَ ٱلْحَدِيدِ حَتَّىٰٓ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ ٱلصَّدَفَيْنِ قَالَ ٱنفُخُوا۟ حَتَّىٰٓ إِذَا جَعَلَهُۥ نَارًا قَالَ ءَاتُونِيٓ أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا﴾الكهـــف/٩٦-٩٧، واتە: (ذوالقرنین وتی): پارچە ئاسنم بۆ بهێنن و (کەڵەکەی بکەن) هەتا ئەمبەر و ئەوبەری کێوەکەی پڕکرد، ئەوسا فەرمانیدا، تا بە (موشەدەمە) فووبکەن لەو ئاگرەی لەژێریدا کرابووەوە، هەتا کاتێك هەمووی کرد بە ئاگر، ئینجا (ذوالقرنین) وتی: ئادەی مسی تواوەم بۆ بهێنن تا بیکەم بەسەریدا (مس لەگەڵ ئاسندا تێکەڵ بکرێت پێکهاتەیەکی بەهێزی لێ دروستدەبێت)، ئەوسا ئیتر (یەئجوج ومەئجوج) نە توانیان سەربکەون، نە توانیان کوناودەری بکەن.

داڕشتەی پتەو ئاوێتەی ئاسنە لەگەڵ توخمێك یان زیاتردا، ئەو توخمە سەربارکراوانە سیفەتە ناوەکیەکانی دەگۆڕێت و زیاتر پتەوی دەکات و وایلێدەکات بەرگری ژەنگ و خۆرکە بگرێت، لەگەڵ چەندین سیفەتی بەسوودی خواستراوی تر.

قورئانی پیرۆز لە چیرۆکی (ذي القرنین)دا بەڕوونی ئاماژە بەو هونەرە دەکات، کاتێك خوای گەورە ڕێنمونی کردووە تاکو مسی تواوە (القطر) بۆ ئاسنەکە سەربار بکات و بەوەش زۆر پتەو و سەخت بووە.

لـەم دواییانـەدا ئـەم ڕێگایـە بـەکارهێنرا لـە بـەهێزکردنی ئاسـندا، بینـرا سەربارکردنی بڕێك مس بۆی، بەرگری و پتەویی چەند هێند دەکات.

جێی باسە ئاسنی پوخـت وەك هەنـدێك لـە داڕشـتەکانی پتـەو و بـەهێز نییە، جۆرەکانی پۆلاٚ هەموویان داڕشتەی ئاسنن لەگەڵ کەمێك کاربۆن یـان مەنگەنیز...

لەدەستدانی نەرمونیانی کانزاکان

خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿ قَـالَ فَٱذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِى ٱلْحَيَوٰةِ أَن تَقُولَ لَا مِسَاسَ ۖ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَّن تُخْلَفَهُۥ ۖ وَٱنظُرْ إِلَىٰٓ إِلَٰهِكَ ٱلَّذِى ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا ۖ لَّنُحَرِّقَنَّهُۥ ثُمَّ لَنَنسِفَنَّهُۥ فِى ٱلْيَمِّ نَسْفًا ﴾طـه/٩٧، واتـە: (موسـا بـە سامیری) وت: دەبڕۆ تـا ماویـت لـە ژیانـدا (هەرکەسێك نزیکـت کەوتـەوە دەبێت) بڵێت: بەهیچ شێوەیەك بەریەککەوتن نییە (دیارە کە دەستی هـەر کەسی بەرکەوتبێت تووشی ئازارێکی زۆر بووە)، دڵنیاشبە کاتێکی تریشـت بۆ دیاریکراوە، کە هەرگیز ناتوانیت لێی دەرباز ببیت، سەرنجی خواکەشـت بـدە کـە بەدەوریـدا دەسـوڕایتەوە و دەتپەرسـت، دەبێـت بیسـوتێنین و هەلاهەلای بکەین و بیخەینە ناو دەریاوە.

کانزاکان بە نەرمونیانی (مرونەت) جیـا دەکرێنـەوە (واتـە تواناییـان بـۆ پێکهێنانیان لە پلەی گـەرمی ئاساییدا یـان بـە کـەمێك گـەرمکردن)، بـەلاٚم ئەگـەر زۆر گـەرم کـرا و کتـوپڕ سـارد کرایـەوە، ئـەوا نەرمونیانییەکـەی

لەدەســتدەدات و هــەر نوشــتێنرایەوە یەکســەر دەشــکێت و بــەهۆی ساردکردنەوەکەوە لەتوپەت دەبێت و هەلاهەلا دەبێت.

لە چیرۆکی (سامیری)دا کە پەیکەری گوێرەکەیەکی بۆ نەوەی ئیسرائیل لــە زێــڕ دروســتکرد، موســا پێغەمبــەر (ســەلامی خــوای لێبێــت) فەرمانیــدا پەیکەرەکە زۆر گەرم بکرێت (بسوتێنرێت) پاشان بە ساردکردنەوەیەکی کتوپڕ لە ئاودا هەلاهەلا بکرێت، لەبەرئەمەیە دەفەرموێت: ﴿ثُمَّ لَنَنسِفَنَّهُۥ فِى ٱلْيَمِّ نَسْفًا﴾.

نیشتمانی خامی توخمەکان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَخْرَجْنَا بِهِۦ ثَمَرَٰتٍ مُّخْتَلِفًا أَلْوَٰنُهَا ۚ وَمِنَ ٱلْجِبَالِ جُدَدٌۢ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَٰنُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ﴾ فاطر/٢٧، واتە: ئایا سەرنجت نەداوە کە بەڕاستی خوا لــە ئاسمانــەوە بــارانی باراندووە و جــا ئێمــە بــەو بارانــە جۆرەهــا بــەروبوومی جیاوازمــان دەرهێنا کە ڕەنگیان جیاوازە. هەروەها هەندێك لــە کــەژ و کێوەکانمــان بــە زنجیرە کێشاوە، هەیانە چین و هێڵ و نەخشی سپی و سوورە و ئــەوانیش ڕەنگیان جیاوازە، هەشیانە ڕەشێکی تاریك و تۆخە.

ئــەم ئایەتــە لــەڕێی باسکردنی ڕەنگــی شاخەکانەوە کــە بەشــێوەیەکی گشتی ڕەنگی بــەردەکانی پێکهاتــەی شاخەکان پەیوەندی ســەرەکیان بــە پێکهاتــەی کــانزایی و کمیاییانــەوە هەیــە، ئامــاژە بەشــوێنگەی دەرهێنــانی

ماددەی خـامی توخمـەکان دەدات، بـە ڕەنگـەکانیان باسـیان دەکـات، کـە ڕەشـی و سـووریی زیـاتر هـەن لـە گـرنگترین ئـەو توخمانـەی دەچـنە نێـو داهێنانەکانەوە وەك ئاسن و مس و مەنگەنیز.

سـپیش خـامی توخمـە گرنگـەکانی وەك ئەلـەمنیۆم و مەگنسـیۆم و خارسین دەگرێتەوە، ڕەنگەکانی تریش بەڵگـەی توخمـەکانی تـرن، بـەوەی لەم سێ ڕەنگە (بەڕێژەی جیـاوان) کۆمەڵێکـە تـر پێکـدێن، لـە قورئانیشـدا ئاماژە بەمە کراوە کە دەفەرموێت: ﴿مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا﴾.

قورئان ئاماژەی بەو توخمانە داوە کە بوونیان لـە هـەموو داهێنانەکانـدا گرنگە لەڕووی جیاوازی نێوانیانەوە لە پێکهاتنیان لە هەر سـێ تەنۆلکەکـە، کە خوای گەورە سەرجەم توخمەکانی لێ پێکهێناون (ئـەلیکرتۆن و پرۆتـۆن و نیوترۆن). هەروەها ئاماژەیداوە بەو توخمانە لـەڕووی چـوونی شـوێنگە و ڕەنگی خامەکانیانەوە لە شاخەکاندا. گـرنگترین ئـەو توخمانـەش لـە ڕووی چوونیەوە بـۆ نێـو داهێنانـەکان بریتییـە لـە ئاسـن، قورئـانی پـیرۆز باسـی لێکـردووە و لەبـەر بایـەخی گـەورەی ئاسـن لـە ژیـانی مرۆڤـدا یـەکێك لـە سورەتەکانی بەناوی (الحدید) ناوناوە.

ئەوەی لەژێر خاکدا هەیە

سەرەتا پێویستە ئەوەمان لەیادبێت، زانیاریی دەربارەی ئەو گەوهەرانەی لەژێر خۆڵدا هەن پێش چواردە سەدە هەرگیز یەکسان نییە بە زانیاریمان لەکاتی ئێستادا... زانیارییەکان دەربارەی ئەو ماددانەی لەژێر خاکدا هەن لە ڕابردوودا تەنها کورت بووەتەوە لە زانین و ناسینی هەندێك کانزای نزیك لە ڕووی زەوی و بە بڕێکی زۆر کەمیش، بەڵام ئەوەی ئێستا دەیزانین زۆر زیاترە لەوەی پێشوو.

ئەمڕۆ ئەو ماددە و کانزایانەی لەژێر خۆڵدا هەن، دەبنەهۆی بەرزکردنەوە یاخود نزمکردنەوەی دەوڵەتێك چ لە ڕووی ئابوری و کۆمەڵایەتییەوە بێت یان هەر ڕوویەکی تر. لەو ماددە و کانزایانە وەك زێڕ و زیو و خەڵوزی بەردین و فۆسفات و ئەلەمنیۆم.

جێی باسە یەکێك لەو پێکهاتە هەرە گرنگانەی لە زەویدا هەیە (ئەگەرچی کانزا نییە)، بریتییە لە نەوت، لەڕووی ئابورییەوە نەوت بایەخێکی گەورەی هەیە.

سەدان کانزا هەن دەچنە نێو پێشەسازی هاوچەرخەوە و هەرگیز لە پێشوودا نەزانراون (وەك یۆرانیۆم) کە هەمووشیان لەژێر خاکی زەویدان. هەروەها ئەو ئاوەی زەوی لەژێر توێکڵەکەیدا بە بڕێکی زۆر کۆی کردووەتەوە و بەشێوەیەکی سەیر لە خراپبوون و بۆنکردن پارێزراوە... ئەمە هەرگیز لەکاتی دابەزینی قورئاندا نەزانراوە، بەڵام قورئانی پیرۆز لەو

سەردەمەدا ئامـاژە بـەو گەنجینانـە دەدات کـە نـە محمـد (ﷺ) و نـە هـیچ کەسـێکی تـر نەیانـدەزانی. وەك دەفـەرموێت: ﴿ٱلرَّحۡمَٰنُ عَلَى ٱلۡعَرۡشِ ٱسۡتَوَىٰ ۝٥ لَهُۥ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ وَمَا بَيۡنَهُمَا وَمَا تَحۡتَ ٱلثَّرَىٰ﴾طـــه/٥-٦، واتە: خوای میهرەبان چووە سەر تەختی فەرمانڕەوایەتی بەو شێوەیەی کە لایەق بەخۆیەتی و هەرچی لە ئاسمانەکان و هەرچی لە زەویدا و هەرچی لـە نێوانیاندا هەیەو هەرچی لەژێر خاکدایە خوا خاوەنیانە.

دەرچوونی قورساییەکانی زەوی

خـــوای گـــەورە دەفـــەرموێت: ﴿وَإِذَا ٱلۡأَرۡضُ مُدَّتۡ ۝٣ وَأَلۡقَتۡ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتۡ﴾الإنشـقاق/٣-٤، واتـە: کاتێـك دێـت زەوی پـان و بـەرین دەبێتـەوە، هەرچی لەناویدا هەیە فڕێی دەداتە سەر ڕووکاری و خۆی خاڵی دەکات.

هـەروەها دەفـەرموێت: ﴿إِذَا زُلۡزِلَتِ ٱلۡأَرۡضُ زِلۡزَالَهَا ۝١ وَأَخۡرَجَتِ ٱلۡأَرۡضُ أَثۡقَالَهَا﴾الزلزلـة/١-٢، واتە: کاتێك زەوی دەهێنرێتە لـەرزە و بومەلـەرزە زۆر بەهێزەکەی بۆ پێشهات، هەرچی لە زەویدا هەبوو لـە مـادده سـەنگینەکانی ناوی دەریپەڕاند و هێنایە دەرەوە.

زانستی نوێ ئاشکرایکرد کە ناواخنی زەوی زۆر قورسە، چەندە قورستر بێت کێشکردنیشی زیاتر دەبێت. هەرچەند قـوڵی نـاواخنی زەوی پـتر بێـت هێندەش زەوی قورستر دەبێت تادەگەینە کرۆکی زەوی، لەوێدا ماددەیەکی

شـلی قـورس هەیـە بـەدەوری نـاوکی زەویـدا دەسـوڕێتەوە و لـە سوڕانەوەکەشیەوە هێڵە موگناتیسییەکانی کێشکردن دروستدەبێت.

کەی قورساییەکانی زەوی دەردەچن؟

قورئـانی پـیرۆز هەواڵیـداوە لـەبارەی دەرکردنـی قورسـایی زەوییـەوە لەکاتێکدا کـە زەوی دەهێنرێتـە لـەرزە و زەمینلـەرزین ڕوودەدات، واتـە لـە ڕۆژی قیامەتدا، بەڵام هێشتا ئەو قورساییانە دەرنەچوون، ئـاخۆ لەوکاتـەدا هێزی کێشکردن لەکوێ بێت؟

"د.سـتیفلز"ی ئـەمریکی لەگـەڵ ژمارەیـەك لـە موسـڵمانانداو بەشـداری کۆنگرەیەکی کرد دەربارەی ڕاڤـەکردنی ئایـەتی: ﴿إِذَا زُلْزِلَتِ ٱلْأَرْضُ زِلْزَالَهَا ۝١ وَأَخْرَجَتِ ٱلْأَرْضُ أَثْقَالَهَا﴾، ئـەو وتویـەتی: قورسـاییەکانی زەوی لەنێویدایە، لەپاشان ئەو قورساییانە دەردەچن و دێنـە دەرەوە. (دروست وەك ئەوەی ئایەتەکە ئاماژەی پێدەدات).

لەئایەتەکـەی تـردا خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَإِذَا ٱلْأَرْضُ مُدَّتْ ۝٣ وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ﴾ لـە وشـەی (تخلّـت- خـۆی خـاڵی دەکـات) ڕابمێنـە... کەواتە زەوی قورساییەکانی گرتووە... ئاخۆ ئەو کارە چۆنە؟

ئایا شتێك هەیە ئەو قورساییانەی نـاخی زەوی کـێش بکـات و بگرێـت.. بەڵێ... ئەویش هێزی کێشکردنی زەوییە. قورئانی پیرۆز ئاماژەی پێداوە و زانست تازەبەتازە دۆزیویەتیەوە. بەڵام ئایا هۆکاری ئەو کێشکردنە چییە؟ لەڕاسـتیدا هۆکـاری ئـەو کێشـکردنە بـوونی قورسـاییەکانی زەوییـە لـە ناواخنیدا.

خوای گەورە ڕاستی فەرمووە: ﴿وَفِي ٱلْأَرْضِ ءَايَٰتٌ لِّلْمُوقِنِينَ﴾الذاريات/٢٠.

کانزای ئاسن

کاتێك زانایان دیراسەی بنەڕەتی ئاسنیان کرد، بۆیان دەرکەوت کە بەگشتی ئاسن لەسەرجەم کانزاکانی تری سەر زەوی جیاوازە، بینیان پێکهاتەی ئاسن لە ئەتۆمەکانی خۆڵی زەوی پێکنەهاتووە، بەڵکو لە ئەنجامی هاتنی نەیزەك و شوهبەوە پەیدابووە کە لە ئاسمانەوە سالأنە هەزاران هەزاریان لێ دەکەوێتەخوارەوە بۆ سەرزەوی، کێشی هەندێکیان دەگاتە نزیکەی هەزاران تەن.

لەساڵی (١٩٠٢) لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا نەیزەکێکیان دۆزییەوە کێشەکەی (٦٢ تەن) بوو و لە داڕشتەی ئاسن و نیکل بوو، هەروەها نەیزەکێکی تر بەکێشی (١٢ تەن) لە پۆڵەندا دۆزرایەوە. هەموو زانایانی فەلەکیش لەو بڕوایەدان کە شوهب و نەیزەکە قەبارە جیاوازەکان هاوێژراوی گەردوونین کە لە ئەتۆمەکانی ئاسن و چەند کانزایەکی تر پێکهاتوون، بەلأم ئەتۆمەکانی ئاسن زۆرترین پێکهاتەکانیان پێکدێنن.

"ئارسەر بیرز" لەکتێبی (زەوی) دا نەیزەکی بۆ سێ بەشی گشتی پۆلێن کردووە:

١. نەیزەکە ئاسنیەکان: ئەمجۆرە زیاتر لە ٩٨٪ی پێکهاتەکەیان ئاسن و نیکلە.

٢. نەیزەکە ئاسنیە بەردییەکان: نیوەی پێکهاتەکەیان لە ئاسن و نیکلە و نیوەکەی تریان لە جۆری ئەو بەردەیە کە بە (ئۆلیفین) ناسراوە.

٣. نەیزەکە بەردییەکان: تەنها لە بەرد پێکدێن و بەردەکانیش چەند جۆرێکن.

زانایەکی ئاژانسی فەزایی ئەمریکی (ناسا) لە یەکێك لە کۆنگرەکانی ئیعجازی زانستی لە قورئاندا دەڵێت: "لێکۆڵینەوەیەکی زۆرمان لەسەر کانزاکانی زەوی کرد، ئەو تاکە کانزایەی زانایانی سەرسام کردووە ئاسنە... تواناکانی ئاسن پێکهاتەیەکی جیاکراوەی هەیە... ئەلیکترۆن و نیوترۆنەکان لە گەردی ئاسندا بۆئەوەی یەکبگرن پێویستیان بە وزەیەکی زۆر گەورە هەیە دەگاتە چوار ئەوەندەی کۆی ئەو وزەیەی لە کۆمەڵەی خۆردا هەیە، لەبەرئەوە ناگونجێت ئاسن لە زەویدا دروستبووبێت، بەڵکو توخمێکی سەیر و نامۆیە و بۆ زەوی نێردراوە، تەنانەت ناکرێت ئاسن لەناو کۆمەڵەی خۆریشدا دروست ببێت، چونکە خۆر ئەستێرەیەکە وزە و گەرمیی پێویستی نییە بۆ یەکبوونی توخمی ئاسن.

خـــوای گـــەورە دەفـــەرموێت: ﴿وَأَنزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ﴾الحديد/٢٥، واتـە: ئاسـنمان دابەزانـدووە کـە ماددەیـەکی سـەخت و ڕەقە و سوودبەخشیشە بۆ خەڵکی.

زانایانی کیمیا ئاشکرایان کرد ئاسن لە سەختترین و ڕەقترین کانزاکانە. زانست تائێستا کانزایەکی نەدۆزیوەتەوە لە سەختی و هێز و مرونەت و بەهێزی بەرگەگرتنی بۆ پەستان وێکچووی ئاسن بێت..

لەڕاستیدا تاکو سەدەی هەژدە مرۆڤ گرنگی و بایەخی ئاسنی نەزانیبوو لە پیشەسازیدا، واتە لەدوای دابەزینی قورئانی پیرۆزەوە بە دوانزە سەدە، لەسەدەی هەژدەوە بەشێوەیەکی کتوپڕ جیهان ڕوویکردە پیشەسازی ئاسن و ئاسانترین هۆکار و ڕێگای دۆزییەوە بۆ دەرهێنانی. ئێستا ئاسن وەك ماددەیەکی سەرەکی چووەتە نێو سەرجەم بوارەکانی پیشەسازیەوە، وەك گونجاوترین کانزا بەکاردەهێنرێت بۆ پیشەسازی دروستکردنی چەك و بنەڕەتێکە بۆ سەرجەم پیشەسازییە قورس و سووکەکانیش.

پێویستە ئەوەش بڵێین کە ئاسن توخمێکی سەرەکیە لە پێکهاتەی زۆربەی بوونەوەرە زیندووەکاندا، لە پێکهاتەی ڕووەکەکاندا بەشێوەیەك کە ئاوێتەکانی ئاسن لە خۆڵەوە دەمژن، هەروەها لە هیمۆگلۆبینی خانەکان خوێنی مرۆڤ و ئاژەڵیشدا بەبڕی دیاریکراو هەن.

هەموو ئەمانە و لەلایەکی ترەوە تەبابوونێکی ژمارەیی قەشەنگیش لەو ئایەتەدا بەرچاودەکەوێت کە باس لە ئاسن دەکات. ژمارەی سورەتی (الحدید) لە قورئانی پیرۆزدا یەکسانە بە گەردیلەژمارەی توخمی ئاسن کە (٢٦)ـە، بارستەژمارەی ئاسنیش (٥٦)ـە کە دیسانەوە یەکسانە بە ژمارەی ئەو ئایەتەی سورەتی (الحدید) کە باس لە توخمی ئاسن دەکات.

پاکوبێگەردی بۆ ئەو خوایەی محمدی (ﷺ) فێری ئەم ڕاستیە زانستییانە کرد، خوای جیهانیان و بەدیهێنەری گەردوون.

پێکهاتەی کیمیایی بەرد و مرۆڤ

خوای پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿وَقَالُوٓاْ أَءِذَا كُنَّا عِظَٰمًا وَرُفَٰتًا أَءِنَّا لَمَبۡعُوثُونَ خَلۡقًا جَدِيدًا ﴿٤٩﴾ قُلۡ كُونُواْ حِجَارَةً أَوۡ حَدِيدًا ﴿٥٠﴾ أَوۡ خَلۡقًا مِّمَّا يَكۡبُرُ فِي صُدُورِكُمۡۚ فَسَيَقُولُونَ مَن يُعِيدُنَاۖ قُلِ ٱلَّذِي فَطَرَكُمۡ أَوَّلَ مَرَّةٖۚ فَسَيُنۡغِضُونَ إِلَيۡكَ رُءُوسَهُمۡ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هُوَۖ قُلۡ عَسَىٰٓ أَن يَكُونَ قَرِيبًا﴾الإسراء/٤٩-٥١، واتە: ئەوانە بە سەرسامیەوە دەڵێن: باشە ئەگەر بووینە ئێسکی ڕزیو و پرتوکاو، ئەوە سەرلەنوێ زیندوو دەکرێینەوە؟! (ئەی محمد (ﷺ)) پێیان بڵێ: ببنە بەرد یان ئاسن... یان هەر شتێك و دروستکراوێك کە زۆر سەخت و گرنگ و گەورەیە لە بیر و هۆشتاندا، ئەوسا ئەوانە (بە سەرسامیەوە) دەڵێن: دەی باشە، کێ زیندوومان دەکاتەوە؟ سەریان شۆڕ دەکەنەوە بۆ لات و سەر بادەدەن و دەڵێن: ئەوە کەی زیندوو دەکرێینەوە؟ کەی قیامەت بەرپا دەبێت؟ پێیان بڵێ: دوور نییە و لەوانەیە بەم نزیکانە پێش بێت.

ئەمە تەحەددیی نکوڵیکارانی زیندووبوونەوە و گومانکارانە لەژیانی ڕۆژی دوایی، ئایەتەکە فەرمان بە پێغەمبەر (ﷺ) دەکات بەو کەسانە بڵێت: گەر ئێوە بەرد یان ئاسنیش بوونایە، کە پتەوتر و ڕەقتریشە لە بەرد، یاخود هەر بەدیهێنراوێکی تر، خوای مەزن هەر لە توانایدا بوو بتانگێڕێتەوە وەك بەدیهێنانی یەکەمجار، ئەوەش جێگای سەسامی نییە.

مرۆڤ لە خۆڵ دروستکراوە و خۆڵیش هیچ نییە جگە لە پەرتبووی بەرد و تاوێری پێکهاتەی توێکڵی زەوی، لەبەرئەوە خوای مەزن کە دەفەرموێت: ﴿كُونُواْ حِجَارَةً﴾ سەرجەم ڕەگەزە پێکهێنەرەکانی خۆڵ (بە ئاسنیشەوە) لەخۆدەگرێت. زانستی نوێ سەلماندوویەتی:

(جەستەی مرۆڤ لە هەمان ڕەگەزە پێکهێنەرەکان خاك پێکهاتووە) دروست هەروەك ئەوەی زانای جیۆلۆجی "فینوگرداف" لە ساڵی (١٩٣٣)دا دانی پێدانا کە پێکهاتەی کیمیایی هەموو زیندەوەران هاوشێوەن، گەر توخمەکانی وەك کاربۆن و هایدرۆجین و ئۆکسجین و نایترۆجین و فۆسفۆر و کبریتت لەبەرچاوگرت".

شـــاخەکان

شاخ لە زانستی زەویناسیدا

لە زانستی زەویناسیدا شاخ بەو بارستەیە لە زەوی پێناسە دەکرێت کە بەشێوەیەکی دیار بەرزترە لە وشکانیەکانی دەوروبەری و لێواری کووڕی هەیە. ئاسایی شاخ بەو بەرزاییانە دەوترێت کە زیاتر لە (٦٠٠مەتر) لەسەروو ئاستی ڕووی دەریاوە بەرزن، هەرچەند ئەم بەرزییە دیاریکراو نییە، چونکە ڕێژەییە و بەندە لەسەر بەرز و نزمی دەوروبەرەکەی، هەر بۆیە لە ناوچەی دەشتاییدا دەگونجێت نیوەی ئەم بەرزاییە بەس بێت بۆ وەسفکردنی شاخ.

ئاشکرایە شاخەکان بەشێوەی پێکەوە بەستراو وەك زنجیرە شاخ هەن یان بە تەنها و بەشێوەی بەرزاییەکی تاك، دابەشبوونیشیان لەسەر زەوی لەسەر پشتێنەکانی درێژی تەریب بە لێواری کیشوەرەکان دەبێت.

ئاماژە جیاوازەكانی قورئانی پیرۆز بە شاخ (الجبل)

لـە قورئـانی پـیرۆزدا وشـەی (الجبـل) بەشـێوەی تـاك و كـۆ (٣٩)جـار هاتووە، لەوانە (٦) جار بەشێوەی تاك و (٣٣) جار بەشێوەی كۆ. هەروەها لە (٩) ئایەتی تردا ئاماژە بە شاخ كراوە بە وشەی (الرواسي).

دەتوانرێت سەرجەم ئاماژەكانی قورئانی پیرۆز بە شاخ كە (٤٨) جـارن، بۆ ئەم كۆمەلانە پۆلێن بكەین:

١. دوو ئایـــەت ئامـــاژە دەدەن بـــە شـــێوەیەكی بـــەرزی زەوی، كـــە بەرزییەكی تێبینی كراوی هەبێت (البقرة:٢٦٠، هود:٤٣).

٢. چەند ئایەتێك بە شـێوەیەكی ڕەمزیـی ئامـاژە بـە گـەورەیی بارسـتە چیاییەكان دەدەن یاخود نیشانەن بۆ بەرزیی یان سروشتە زۆر ڕەقەكـەیان (الرعد:٣١، إبراهيم:٤٦، الإسراء:٣٧، مريم:٨، الأحزاب:٧٢، الحشر:٢١).

٣. لـــە دوو ئایەتـــدا شـــاخ لەپێگـــەی لێكچـــواندندا هـــاتووە (هـــود:٤٢، النور:٤٣).

٤. چـەند ئایـەتێك ئامـاژە بـە شـاخی بـەهاداری مێـژوویی دەدەن، وەك شاخی (ثمود) (الأعراف:٧٤، الحجر:٨٢، الشعراء:١٤٩).

٥. چەند ئایەتێك ئاماژە دەدەن بە شـاخ كـە گـەواهی مـوعجیزەن، وەك چـــیای پێغەمبـــەران ئیـــبراهیم و موســـا (ســـەلامی خوایـــان لەســـەربێ) (البقرة:٢٦٠، الأعراف:١٤٣،١٧١).

٦. چەند ئایەتێك ئاماژە دەدەن بە بەكارهێنانی شاخ لەلایەن هەریەك لە مرۆڤ و ئاژەڵ وەك پەناگە (النحل:٨١،٦٨) هەروەها وەك سەرچاوەی ئاوی ڕۆیشتوو (الرعد:٣، النحل:١٥، النمل:٦١، المرسلات:٢٧).

٧. كۆمەڵە ئایەتێك ئاماژە بە شاخ دەدەن لە ڕیزبەندی ئەو بەدیهێنراوانەی كە تەسبیحاتی خوای گەورە دەكەن (الأنبیاء:٧٩، الحج:١٨، ص:١٨).

٨. چەند ئایەتێك وەسفی سەرەنجامی شاخەكان دەكەن لە ڕۆژی قیامەتدا (الكهف:٤٧، طه:١٠٥، الطور:١٠، الواقعة:٥، الحاقة:١٤، المعارج:٩، المزمل:١٤، المرسلات:١٠، النبأ:٢٠، التكویر:٣، القارعة:٥).

٩. هەروەها كۆمەڵە ئایەتێكی تر لە قورئاندا لە دەوری چەمكی زانستی شاخەكان دەسوڕێنەوە، لەوانە ئایەتێك كە وەسفی شاخەكان دەكات بە مێخ (أوتاد)، وەك ئاماژە بەوەی بەشێكی زۆری لەژێر زەویدا نێژراوە و كەمێكی لەسەر ڕووی زەوییەوە دیارە و ئەركەكەشی جێگیركردن و چەسپاندنە (النبأ)... چەند ئایەتێكی تر ئاماژە بە ڕۆڵی شاخەكان دەدەن لە جێگیركردنی زەویدا (الرعد:٣، الحجر:١٩، النحل:١٥، الأنبیاء:٣١، النمل:٦١، لقمان:١٠، فصلت:١٠، ق:٧، المرسلات:٢٧، النازعات:٣٢، الغاشیة:١٩). هەروەها ئایەتێكی تر لەم كۆمەڵە ئایەتە ئاماژە بە بوونی هێڵ و نەخشە (جُدَد)ی ڕەنگ جیاوازی شاخەكان دەدات (فاطر:٢٧)، یان ئەوەی كە شاخەكان شوێنكەوتەی جوڵەی زەوین لە سوڕانەوەی بەدەوری تەوەرەكەی خۆیدا (النمل:٨٨).

پشت بەخوا لەم باسەماندا بەكورتی لەسەر دواهەمین كۆمەڵە ئایەت دەدوێین كە باس لە چەمكی زانستی شاخەكان دەكەن، لە چوار خاڵدا:

یەكەم: خاسیەتی مێخێتی شاخەكان.

دووەم: ڕۆڵی شاخەکان لە جێگیرکردن و چەسپاندنی زەویدا.
سێیەم: بوونی هێڵ و نەخشەی ڕەنگ جیاواز (جُدَد) لەسەر شاخەکان.
چـوارەم: جوڵـەی شـاخەکان هاوکـاتی جوڵـەی زەوییـە بـەدەوری تەوەرەکەیدا.

یەکەم:

خاسیەتی مێخێتی شاخەکان

تەفسـیری هـەردوو ئایـەتی: ﴿أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا ۝٦ وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا﴾النبأ/٦-٧، لای ڕاڤەکارە پێشینەکان:

"إبن كثير" لە ڕاڤەی ئایەتی ﴿أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا﴾ دەڵێت: "زەوی وەك لانکەیەکە بۆ بەدیهێنراوەکان ، ملکەچیانە، جێگیر و چەسپاوە، هەروەها ﴿وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا﴾ واتە: مێخی بۆ داناوە، بەهۆیەوە لەنگەری گرتووە و چەسپاوە و جێگیر بووە و ئارامی بۆ هەموو ئەوەی لەسەریەتی فەراهەم هێناوە.

خاوەنانی (تفسير الجلالين) وتەیەکی لێکچوو دێنن و دەڵێن: ﴿أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا﴾ واتە: ڕاخراوێك وەك لانکە گونجاوە بۆ ژیان لەسەری، ﴿وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا﴾ واتە: زەوی پێ جێگیر بووە، وەك چۆن بەهۆی مێخەوە دەوار دەچەسپێت، تاکو پەرش و بڵاوتان نەکات، شێوازی پرسیاریش بۆ دان پێدانانە.

هاوشێوەی ئەم مانایەش لە تەفسیرە جیاوازەکاندا هاتووە، وەك لە (صفوة البيان لمعاني القرآن) و (صفوة التفاسير) و (المنتخب في تفسير القرآن الكريم)...هتد. هەروەها دەربارەی ﴿وَٱلْجِبَالَ أَوْتَادًا﴾ "إبن الجوزي" دەڵێت: "واتە مێخە بۆ زەوی تاکو نەکشێت و فراوان نەبێت". "الزمخشري" دەڵێت: "واتە زەویمان بە شاخەکان جێگیر و لەنگەر پێگرتووە، هەروەك چۆن ماڵ بە مێخ جێگیر دەبێت".

پوختەی ماناکان دەبێتە ئەوەی کە پەروەردگار زەوی وەك لانکەیەك لێکردووە، بەهۆی شاخەکانیشەوە کە ڕەگی درێژبووەوەیان هەیە بەنێو زەویدا، زەوی جێگیر و چەسپاو کردووە تاکو لە پەرتبوون و بلاوبوونەوەی بەشەکانی پارێزراو بێت و باش و گونجاو بێت بۆ ئاوەدانی و بۆ ژیانی مرۆڤ و بەدیهێنراوەکانی تری سەر زەوی.

مێژووی دروستبوونی بیرۆکەی بوونی ڕەگی شاخەکان

سەرەتای بیرکردنەوە سەبارەت بە بوونی ڕەگی شاخەکان لە ساڵی (١٨٨٥)دا بوو، کاتێك تیمی ڕووپێوی بەریتانی هەستان بە ڕووپێوکردنی شاخی هیمالایا، لە کارەکەیاندا جیاوازییەکی بەرچاویان بەدیکرد لە خوێندنەوەکانی هێزی کێشکردندا. یەکێك لە زاناکان لێکۆڵینەوەی لەم حاڵەتە کرد تاکو لەکۆتاییدا گرفتێکی پێشهات و خستیە بەردەم زانای بەریتانی "جەی بی ئیری- G.B.AIRY" ئەم زانایەش پاش بەردەوامبوونی لە لێکۆڵینەوەکەیدا بۆماوەی دوو مانگ گەیشتە ڕایەکی نوێ و وتی: "من لەم خوێندنەوانەی ئامێرەکەوە بۆ دەرکەوتووە کە لەژێر هەر شاخێك لەم شاخانەدا ڕەگێك هەیە لە چینی ژێرەوەی شاخەکەدا

ڕۆچووە"، بەڵام زانایەکی تر بەناوی "براك" کە هاوچەرخی "ئیری" بوو ڕاڤەی ئەو حاڵەتەی بەوە کرد کە لە ژێر شاخەکاندا ڕوودانێکی پەستان هەیە کە بارستە قورسەکەی بۆ تەنیشتەکان پاڵ پێوەناوە". دوای ئەمان زانایەکی تر بەناوی "ماینس" هات لەساڵی (١٩٣٠)دا، ئەو وتی: "شاخ پەستان دروستدەکات و ئەو چینەی کە ڕاستەوخۆ لەژێریدایە دەچەمێتەوە، بۆیە شاخ هیچ درێژبوونەوەیەکی نییە وەك "ئیری" باسی لێوە دەکات".

تا ئەوکاتە سێ تێڕوانینی جیاواز لەم بارەیەوە هەبوون: یەکەمیان ڕای "ئیری" کە دەڵێت: شاخ درێژبوونەوەی هەیە بەشێوەی ڕەگ و چینەکەی ژێر خۆی دەبڕێت، دووەمیان ڕای "براك" کە دەڵێت: لەژێر شاخەکاندا لادانێك ڕوویداوە و ماددە قورسەکەش بۆ لاکان جوڵاون، سێیەمیش ڕای "مانس" بوو کە شاخەکە پەستان لەسەر بەشی ژێرەوەی دروستدەکات و بەوەش ئەو چینە بەتەواوی دەچەمێتەوە و شاخەکە هیچ درێژبوونەوەیەکی نییە. ئەم ڕا جیاوازانە خوێندنەوەی جیاواز و تێبینی زۆریان لەسەربوو.

لە گۆڤاری زانستی ئەمریکی یۆلیۆی (١٩٨٦)دا نووسەرێکی زانستی تێیدا وتویەتی: "لێکۆڵینەوە زەمینلەرزەییەکان کە بەدرێژایی دەیان ساڵی ڕابردوو ئەنجام دراون پاڵپشتی بۆچوونەکەی "ئیری" دەکەن و ڕاستیەکەی دەسەلمێنن".

لەکۆتاییدا بەهۆی دۆزینەوەی ئامێرەکانی پێوانەکردنی زەمینلەرزە و وەرگری شەپۆلە زەمینلەرزەییەکانەوە سەلمێنرا هەموو شاخێك ڕەگێکی درێژبووەوەی هەیە تا ئەو چینەی لەژێریدایە دەبڕێت. لەساڵی (١٩٦٠)یشدا گرنگی و کاری ئەم ڕەگە زانرا کە بۆ جێگیرکردن و چەسپاندنی توێکڵی زەوییە.

چەمکی زانستی خاسیەتی مێخێتی شاخەکان

وەك ئاشـکرایە ڕووی زەوی بەتـەواوی تـەخت نییـە، ئەمـەش بـەهۆی جیاوازی تیکتۆنی (واتە کۆی چالاکی پلێتـەکانی زەوی کە بـەریك دەکـەون یـان دووردەکەونـەوە یـان بەسـەر یەکـدا دەخلیسـکێن) و شـوێنی جیۆلۆجیەوە.

لە زنجیرە چیاکاندا لوتکەی بڵند هەیە و بـەرزایی ئـەم لوتکانـەش کـەم دەکات بۆ گرد و بان و پاشان دەشتاییەکان و ناوچـە نزماییـەکانی زەوی و دەریاکان. بەرزترین لوتکە لەسەر ڕووی زەوی لوتکەی شاخی (ئیڤرێست)ـە لـەزنجیرە شـاخەکانی هیمالایـا کـە بەرزییەکـەی بەنزیکـەیی دەگاتـە (٨٨٤٠مـەتر) لەسـەروو ئاسـتی ڕووی دەریـاوە. لەلایـەکی تـرەوە نـزمترین ناوچـە لەسـەر ڕووی زەوی بنـی دەریـای مـردووە کـە دەگاتـە دەوروبـەری (٣٩٥مەتر) لەژێر ئاستی ڕووی دەریاوە. تێکڕای ئاسـتی ڕووی وشـکانی بـە (٨٤٠مـەتر) لەسـەروو ئاسـتی ڕووی دەریـاوە دادەنرێـت و ئاسـتی قـوڵترین نزمـایی زەریاکـان دەگاتـە (١٠٨٠٠مـەتر)، لەکاتێکـدا کـە تێکـڕای قـوڵیی زەریاکان دەگاتە (٤ کیلۆمەتر) لەژێر ئاستی ڕووی دەریاوە.

جیاوازی نێوان بەرزترین لوتکەی وشکانی و نزمترین خاڵ لە بنکی دەریا و زەریاکاندا دەگاتە (١٩٦٤٠مەتر). ئەگەر ئەم جیاوازییەش بەراورد بکرێت بـە نیـوەتیرەی زەوی (٦٣٧١کیلۆمـەتر) ئـەوا ڕێژەیـەکی دیـاریکراو دەردەچـێت، ئـەم ڕێژەیـە ڕۆڵێکـی گـرنگ دەبینێـت لـە یـاوەریکردنی فاکتەرەکانی داماڵین و داڕمانە جیاوازەکان لەسەر وردکردن و بوونـە خـۆڵی پێکهاتەی بەرزاییەکانی زەوی و فڕێدانی ئەو پارچە وردبوانەش کـە لێـوەی دروسـتبوون بـۆ ناوچـە و شـوێنە نزمـەکان، ئەمـەش بـە تێپـەڕبوونی کـات

کاردەکاتە سەر ڕێکخستن و تەختکردنی ڕووی زەوی و دروستبوونی خۆڵ و چڕبوونەوەی کانزا خامەکان و لەکۆتاییشدا ئامادەکردنی زەوی تاکو بۆ ئاوەدانی چاك و گونجاو بێت.

ئەو بەڵگە زانستییانەی لەماوەی هەردوو سەدەی نۆزدە و بیستدا لای زاناکان کەڵەکە بوو، ئاماژە بەوە دەدەن بەرگی بەردینی زەوی لە حاڵەتی هاوسەنگی و ڕێکوپێکیدایە و هەرکات ئەم هاوسەنگییە لە هەر خاڵێکی سەر ڕووی زەوی تووشی جۆرێك لە تێکچوون هات، ئەوا ڕاستەوخۆ ڕێکدەبنەوە.

تـوێکڵی زەوی لـەکاتی بـارکردنی قورسـایی زیـادەدا بـۆ خـوارەوە نـزم دەبێتەوە (ڕۆدەچێت) لەسەر شێوەی نزمییە تایبەتییەکانی زەوی، لەکاتی لابردنی ئەو بارە زیادانەشدا بۆ سەرەوە لەسەر شێوەی بەرزایی سەر زەوی بەرزدەبێتەوە ·هێزێکی پاڵنـەر لـەژێرەوە پـاڵ بـە شـاخەکانەوە دەنێت و بەهەمان ڕێژە بەرزیان دەکاتەوە)، هەر یەك لەم حاڵەتانـەش بـۆ پاراسـتنی هاوسـەنگی زەوییـە. لەنموونـەی ئەمـە ئـەو حاڵەتانەیـە کـە ڕوودەدات لەئەنجامی کۆبوونەوەی سەهۆڵ بـە ئەسـتوورییەکی زۆر لەسـەر وشـکایی و پاشان لابردنی، یان لەکاتی گلدانەوەی ئاو بەملیۆنان مەترسێجا لەبـەردەم بەربەسـتەکاندا و پاشـان بـەکارهێنانی، یـان کەڵەکـەبوونی هـەزاران تـەن نیشـتوو لەبـەردەم بەربەسـتەکاندا و پاشـان لابردنیـان، یـاخود کەوتنـەخوارەوەی مـادده گڕکانیـەکان لـەدەوری ژمارەیـەك لـە دەرچـە گڕکانیەکان و پاشان ڕامالینیان.

لە سەردەمی نوێدا توانەوەی سـەهۆڵە کەڵەکـەبووەکان دەسـتی پێکـرد کە لەسەر هەندێك ناوچەی وشکانی نیوەگۆی باکوور لـەماوەی دوو ملیـۆن ساڵەوە کۆبووەتەوە (لەماوەی یەکێك لە گـەورەترین چـاخە سـەهۆڵیەکاندا کە زەوی پێیدا تێپەڕیوە). لەئەنجامی ئەم توانەوەیەشـەوە بەرزبوونـەوەی

ئاستی ڕووی زەوی لەو ناوچانەدا بەهۆی توانەوەی سەهۆڵەکەوە بە پلەبەندی دەستی پێکردووە، ئەمەش بۆ هاتنەدی هاوسەنگی لە پەستان کەوتنە سەر ڕووی زەوی، کە یەکێکە لە سوننەتەکانی خوای گەورە تیایدا.

لەبەردەم زۆرێك لەو بەربەستانەی لەسەر ڕێڕەوی ڕووبارەکان دروستکراون ملیۆنان مەترسێجا ئاو و هەزاران تەن لە ماددە نیشتووەکان لەبەردەم ئەم بەربەستانەدا کۆبوونەتەوە کە بوونەتە هۆی دابەزاندن و نزمکردنەوەیەکی گشتی لە ئاستەکانی ناوچەکەدا و زیادبوونێکی بەرچاوی چالاکی زەمینلەرزەیی، ئەمەش بەوە لێکدەدرێتەوە کە چینە تەختەکانی بەرگی بەردینی پێکهێنەری کیشوەرەکان کە ئەستووری هەریەکەیان لەنێوان (١٠٠-١٥٠)کیلۆمەترداید و پێکهاتەکەیان بەشێوەیەکی سەرەکی بەردی چڕیی کەمە، لەکاتێکدا کە پێکهاتەی چینە تەختەکانی بەرگی بەردینی پێکهاتەی بنی دەریا و زەریاکان بەڕێژەیی لە بەردی چڕیی زۆرە (بۆیە ئەستوورییی هەر یەکێك لەوانە لە تەنها حەوت کیلۆمەتر تێپەڕ ناکات).

هەر یەکە لە چینە تەختەکانی بەرگی بەردینی کیشوەر و زەریاکان دەکەونە سەر پشتێنە یاخود هەرێمی لاوازی زەوی (نطاق الضعف الأرضي) کە پشتێنەیەکی جبڕ و نیمچە تواوە و چڕی و لینجی بەرزە، بە پەسشتان کاریگەر دەبێت و وەك وەلامێك بۆ پەستانەکەی سەری جوڵەیەك دەکات.

هەروەها ئەو بەشەی توێکڵی زەوی کە بارستەی کیشوەرەکانی پێکهێناوە ئەستورییەکەی بەنزیکەیی لەنێوان (٣٠-٤٠) کیلۆمەترداید، پێکهاتەکەشی زیاتر بەردی گرانیتیە کە بەزۆریی بە چەند چینێکی یەك لەدوایەکی ئەستوریی جیاواز لە بەردە نیشتەنیەکان دادەپۆشرێت (تێکڕای چڕیی بەردی گرانیتی دەگاتە ٢,٧گرام بۆ هەر سانتیمەتر سێجایەك)

لەکاتێکدا کە ئەستوریی توێکڵی زەوی پێکهاتەی بنکی دەریا و زەریاکان لەنێوان (٥–٨) کیلۆمەتردایە و بەزۆریی لە بەردی بازیلتی پێکهاتووە کە هەندێجار لەگەڵ بەردە نیشتەنیەکان دەگۆڕێت یاخود بە چەند چینێك لە بەردە نیشتەنیەکان دادەپۆشرێن (تێکڕای بەردی بازیلتی دەگاتە ٢,٩گرام بۆ هەر سانتیمەتر سێجایەك). لەبەر ئەوەیە بارستەی کیشوەرەکان سەردەکەونە سەر بنکی دەریا و زەریاکان.

دەتوانرێت بەهەمان بۆچوون شرۆڤەی ئەو جیاوازیە بکرێت کە لە ئاستی ڕووی زەوی ناوچە جیاوازەکاندا هەیە، ئەویش لەسەر بنەمای دیاریکردنی چڕیی بەردی پێکهاتەی هەر شێوەیەك لە شێوەکانی ئەو بەرز و نزمیانە، بۆیە بەرزاییەکانی سەر ڕووی وشکانی دەبێت زۆرینەی پێکهاتەکانیان لە بەردی چڕیی کەمتر بن وەك لە بەردی پێکهاتەکانی دەوروبەریان. لەوەش گرنگتر، دەبێت بەردە سووکە کەم چڕەکان درێژبوونەوەیان هەبێت بەنێو بەردە چڕیی زۆرەکانی دەوروبەریان.

لێرەدا بۆچوونەکە بەدەستدێت کە: دەبێت شاخەکان ڕەگی قووڵیان هەبێت بەشێوەیەك کە بەتەواوی بەرگی بەردینی زەوی ببڕێت تاکو سەربکەوێتە سەر پشتێنەی لاوازی زەوی، کە تیایدا یاساکانی سەرئاوکەوتن (یاسای ئەرخەمیدس) تەحەکومی دەکەن وەك چۆن تەحەکومی شاخە سەهۆڵییە سەرکەوتووەکانی ئاوی زەریاکان دەکات.

لەلایەکی ترەوە پێوانەکانی تاودانی زەویش پاڵپشتی ئەم ڕاستییەن، بەوەی لە ناوچە شاخاوییەکاندا کەمتر لە نرخی تیۆری تۆمارکراوە و لە ناوچە نزمەکانی زەوی و بنی دەریا و زەریاکاندا زیاتر لە نرخی پێشبینی کراو بووە.

بە لێکۆڵینەوەی ورد لە شاخەکان و لەم ساڵانەی دواییدا، سەلمێنراوە کە هەر بەرزاییەکی زەوی لەسەروو ئاستی ڕووی دەریا، درێژکراوەی هەیە بەنێو بەرگی بەردینی زەویدا کە درێژییەکەی لەنێوان (١٠-١٥) ئەوەندەی بەرزییەکەیەتی لەسەروو ڕووی زەوییەوە. هەرچەندیش بەرزییەکەی لەسەروو ئاستی ڕووی دەریاوە زیاتربێت، درێژی بەشە ڕۆچووەکەی بەنێو زەویدا چەندهێند دەبێت، بەمجۆرە لوتکەیەکی وەك (ئیڤرێست) کە بەرزیەکەی لەسەروو ئاستی ڕووی دەریاوە ناگاتە (٩کیلۆمەتر)، بەڵام درێژکراوەی ئەم لوتکەیە (واتە ڕەگەکەی) بەنێو زەویدا زیاترە لە (١٣٠کیلۆمەتر)، بەتەواوی بەرگی بەردینی زەوی دەبڕێت تاکو سەربکەوێتە سەر پشتێنەی لاوازی زەوی.

پاکوبێگەردی بۆ ئەو خوایەی وەسفی شاخەکانی بە مێخ (أوتاد) کردووە، کە بەڕاستی تاکە دەستەواژەیە هەریەك لە شێوەی دەرەوەی شاخ و درێژبوونەوەکەی بەنێو زەویدا و فرمانەکەشی لەخۆبگرێت، چونکە مێخ زۆرینەی دەچێتە زەوییەوە و کەمێکی لەسەر ڕووی زەوییەوە دەردەکەوێت و فرمانەکەشی جێگیرکردن و چەسپاندنە.

١٠٢ ..... شـــــــ

حدیث حسن)، لە مەفهومی فەرموودەکەدا ئاشکرایە کە (فَعاد بِها علیها): فرێـدان و هاویشـتنەکە لـە زەوییـەوە بـووە و پاشـان بـەهۆی هێـزی کێشکردنەوە بەرەو زەوی گەڕاوەتەوە.

واتە: ماددەی پێکهاتەی شاخ لە سەرەتادا لە ناواخنی زەوییەوە بەرەو سەرەوە دەرچووە و پاشان بەهۆی هێزی کێشکردنەوە گەڕاوەتـەوە سـەر زەوی و بە کەڵەکەبوونی، شاخ پێکهاتووە.

بـەهۆی بـەردەوامبوونی کردارەکەشـەوە قورسـایی لەسـەر ڕووی زەوی دروستبووە و ئەمەش پەستانی لەسەر تواوە بەردینیەکان دروستکردووە و بوار بۆ درێژبوونـەوەی بەشـی ژێـرەوەی دروسـتبووە تـاکو بـەو تواوەیـەدا ڕۆبچـێت، ئەمـەش بووەتـە هـۆی جێگیرکردنـی تـوێکڵی زەوی لەلایـەك و چەسپینی شاخەکە خۆیشی لەلایەکی ترەوە، ئەم ڕاستییەش بـەڕوونی لـە ئایەتی ﴿وَٱلْجِبَالَ أَرْسَىٰهَا﴾دا دەردەکەوێت.

ڕاڤـەکارە پێشـینەکان دەربـارەی ئـەم ئایەتـە دەڵـێن: ڕاناوی (هـا) لـە وشەی (أرساها)دا دەگەڕێتـەوە بـۆ (الجبـال)، بـەم پێیـە ئایەتەکـە مانـای چەسپاندنی شاخەکان دەگرێتەوە لە زەویدا، لەلایەکی ترەوە ئایەتەکـە لـە ناوەڕۆکیدا مانای جێگیربوون و چەسپینی زەویش لـەخۆدەگرێت بەتایبـەت بەو بەڵگەیەی ڕاناوە نادیارەکە لە دوو ئایەتەکەی پێشووی ئەم ئایەتەدا بۆ زەوی دەگەڕێتـــەوە: ﴿وَٱلْأَرْضَ بَعْدَ ذَٰلِكَ دَحَىٰهَآ ﴿٣٠﴾ أَخْرَجَ مِنْهَا مَآءَهَا وَمَرْعَىٰهَا ﴿٣١﴾ وَٱلْجِبَالَ أَرْسَىٰهَا﴾النازعـات/٣٠-٣٢. لـەم ڕەهەنـدەی دواییشـەوە مانـای ئایەتەکە دەبێتە: جێگیرکردن و لەنگەرگرتنی زەوی بەهۆی شاخەکانەوە.

کەواتە دەکرێت دوو خوێندنەوەی مانا بۆ ئایەتە پیرۆزەکە بکرێت:

١. جێگیرکردن و چەسپینی شاخەکان لەسەر ڕووی زەوی.

٢. جێگیربوون و لەنگەرگرتنی زەوی بەهۆی شاخەکانەوە.

هەردوو ماناکەش بەپێی دەرهاویشتەکانی زانستی زەویناسی نوێ ڕاست و دروستن. شاخەکان لە بەرگی بەردینی زەویدا چەسپاون و زەویش جێگیر و چەسپاو دەکەن.

یەکەم/ ﴿وَٱلْجِبَالَ أَرْسَىٰهَا﴾ بەمانای:

جێگیرکردن و لەنگەرگرتنی شاخەکان لەسەر ڕووی زەوی

بەڵگەی تەواو بەدەستەوەن کە بەرگی بەردینی زەوی، سەرەڕای بوونی بەرزی و نزمی ئاشکرا لەسەر ڕووەکەی لەحاڵەتی هاوسەنگی تەواودایە، ئەمەش بەو مانایە کە بڕی بارستەی ماددە بەدرێژایی هەموو نیوەتیرەکانی زەوی (درێژبووەوە لە سەنتەری زەوییەوە تا خاڵە جیاجیاکانی سەر ڕووەکەی) یەکسانن، جا ئەو خاڵەی نیوەتیرەکەی تێدا کۆتایی دێت بەرزترین خاڵی چیایەك بێت یان نزمترین خاڵی نێو قوڵایی و بنکی زەریا بێت.

شیکردنەوەی ئەم ڕاستییە زانستییە تەنها بە لێکۆڵینەوەی چڕیی بەردە پێکهێنەرەکانی بەشە جیاوازەکانی بەرگی بەردینی زەوییەوە دەبێت، بۆیە دەبێت زنجیرە چیا بەرزەکان لە بەردی چڕیی کەمتر لە بەردەکانی دەوروبەریان پێکهاتبن، دەبێت ناوچە نزمەکانیش لە بەردی چڕیی زیاتر وەك لە چڕیی بەردەکانی پێکهاتەی ناوچە بەرزەکان پێکهاتبن. ئەم ڕاستییە دڵنیایی ئەوە دەدات کە بەشی سەرەوەی بەرگی بەردینی زەوی (تۆپکڵی زەوی)، هەریەکە لە ئەستووریی و چڕییەکەی جیاوازە لە کیشوەرەکان لەلایەکەوە و لە بنی دەریا و زەریاکاندا لەلایەکی ترەوە (لە پێشەوە باسکراوە).

تویکڵی زەوی لە کیشوەرەکاندا زۆرینەی پێکهاتەی بەردی گرانیتە کە چڕییەکەی کەمترە لە چڕیی بەردی بازیلتی کە تویکڵی بنی زەریای لێپێکدێت، هەر لەبەر ئەم جیاوازییە لە چڕیدا بارستەی کیشوەرەکان سەردەکەونە سەر بنی دەریا و زەریاکان، هەر دوو جۆری چینی تەختی بەرگی بەردینی زەویش (کیشوەری و زەریایی) سەردەکەونە سەر پشتێنەیەکی چڕیی زیاتری نیمچە تواوەی لینج کە پێیدەوترێت پشتێنەی لاوازی زەوی.

کاتێك شاخ بە بەردە تاڕادەیەك سووکەکانیەوە بە ئاڕاستەی لوتکەکانی بەرزدەبێتەوە، بڕێکی یەکسان لە بارستەکەی دێتە دەرەوە لە مادده نیمچە تواوەکەدا کە ڕاستەوخۆ لەژێر شاخەکاندا هەیە و یارمەتی بەردی پێکهاتەی شاخەکان دەدات بۆ ڕۆچوون و درێژبوونەوەی قووڵ، بەشێوەیەك کە بەتەواوی بەرگی بەردینی زەوی دەبڕێت، زانراویشە کە بەشی دیاری شاخەکان لەسەر ڕووی زەوییەوە ئەندازەی قوڵیی درێژبوونەوە ناوەکییەکانی بەرگی بەردینی شاخەکە (واتە درێژی بەرگەکە) دیاری دەکات.

بەمجۆرە بەهۆی درێژبوونەوەی بەردەکانی بەنێو بەرگی بەردیدا و سەرکەوتنی لەسەر پشتێنەی لاوازی زەوی، شاخ لەسەر ڕووی زەوی جێگیر دەبێت.

دووەم/ ﴿وَٱلْجِبَالَ أَرْسَىٰهَا﴾ بەمانای:

جێگیرکردن و لەنگەرگرتنی زەوی بەهۆی شاخەکانەوە

شاخ یارمەتی جێگیربوون و چەسپاندنی زەوی دەدات وەك هەسارەیەك و کاردەکاتە سەر کەمکردنەوەی جوڵەی نائاسایی زەوی لە سوڕانەوەی

بەدەوری تەوەرەکەیدا، هەروەها شاخ بەهۆی مێخێتیەوە (درێژبوونەوەی بنی شاخەکان بە زەویدا) چینە تەختەکانی بەرگی بەردینی زەوی لەگەڵ یەکتردا دەچەسپێنێت و کیشوەرەکانیش بە بنی زەریاکانەوە دەبەستن، هەر بۆیە شاخەکان دەبنەهۆی جێگیرکردن و لەنگەرپێگرتنی زەوی وەك یەك بارستە، ئەم ڕاستیەش لە دوو خاڵدا دەردەکەوێت:

أ- چەسپاندن و جێگیربوونی چینە تەختەکانی بەرگی بەردینی زەوی بەهۆی شاخەکانەوە:

شاخەکان ڕۆڵێکی گەورە دەبینن لە چەسپاندنی چینە تەختەکانی بەرگی بەردینی زەوی و جێگیرکردنیان.

چینە تەختەکانی بەرگی بەردینی زەوی جوڵەیان هەیە وەك کاردانەوەیەك بۆ ئەو گەرمییەی دەگاتە ژێرەوەی ئەم بەرگە، یاخود دەگونجێت کاردانەوە بێت بۆ خێرایی سوڕانەوەی زەوی بەدەوری تەوەرەکەی لەبەردەم خۆردا، بەتایبەت ئەوەی کە ئەم خێراییە پێشتر لەم تێکڕاییانەی ئێستای زۆر زیاتر بووە و بەردەوامیش لە کەمبووندایە بەهۆی بەردەوام دروستبوونی زنجیرە شاخەکانەوە، شاخی کیشوەرەکان لەئەنجامی بەریەککەوتنی چینە تەختەکانی بەرگی بەردینەوە لەگەڵ یەکتردا دروستدەبن، جا ئەو بەریەککەوتنە لەنێوان دوو چیندا بێت یەکێکیان دەریایی و ئەوی تر کیشوەری بێت یان هەردووکیان کیشوەری بن. بەمشێوەیە جوڵەی دروستبوونی شاخەکان لەکاتی بەیەککەوتنی دوو کیشوەردا دەگاتە لوتکە، کە لەئەنجامی ئەمەوە لۆچبوونی توندی لێواری دوو کیشوەرەکە ڕوودەدات و هەموو جۆرە چالاکیەکی ئەو دوو چینە لە چینە تەختەکانی بەرگی بەردینی زەوی بە درێژایی هێڵی بەیەك گەیشتنی

نێوانیان دەوەستێت، ئیتر پێکەوە دەنوسێن و ڕووبەرەکانیان بە بڕێکی بەرچاو دێنەوەیەك و زیادبوونێکی گەورە لە ئەستوری توێکڵی زەویدا دروستدەبێت لەسەر شێوەی ڕەگی قوولّ کە بەرەو ژێرەوە درێژدەبنەوە بەبڕێك دەگاتە چەندین ئەوەندەی بەرزیی زنجیرە شاخەکان.

لەئاکامدا ئەم زنجیرە شاخانە و ڕەگە قوولّەکانیان کاردەکەنە سەر چالاککردنی بەرگی بەردینی زەوی، بەشێوەیەك کە جوڵەی چینە تەختەکانی بەرگی بەردینی زەوی بەنزیکی دەوەستێت لەو شوێنانەدا کە ئەم زنجیرە شاخانە دروستدەبن.

ئەگەر بەراوردێك بکەین لەنێوان شاخ و کەشتییدا، زیاتر مەفهومی لەنگەرگرتنی توێکڵی زەویمان بەهۆی شاخەکانەوە بۆ ڕوون دەبێتەوە. ئەگەر بویسترێت کەشتییەك لەئاودا لەنگەر بگرێت، لەنگەرەکەی (مرساة) دادەبەزێنرێتە نێو ئاوی دەریاکەوە، توێکڵی زەوی دەچوێنرێت بە کەشتییەکە و شاخیش بە لەنگەری کەشتییەکە و تواوە بەردینیەکانی ژێر توێکڵی زەویش بە دەریا.

هەر بۆیە شاخەکان لەنگەرن بۆ توێکڵی زەوی و لەنگەر بە توێکڵی زەوی دەگرن، تاوەکو نەجوڵێن و لارنەبنەوە و لەگەڵ جوڵەی بەردەوامی چینە تەختەکانی بەرگی بەردین و تواوەکەی ژێریدا جوڵە بە بەدیهێنراوەکانی سەر زەوی نەکات.

ب- جێگیربوونی هەموو زەوی، وەك هەسارەیەك، بەهۆی شاخەکانەوە:

زاناکان وەڵامی ئەو پرسیارەیان بە "بەڵێ" دایەوە کە: ئایا شاخەکان ڕۆڵیان هەیە لە هاوسەنگکردنی جوڵەی زەوی و جێگیرکردنی تاکو گونجاو بێت بۆ ژیان؟

لـــەئاكامی ســـوڕانەوەی زەوی بـــەدەوری تەوەرەكەیـــدا هێـــزی دوورخســتنەوەی ســەنتەری (القـوة الطـاردة المركزيـة) دروســتدەبێت كـە لـەهێڵی یەكسـانیدا دەگاتـە لوتكـە، لەبەرئـەوە زەوی لـەهێڵی یەكسـانیدا كـەمێك بـەناودا چـووە لەكاتێكـدا كـە هێـزی كێشـكردن كەمـە و هێـزی دوورخسـتنەوەی سـەنتەریی زۆرە، بـەڵام لـە دوو جەمسـەرەكەی زەویـدا كـــەمێك پـــان بووەتـــەوە، لەوێـــدا هێـــزی كێشـــكردن زۆرە و هێـــزی دوورخستنەوەی سەنتەریی كەمـە، هـەر لەبەرئەوەیـە درێـژی تـیرەی زەوی لـــەهێڵی یەكســانیدا بـــە بـــەردەوامی زیاددەكـــات لەكاتێكـــدا كـــە تـــیرەی جەمسـەرەكان كـەم دەكـات، هەرچـەند ئـەم حاڵەتانـە بـە تێكڕاییـەكی زۆر هێـواش ڕوودەدەن، ئـــەم كـــرداره زەویـــی لـــە شـــێوەی گۆییـــەوە بـــەرەو شێوەیەكی نیمچە گۆیی (شێلمی) بردووە.

شێوەی نیمچە گـۆیش ناكرێـت سـوڕانەوەیەكی هاوسـەنگ و ڕێكوپێكی بـەدەوری تەوەرەكەیـدا هـەبێت، چـونكە بەناوداچـوونی زەوی لـە هێڵـی یەكســانیدا وادەكــات تــەوەرەی ســوڕانەوەكەی وردەوردە لەجوڵەكەیــدا ئاڕاستەكەی بگۆڕێت. كە بەهۆی كاریگـەری هێـز كێشـكردنی هەسـارەكانی كۆمەڵەی خۆرەوە (بەتایبەت خۆر و مـانگ) دروسـتدەبێت و بەمـەش زەوی جوڵەیەكی ناڕێكی دەبێـت. جوڵـەی نـاڕێكی زەوی بـەدەوری تەوەرەكەیـدا جوڵەیەكی لولپێچی وەردەگرێت، بەهۆی هێزی كێشكردنی هەریەكە لە خۆر و مـانگ بـۆ زەوی و گۆڕانكارییـە بەردەوامـەكان لـە بـڕ و ئاڕاسـتەی هێـزی خولگەیی هەریەكەیاندا.

لێكۆڵینەوە گەردوونییە وردەكان سەلماندوویانە تـەوەرەی سـوڕانەوەی زەوی ژمارەیەك لەرەجوڵەی ناڕێكی هەیە كـە هەریەكـەیان كـاتێكی جیـاواز

دەخایـــەنێت، کورتترینیـــان (١٠ ڕۆژە) و درێـــژترینیان (١٨,٦ ســـاڵ) دەخایەنێت.

بەڵام بوونی شاخی ڕەگداری نوقمبوو لە بەرگی بەردینی زەویدا، توندیی لەرەی ناڕێکی زەوی لـە سـوڕانەوەی بـەدەوری تەوەرەکەیـدا بەڕێژەیـەکی بەرچاو کەمدەکاتەوە، وا لەجوڵەکەی دەکات زیاتر ڕێکوپێـك و هاوسـەنگ و ئارام بێت.

سێیەم:

بوونی هێڵ و نەخشەی ڕەنگ جیاواز لەسەر شاخەکان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَخْرَجْنَا بِهِۦ ثَمَرَٰتٍ مُّخْتَلِفًا أَلْوَٰنُهَا ۚ وَمِنَ ٱلْجِبَالِ جُدَدٌۢ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَٰنُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ﴾فاطر/٢٧، واتە: ئایا سەرنجتان نەداوە کە بەڕاستی خوا لە ئاسمانەوە بـارانی باراندووە و ئێمـە بـەو بارانـە جۆرەهـا بـەروبوومی جیاوازمـان دەرهێنا... هەروەها هەندێك لـە کـەژ و کێوەکانمـان بـە زنجیرە کێشـاوە، هەیانە چین و هێڵ و نەخشی سپی و سوورە و ئەوانیش ڕەنگیان جیـاوازە، هەشیانە ڕەشێکی تاریك و تۆخە.

وشەی (جُدَد) تاکەکەی (جدة)یـە، ئـەویش بـە مانـای ڕێگـا و نیشـانەی جیاوازە، (جُدَد) کۆیەکەیەتی کە ڕێگای ڕەنگ جیـاوازە، لـە ڕاڤـەی ﴿وَمِنَ ٱلْجِبَالِ جُدَدٌۢ بِيضٌ﴾دا وتـراوە ئـەو ڕێگایانەیـە کـە لـە ڕەنگـی شـاخەکە جیاوازن.

(غرابیب) کۆی (غربیب)ـە، بەمانای زۆر ڕەش دێت، وەك قەلەڕەش لە ڕەشیدا... "إبن كثير" دەربارەی ئایەتەکە دەڵێت: "واتە شاخەکانی بە ڕەنگی جیاواز بەدیهێناوە، وەك دەبینرێت بە سپی و سوور، لەسەر هەندێکیان ڕێگای ڕەنگ جیاواز (جُدَد) هەیە".

لە (المنتخب في تفسير القرآن)دا هاتووە: لە شاخەکاندا شاخی خاوەن ڕێگا و هێڵی سپی و سوور و جیاواز هەن لە تێریی و کاڵیدا.

لە (صفوة التفاسير)دا دەربارەی ئایەتەکە هاتووە: واتە شاخی بەدیهێناوە بەهەمان شێوەی بەروبووم و درەختەکان کە ڕێگای ڕەنگ جیاوازی تێدایە –هەرچەند بەرد و خۆڵن– شاخەکان (جُدَد)یان هەیە، واتە: ڕێگا و هێڵی ڕەنگ جیاوازیان هەیە.

(جُدَد)ی بەردین لەزانستی زەویناسیدا

تویکڵی زەوی بە بەبەردبوونی تواوەی بەردین دەستی پێکرد، لێیەوە بەردە ئاگرینیەکان (بەردە یەکەمیەکان) پێکهاتن، ئێستا دەوروبەری (٩٥٪)ی کۆی بەردەکانی تویکڵی زەوی پێکدێنن. بەوەی کە بەردە ئاگرینیەکان بەرکەوتەبوون بە فاکتەرە جیاوازەکانی ڕامالین و گواستنەوە و داخوران، بە هۆکارە جیاوازەکانی وەك: (با، ئاوی ڕۆیشتوو، بەستن، زینـدەوەرەکان و کاری کێشکردنی زەوی)، ئەو بەردانە پەرتبوون و بەشێوەیەکی کیمیایی شی بوونەتەوە.

ئەو پارچە بەردینیانەش گوێزراونەتەوە، تاوەکو لە نزماییەکانی وشکانی و دەریا و زەریاکاندا بنیشن و بپەستێورێن و پێکەوە ببەسترێن و ڕەق ببن لەشێوەی بەردی نیشتەنیدا، کە ئێستا بەرگێکی تەنك پێکدێنێت و

بەسەر ڕووبەرێکی فراوانی زەویدا بڵاوبووەتەوە لەسەر شێوەی بەردی نیشتەنی کە دەوروبەری تەنها (٥٪)ی کۆی بەردەکانی تۆپکڵی زەوی پێکدێنێت.

هەروەها بەهۆی بەرکەوتەیی هەریەکە لە بەردە ئاگرینی و نیشتەنییەکان بۆ فاکتەرەکانی گۆڕان –پەستان و پلەی گەرمی یان هەردوو فاکتەرەکە پێکەوە– ئەو بەردانە گۆڕاون بۆ ئەو جۆرەی بە بەردی گۆڕاو ناسراوە، ئێستا ڕێژەیەکی زۆر کەم لە کۆی بەردی تۆپکڵی زەوی پێکدێنێت.

بە بەرکەوتەیی بەردە گۆڕاوەکانیش بۆ بڕێك گەرمی دەتوێنەوە و دەگۆڕێن بۆ تواوەی بەردین و دەگەڕێنەوە بۆ سووڕەکەیان کە بەسووڕی بەردەکان ناسراوە.

کاتێك تواوە بەردییەکان لەتۆپکڵی زەویدا لە پشتێنەی لاوازی زەوییەوە دەردەپەڕن، یان بەشێوەی شۆڕشی گڕکانی دەردەپەڕنە سەر ڕووی زەوی یان دەچنە نێو قووڵاییەکانی تۆپکڵی زەوییەوە تاکو دێنەوەیەك و دەیبەستن و بەشێوەی تێهەڵکێشراوی ئاگریی دەبن، کە دەگونجێت جوڵەکانی زەوی بەرەو ڕووی زەوی بەرزیان بکاتەوە، لەو جوڵانەش جوڵەی پێکهاتنی شاخ کە بەهۆی فاکتەرەکانی ڕامالێنەوە ڕادەماڵرێن و پاش ملیۆنان ساڵ ئەو تێهەڵکێشراوانە دەردەکەون و دەبینرێن. تێهەڵکێشراوە ئاگرییەکانیش شێوە و قەبارەی جۆراوجۆر وەردەگرن، لەوانەش تێهەڵکێشراوە تەختەکان، هەروەها بارستەیی و لەوانەش تەبا هەیە لەگەڵ ئەو بەردانەی هاتوونەتە نێویان، ئەوانەش کە ناتەبان.

لە تێهەڵکێشراوە تەختەکان (جُدد)ە، کە لەئەنجامی دەرچوونی تواوەکان بۆ نێو کەلێن و نێوان ئاستەکانی جوتبوون و جگە لەوانەش

پێکدێن، لەوانەش (جُدد)ی بڕەڕەکانە ئەگەر ڕاست یان لاربێت و (جُدد)ی تەریب ئەگەر ئاسۆیی یان لار یان تەریب بێت بە ئاستەکانی جوتبوون.

پێشینەی قورئان لە ئاماژەدان بە ڕەنگەکانی (جُدد) بە ڕەنگی سپی و سوور و ڕەش

ئەم ئایەتە ئاماژە بەوە دەدات کە (جُدد) ئەو هێڵ و ڕێگا ڕەنگ جیاوازانەیە کە لەسەر شاخەکان هەن و لە ڕەنگی شاخەکە جیاوازن. زانستە وەدەستهاتووەکانیش دڵنیایی پتر دەدەن لەسەر ئەوەی کە تێهەڵکێشراوە ئاگرییەکان لە بەردی شاخەکان، لەدوای بەردە بنەڕەتییەکانی شاخەکان دروستبووە بە ماوەیەکی درێژ، کە هەندێجار بەملیۆنان ساڵ مەزەندە دەکرێت.

هەروەها لێکۆڵینەوەکانی زانستی بەردەکان سەلماندوویانە کە فاکتەری سەرەکی لە پۆلێن کردنی بەردە ئاگرینیەکان پێکهاتە کیمیایی و کانزاییەکانیانە کە ڕەنگدانەوەیەکی ڕوونیان لەسەر ڕەنگەکانیان هەیە.

بەردە ئاگرینیەکان لەسەر بنەمای پێکهاتەی کیمیایی و کانزاییان دابەش دەکرێن بۆ سێ کۆمەڵەی سەرەکی، کە ئەمانەن:

١. بەردی ترش و سەرو ترش کە خێزانی گرانیت دەگرێتەوە، کە لە بنەڕەتدا لەکانزای کوارتزی سپی و (فلسباری پۆتاسی) ڕەنگ نزیك سوور و (بایۆتایت) کە لەنێوان هەردوو ڕەنگی زەرد و قاوەیی مەیلەوسوور یان هەنگوینیدایە، پێکهاتووە.

٢. بەردی ناوەندیی کە خێزانـی (دایورایـت) دەگرێتـەوە و لـە بنەڕەتـدا لەکەمێك کوارتز و کانزاکانی (بلاجیو کلیزی کلسی و سـوودی و ئـەمفیبۆل) پێکهاتووە، ڕەنگەکانی لەنێوان سپی و سوور و خۆڵەمێشیدایە.

٣. بەردی تفت کە هەردوو خێزانی (گابرو- بریدوتایت) دەگرێتەوە و بە ڕەنگە تاریکەکان جیادەکرێتەوە کە مەیلە و ڕەشن، ڕەنگەکەشیان بـەهۆی بوونی هەریەکە لە کانزاکانی ئاسن و مەگنسیۆمە لە پێکهاتەیاندا.

لەمەوە دەردەکەوێت (جُدد) کە دەچێتە نێـو بـەردی شـاخەکانەوە، لـە بنەڕەتدا لەبەردە ئاگرینیەکانە. باشترین ئەو پۆلێنانەش ئـەو پۆلێنەیـە کـە لەسەر بنەمای پێکهاتە کیمیـایی و کانزاییەکانـە کـە ڕەنگدانـەوەی دەبێـت لەسەر ڕەنگەکانیان، بەمجۆرەی خوارەوە:

١. بەرد کە ڕەنگەکانیان لەنێوان سپی و سووردایە، ئەویش بەردی ترش و سەروو ترشن کە خێزانی بەردە گرانیتیەکانە (رایولایت- گرانیت).

٢. بەرد ڕەنگەکانیان لەنێوان سپی و سوورە لە ڕوویەکەوە، لە ڕوویەکی ترەوە ڕەنگە تاریکەکان کە ڕەنگـە خۆڵەمێشـیەکانی تێـدا زیـاترە، ئەمانـە ئەو بەردانەن کە بە ناوەندیی ناسراون (لەنێوان بەردی ترش و سەروو ترش لەلایەکەوە و بەردی تفت و سەروو تفت لەلایەکی ترەوە)، ئەمـەش خێزانـی (دایورایـت) دەگرێتـەوە و دەکەوێتـە ژێـر ئـەو وەسـفەی قورئانـەوە کـە دەفەرموێت: ﴿..مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا...﴾.

٣. بەرد کە ڕەنگەکانی زیاتر مەیلە و تاریکە تاکو ڕەش، ئەمیش بەردی تفـت و سـەروو تفتـە، کـە هـەردوو خێزانـی (بازلـت-گـابرو) و (بریـدوتایت) دەگرێتەوە.

ئاو و كاریگەریی لەسەر ڕەنگی شاخەكان

هەروەك ئاو ڕۆڵێكی دیاری هەیە لەسەر ڕەنگەكانی بەروبووم و درەختەكان، بەهەمان شێوە ڕۆڵیشی هەیە لە دیاریكردنی ڕەنگی بەردەكان و پاشانیش شاخەكان (بەتەواوی وەك ئەوەی لە ئایەتی ٢٧ی سورەتی (فاطر)دا هاتووە). ڕەنگی بەردەكان، لە ڕەنگی ئەو كانزایانەی پێكهاتەی بەردەكانن وەردەگیرێن، ڕەنگی كانزاكانیش وەستاوەتە سەر پێكهاتە كیمیاییەكەی و بارودۆخی ئەو ژینگەیەی تێیدا پێكدێت، ئۆكسێنراوە یان نەئۆكسێنراوە.

ڕەنگی كانزاكانیش بە هەڵمژینی بڕێك وزە یان شەپۆلی ڕووناكی دەگۆڕێت، لەو كانزایانەی زۆرتر بەم حاڵەتە كاریگەر دەبن ئەو كانزایانەن كە كانزا گوێزراوەكانیان تێدایە وەك ئاسن و كرۆم و مەنگەنیز.

لەبەرئەوەی ئاو لەسروشتدا لە شلەكانی تر زۆرتر بلاوە، بەتایبەت شلە چڕیی كەمەكان و توێنەرێكی چاكە و لە شلەكانی تر زیاتر توانای گواستنەوەی هەیە و باشترین فاكتەری یاریدەدەرە لە كارلێكەكانی كانزا سیلیكاتیەكان لە تواوەی (ماگما)دا، هەروەها باشترین هۆكاری یاریدەدەریشە لە گۆڕینی بەردی ئاگرین یان نیشتەنی بۆ بەردی گۆڕاو، بۆیە ئاو لە دیاریكردنی ڕەنگی بەردەكاندا بەشدارە، بەوەی دەچێتە نێو كرداره جیۆلۆجیە دەرەكی و كرداره جیۆلۆجیە ناوەكییەكانەوە.

كرداره دەرەكییەكان بۆ ڕوودانیان وزەی پێویست لە خۆرەوە وەردەگرن، لە گرنگترین ئەو كردارانە تەجویە (Weathering) و كرداری نیشتنە (Sedimentation). هەروەها ئاو ڕۆڵی هەیە لە گۆڕینی ڕەنگی كانزاكانی وەك: فلسبار و بیرۆكسین و هورینلند و لە ئۆكساندنی كانزا

ئاسنیەکان، بۆنموونە: لە ئۆکسیدەکانی ئاسنی ئاوییە و کانزای جیوسایت (Geothite) بەرهەم دێنێت، ئەمەش لەو ئۆکسیدانەیە کە ئەو پێکهاتە ئاوییەی تێدایە، ڕەنگی ئەو کانزایانە دیاری دەکەن کە لێوەی بەرهەم دێن. ئاو ڕۆڵێکی گرنگ و پێویست دەبینێت لە گۆڕینی ژمارەیەك لە کانزا یەکەمیەکان بۆ کانزای ناوەندیی خاوەن پێکهاتەی کیمیایی و ڕەنگی جیاواز.

لەگەڵ ئەمانەدا ڕۆڵی ئاو لە گۆڕینی ڕەنگی بەردەکان و پاشان ڕەنگی شاخەکان لە ڕێگای بەشداریەتی لە کردارەکانی نیشتن، ئەوەش ڕۆڵێکی زۆر ئاشکرایە کە کانزاکان لەئەنجامی کرداری هەڵمیندا ڕێك دەبن و ڕەنگێکی دیاریکراو وەردەگرن کە ئەوەش وەستاوەتە سەر ئەو بڕە ئاوەی تێیدایە، وەك: ئەنهێدریت و جیپسۆم.

بەکاری کردارەکانی (تەجویە)ش نیشتوی لینج دروستدەبن و بە ئاودا دەڕۆن و بە ئایۆناتی دیاریکراو نوێ دەبنەوە، بەهەمان شێوە ژمارەیەك لەماددەی لکێنەر دروست دەبێت کە دەنکۆڵە گوێزراوەکان بەرەو حەوزەکانی نیشتن پێکەوە دەلکێنن، بەمەش بەردەکان ڕەنگێکی جیاکراوە وەردەگرن، لەو بەردانەش بەردی لمینی ئاسنیە.

وەك چۆن کرداری جیۆلۆجی دەرەکی هەیە و ڕەنگی بەردەکان نوێ دەکاتەوە، بەهەمان شێوە کرداری جیۆلۆجی ناوەکیش هەیە، ئەویش ئەو کردارانەیە کە وزەی پێویست بۆ ڕوودانیان لە ناواخنی زەوییەوە وەردەگرن، تیایاندا ماددەکان لە تواوەکەوە دروستدەبن، بەدوایدا ئاو، کە لەپێکهاتەی تواوەکەیە، ڕۆڵی گەورەی هەیە لە سەرجەم قۆناغەکانی پێکهاتندا، وەك: دابەزاندنی پلەی گەرمی پێکهاتووەکە و کاریگەری لەسەر لینجێتی تواوەکە و پاشان دەرچوونی بەشێوەی بەردی گڕکانی لە

زەوییەوە، یاخود مانەوەی لە زەویدا تاکو لە قولاییەکانیدا پێکبێن. هەروەها کاریگەریی لەسەر پلەی ئۆکسانی ئاسن هەیە و لەسەر دیاریکردنی گۆڕینی ڕێژەی (ئاسنیك) بۆ (ئاسنۆن)، ئەمەش ئەو ڕێژەیەیە کە ڕەنگی بەردە گڕکانییەکان دیاری دەکات.

هەروەها چوونە پێکهاتەی زۆر جۆری کریستاڵ کە لەتواوەکە جیادەبنەوە و بەرزبوونەوەی ڕێژەکە لە تواوەکەدا دەبێتەهۆی دروستبوونی کانزای نمونەی (ئەمفیبۆل و مایکا) و کەمیشی لە کریستاڵە دروستبووەکاندا دەبێتەهۆی چڕیی توخمە بەهادارە ئابوورییەکان بۆ مرۆڤ لە گیراوە گەرماوییەکاندا، کە لێیانەوە کۆمەڵە کانزایەکی ڕەنگ جیاواز دەنیشن.

هەروەك چۆن ئاو ڕۆڵی هەیە لە دیاریکردنی ڕەنگی بەردەکاندا لە کرداره جیۆلۆجیە دەرەکی و کرداره جیۆلۆجیە ناوەکییەکان، ڕۆڵیشی هەیە لە دیاریکردنی ڕەنگەکانی لە کردارەکانی گۆڕاندا، ئەمەش ئەو کردارانەن کە لەتوێکڵی زەویدا ڕوودەدەن و گۆڕان لە هەریەك لە پەستان و گەرمیدا هاوڕێی ئەم گۆڕانە دەبن و تیایدا کانزاکان دەگۆڕێن، یان پێکهاتەی کیمیایی و سیفەتە فیزیاییەکانیان دەگۆڕێت، بەدوایدا ڕووخساری دەرەوەی بەردەکەش دەگۆڕێت.

چوارەم:

جوڵەی شاخەکان
شوێنکەوتەی جوڵەی زەوییە

خوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَتَرَى ٱلْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ ٱلسَّحَابِ ۚ صُنْعَ ٱللَّهِ ٱلَّذِيٓ أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ ۚ إِنَّهُۥ خَبِيرٌۢ بِمَا تَفْعَلُونَ﴾النمـل/٨٨، واتـــە: تـــۆ کێوەکان دەبینیت وادەزانیت وەستاون و بـێ جوڵـەن، لەکاتێکـدا ئـەوانیش وەکو هەور لە جوڵەدان، ئەمەیە دەسـتکردی ئـەو خوایـەی هـەموو شـتێکی بەوپەڕی ڕێکوپێکی دروستکردووە، بەڕاستی ئەو زاتە زۆر ئاگایە بەو کـار و کردەوانەی ئەنجامی دەدەن.

"حەنەفی ئەحمەد" دەربـارەی ئـەم ئایەتـە دەڵێـت: (جامـدة) بـەمانای وەستاو و نەجوڵاو دێت، (مَرّ)یش مانای ڕۆیشتن و دەرکەوتنەوە دێت، بۆیە مانای ئایەتەکە بەمجۆرەی لێدێت: دەڕوانیتە شاخەکان و تۆیش کە لەسـەر زەویت وەها هەست دەکەیت وەستاوە و ناجوڵێت، بەڵام لەڕاسـتیدا شـاخ و هەوەرەکانیش پێکەوە دەڕۆن و لە جوڵەدان و دووردەکەونەوە، بەوەش کە شاخەکان بەشێکن لـەزەوی و جـێگیرن لەسـەری، بۆیـە ئایەتەکـە بـەڕوونی باس لەوە دەکات زەوی و ئـەوەش کـە لەسـەریەتی لـە شـاخەکان، لەگـەڵ هەوەرەکان و هەوای سەریدا دەجوڵێن و دووردەکەونەوە، واتە لە بۆشـاییدا بەخێرایی خۆی دەگوێزێتەوە.

ئەم ئایەتە ئاماژە بە جوڵەی شاخەکان دەدات، کە هاوکـات و گرێـدراوی جوڵەی زەوییە، ئایەتەکە دڵنیـایی ئـەوە دەدات کـە زەوی دەجوڵێـت و لـە

شوێنی خۆی دەگوێزرێتەوە، ئەم جوڵە و ڕۆیشتن و گوێزانەوەیەی زەویش لــە خولگــەی تایبەتیدایــە بــەدەوری خــۆردا، زەوی بــەدەوری خــۆردا دەسوڕێتەوە و ئەم سوڕانەوەیەش ڕۆیشتن و بەرەو پێشەوەچوونی هــەموو ئەو شتانەشە کە لەسەری هەن، شاخەکانیش بەشێکن لە زەوی.

لە ئایەتەکەدا هاتووە کاتێك دەڕوانیتە شاخەکان وەهــا گومــان دەبــەیت وەستاوە، بەڵام لەڕاستیدا ﴿تَمُرُّ مَرَّ ٱلسَّحَابِ﴾، وەك هەورەکان لەجوڵەدان. لێرەدا ئامــاژەی ئایەتەکــە وەهایــە کــە جوڵەکــە وەك هەورەکانــە، چــونکە هــەورەکان جوڵــەی خودییــان نییــە، بــەڵکو هێزێــك لــە دەرەوەی خۆیــان پاڵیان پێوە دەنێت، ئەویش هێزی (با)یــە. بۆیــە کــە هــەور دەجوڵێــت (بــا) هەڵیدەگرێت و دەیجوڵێنێت، بەهەمان شــێوە شــاخەکانیش خۆیــان توانــای ئەو جوڵەیەیان نییە کە هەیانە و وەك هەورەکان دەجوڵێن، واتە: جوڵــەی زاتییان نییە، بــەڵکو بــەهۆی جوڵــەی زەوییــەوە دەجــوڵێن، بەتــەواوی وەك جوڵەی هەورەکان کە بەهۆی (با)وەیە.

کەواتە زەوییە دەجوڵێت، بەجوڵەیەکی زاتیی دەجوڵێت و شــاخەکانیش شوێنکەوتەی ئەو جوڵەیەن، ئەمەش ئامــاژەیە بە جوڵە و سوڕانەوەی زەوی کە لە زانیارییە چەسپاو و سەلمێنراوەکانی زانستی ئەمڕۆیە.

ئـاو و دەریا و بـاران

ئاو بنەڕەتی ژیانە

خـــوای گـــەورە دەفـــەرموێت: ﴿وَجَعَلْنَـامِنَ ٱلْمَآءِ كُلَّ شَىْءٍ حَىٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ﴾الانبياء/٣٠، واتە: لە ئاو هەموو شتێکی زیندوومان فەراهەم هێناوە، ئایا ئەوانە هەر باوەڕ ناهێنن؟

زانست ئـەو ڕاستییەی سـەلماندووە کـە بنـەڕەتی ژیـان ئـاوە، بـەڵکو ماددەی سـەرەکییە لـە دروسـتکردنی هـەموو شـتێکی زینـدوودا، بنـەڕەتی هەموو شتێکە، ڕەگەزی یەکەمە بۆ هەموو خانەیـەکی زینـدوو کـە هـەر لـەو خانەیەوە ڕووەك و ئاژەڵ و مرۆڤیش پێکدێت.

کاتێـك زانایـان لێکۆڵینـەوە لەسـەر ئەگـەری بـوونی ژیـان لەسـەر هـەر هەسارەیەك دەکەن، سەرەتا ئەو پرسیارە دەکەن: ئایا ئەم هەسارەیە بڕی پێویستی ئاوی تێدایە؟

قورئانی پیرۆز لەبارەی بنەڕەتی ژیانەوە لە هێڵێکی گشتیدا دەربارەی ناسنامەی ئاو دەدوێت بەوەی یەکەم بنەڕەتی ژیانە، دووەم جیهانی ڕووەك و زۆربوونی و ئەو هاوسەنگیەی تێیدایە، سێیەم جیهانی ئاژەڵ و پاشـانیش جیهانی مرۆڤ کە بە (نوتفە)یەك دەستپێدەکات تا تـەواوبوونی بـەدیهێنان و پێکهاتەو جەستەی .

زانسـتی (کیمیـای ژیـانی) سـەلماندوویەتی ئـاو پێویسـتە بـۆ ڕوودانـی سەرجەم ئەو کارلێك و گۆڕانکارییانەی لـە لەشـی زیندەوەرانـدا ڕوودەدەن،

جا ناوەندە یان کارای یاریدەدەر، دەچێتە کارلێکەوە یاخود بەرهەمێکی کارلێکەکەیە. هەروەها زانستی کارئەندامزانی (فسیۆلۆژیا) سەلماندوویەتی ئاو پێویستە بۆ ئەنجامدانی ئەرکەکان لەلایەن هەر ئەندامێکەوە، بەبێ ئاو هیچ ڕووخسار و بنەمایەکی ژیان دەستەبەر نابێت.

ئاو بنەمای پێکهاتەی خانەیە، خانەکانی خوێن و شلەی لیمفی و دەردراوەکانی لەش وەك میز و ئارەق و فرمێسك و ئاوی زراو و شیر و شلەی جومگەکان. هەروەها ئاو هۆکاری نەرمونیانی جەستەیە و ڕێژەی (٦٥—٧٠٪)ی کێشی لەشی مرۆڤ پێکدێنێت. مرۆڤ دەتوانێت نزیکەی (٦٠ ڕۆژ) بەبێ خواردن بژی، بەڵام ناتوانێت (٤ ڕۆژ) زیاتر بەبێ ئاو بژی.

خوای پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿وَٱللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَآبَّةٍ مِّن مَّآءٍ ۖ فَمِنْهُم مَّن يَمْشِى عَلَىٰ بَطْنِهِۦ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِى عَلَىٰ رِجْلَيْنِ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِى عَلَىٰٓ أَرْبَعٍ ۚ يَخْلُقُ ٱللَّهُ مَا يَشَآءُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ﴾ النور/٤٥، واتە: خوا هەموو زیندەوەرێکی لە ئاو دروستکردووە، هەیە لەسەر سکی دەڕوات، هەیشە لەسەر دوو قاچ دەڕوات، هەیشە لەسەر چوار پێ دەڕوات، خوا هەرچی بوێت دروستی دەکات، بەڕاستی خوا دەسەڵاتی بەسەر هەموو شتێکدا هەیە .

بنەڕەتی مرۆڤ ئاوە:

خوای پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿فَلْيَنظُرِ ٱلْإِنسَٰنُ مِمَّ خُلِقَ ۝٥ خُلِقَ مِن مَّآءٍ دَافِقٍ ۝٦ يَخْرُجُ مِنۢ بَيْنِ ٱلصُّلْبِ وَٱلتَّرَآئِبِ﴾ الطارق/٥-٧، واتە: با ئادەمیزاد تەماشا بکات و سەرنج بدات لەچی دروستکراوە؟ دروستکراوە لە ئاوێکی هەڵقولاو، لەنێوان بڕبڕەکانی پشتی پیاو و ئێسکەکانی سینەی ئافرەت دەردەچێ.

بنەڕەتی ڕووەك ئاوە:

خـوای پـەروەردگار دەفـەرموێت: ﴿ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً لَّكُم مِّنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ ﴿١٠﴾ يُنۢبِتُ لَكُم بِهِ ٱلزَّرْعَ وَٱلزَّيْتُونَ وَٱلنَّخِيلَ وَٱلْأَعْنَٰبَ وَمِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ ۗ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴾النحل/١٠-١١، واتە: پەروەردگار ئەو زاتەیە لە ئاسمانەوە بارانتان بۆ دەبارێنێت کە لێی دەخۆنەوە، هەروەها تێکەڵ بە جۆرەها شەربەت و شلەمەنیش دەیخۆنەوە و دەبێتەهۆی گەشەکردنی درەخت و گژوگیا و مالاتی تیا دەلەوەڕێنن، هەروەها بەو بارانە جۆرەها کشتوکاڵ دێتە بەرهەم لەگەڵ زەیتون و خورما و تریێ، لە هەموو جۆرە بەروبوومێك، بەڕاستی ئا لەوەدا بەڵگە و نیشانەی تەواو هەیە بۆ کەسانێك بیربکەنەوە.

قورئانی پیرۆز دەربارەی گەلێك سوودی ئاو بۆ ژیانی مرۆڤ دەدوێت، لەوانە:

١- بەکارهێنانی ئاو بۆ خواردنەوە و ئاوداشتن: ﴿فَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَسْقَيْنَٰكُمُوهُ ﴾الحجر/٢٢، واتە: باران لە ئاسمانەوە دەبارێنین و ئێوەی پێ تێراو دەکەین.

٢- دەرکردنی دانەوێڵەو ڕووەك و باخ لە زەوییەوە: ﴿وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلْمُعْصِرَٰتِ مَآءً ثَجَّاجًا ﴿١٤﴾ لِّنُخْرِجَ بِهِۦ حَبًّا وَنَبَاتًا ﴿١٥﴾ وَجَنَّٰتٍ أَلْفَافًا ﴾النبأ/١٤-١٦، واتە: لە هەورە گوشراوەکان بارانێکی زۆرمان باراندووە، تا بەهۆی ئەو بارانەوە جۆرەها دانەوێڵە و ڕووەك بڕوێنین، باخی چڕوپڕ و لەیەك ئاڵاو بەدی بێنین.

٣- زیندووبوونـەوەی زەوی پـاش وشـکبوونەوە و مردنـی: ﴿وَٱللَّهُ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَحْيَا بِهِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَآ﴾النحـل/٦٥، واتـە: هـەر خـوا بـاران لـە ئاسمانـەوە دەبارێنێـت و زەوی پـێ زینـدوو دەکاتـەوە دوای ئـەوەی کـە مردبوو .

٤- بەکارهێنانی ئاو بۆ پاکردنەوە و لابردنی پیسی کە توشی مرۆڤ دەبێت: ﴿وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً طَهُورًا﴾الفرقان/٤٨، واتە: هـەر ئێمـەین ئـاوێکی پـاك و خاوێن لە ئاسمانەوە دادەبەزێنین .

٥- دەرکردنـی بـەروبووم و ڕۆزی مـرۆڤ و ئـەوەش کـە خـوای گـەورە بـۆی ڕامکـردووە لـە ئـاژەڵان: ﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَأَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَخْرَجَ بِهِۦ مِنَ ٱلثَّمَرَٰتِ رِزْقًا لَّكُمْ ﴾إبـراهيم/٣٢، واتـە: خـوا ئـەو زاتەیە کە ئاسمانەکان و زەوی بەدیهێناوە، لە ئاسمانەوە بـارانی باراندووە و بەهۆیەوە بەروبومی لە ناخی زەوی بۆ ئێوە دەرهێناوە .

٦- زیندویەتی هەمووشتەکان بەهۆی ئـاوەوە: ﴿مِنَ ٱلْمَآءِ كُلَّ شَىْءٍ حَىٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ﴾الأنبياء/٣٠، واتە: لە ئاو هەموو شتێکی زیندوومان فەراهەم هێناوە.

سوڕی ئاو لە سروشتدا

سوڕی ئاو سیستمێکی بازنەیی بەردەوامی ئاوە لەو ناوچە ئاوییەی کە وزەکەی لەخۆرەوە وەردەگرێت، ئەو ناوچانەش لەسەر یان لەژێر زەویدا هەن و لەنێوانیاندا ئاو هەیە، جا بەشێوەی شل بێت یان بە بەستویی. بەمجۆرە سوڕی ئاو سەرجەم بەشەکانی ناوچەی ئاویی پێکەوە دەبەستێت و درێژدەبێتەوە بۆ سەرەوەی کەش بە دەوروبەری (١٥ کیلۆمەتر) و بۆ خوارەوەش دەوروبەری (١ کیلۆمەتر).

تیشکی خۆر بەر ڕووی زەوی دەکەوێت و دەبێتە هۆکاری بەهەڵمبوونی ئاوی زەریاکان بەشێوەیەکی سەرەکی و لەدەریا و ڕووبار و جۆگەکان و خاکی لمینیشەوە.

ئەو فاکتەرە سەرەکیانەی کاردەکەنە سەر بەهەڵمبوون بریتین لە گەرمی و خێرایی (با) و بڕی هەڵمی ئاو لە هەوادا و ڕووبەری ڕووی ئاوەکە.

هەڵمی ئاو وەك سیفەتێکی گشتی نەبینراوە، مەگەر بەرەنگاری چڕبوونەوە ببێت و هەور دروستبکات یان بەشێوەی شێی سەر زەوی بێت. لەگەڵ بارودۆخی گونجاوی کەشدا دەگونجێت چڕبوونەوەکە ببێتەهۆی باران یان بەفر بارین، کاتێکیش دەگاتە سەر زەوی لەسەر ڕووەکەی وەك دەریا یان لافاو تێدەپەڕێت. دەشگونجێت بچێتە نێو خاکەوە لەنێوان دوو چینی جیاوازدا، یان بدەڵێت بۆ ڕووی ئاوی نێو زەوی، کە لەدواییدا ئاوەکە لەڕێگای ڕووبارەکانەوە جارێکی تر بەرەو زەریاکان دەجوڵێت و بەم شێوەیە سوڕەکە بەردەوام دەبێت.

بنەڕەتی ڕووبار و سەرچاوەکان و چۆنیەتی باسکردنی ئەم بابەتە لە قورئاندا:

ئـاوی ژێـر زەوی لـە جوڵەیـەکی بەردەوامدایـە، هەرچـەند زۆر هێواشـە. تۆڕەکـانی دەریاکـان ئاسـایی لـەڕێگای بـاران بارینـەوە ئاوەکـەیی دەستدەکەوێت لەسـەر ناوچـەیەکی گـەورە کـە ناسـراوە بـە (کۆکـەرەوەی بارانەکان)، بەڵام ئەمە جیاوازە لەوەی لە ڕابردوودا هەبووە. لەکاتێکدا کـە فەیلەسـوف و لێکۆڵـەرەوانی زانسـت بیریـان لـە تیـۆرە جیاوازەکانیـان دەکردەوە خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاندووە کە دەفەرموێت: ﴿وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءًۢ بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّٰهُ فِى ٱلْأَرْضِ ۖ وَإِنَّا عَلَىٰ ذَهَابٍۭ بِهِۦ لَقَٰدِرُونَ﴾ المؤمنـــــون/١٨، واتە: هەر ئێمە لـە ئاسمانـەوە بارانمـان باراندووە و دوایـی لـە نـاو زەویـدا جێگیرمان کردووە و ئێمە بەجۆرەها شێوە دەتوانین ئەو ئاوە لـەناو ببـەین و ئەو سەرچاوانە وشك بکەین.

ئایەتەکـە هـەواڵمان دەداتـێ کـە ئـاوی بارانـەکان دەچـنە خاکـەوە و دەمێننەوە، دەشگونجێت ببنە ئاوی ژێر زەوی، لە کاتێکدا لەوانەیە چـەند هەفتەیەك بمێننەوە یاخود چەند هەزاران ساڵێك.

وشەی (سَكَنْ) واتە (هێمنی و جێگیربوون) ئەمەش باشـترین وەسـفە بـۆ ئاوی ژێر زەوی کـە وا دیـارە لـە قوڵاییـە تاریکـەکانی زەویـدا بـەبێ جووڵـە جێگیر ببن.

ئایـەتێکی تـری قورئـانی پـیرۆز ڕوونکردنەوەیـەکی زۆر ئاشـکرا دەدات لەسەر بنەڕەتی سەرچاوە و دەریاکـان، وەك دەفـەرموێت: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَسَلَكَهُۥ يَنَٰبِيعَ فِى ٱلْأَرْضِ﴾ الزمـر/٢١، واتـە: (ئـەی مـرۆڤ)

ئایا نابینی خوا لە ئاسمانەوە باران دەبارێنێت، لەوەودوا لە زەویدا کۆی دەکاتەوە، دوایی بەشێوەی کارێز و کانی دەریدێنێت.

(ینابیع) کەناڵ و ڕێڕەوی ئاوین کە لە ناواخنی زەویدان، یاخود ئەو شەبەق و کەلێنانەی ئاوی تێدا دەتەقێت و دەردەچێت بۆ سەر ڕووی زەوی لەسەر شێوەی جۆگە و دەریا و سەرچاوەکان .

بەم پێیە قورئانی پیرۆز وەسفێکی وردی سەرچاوە و دەریاکان دەکات کە لە باران بارینەوە دروستدەبن.

بڕی ئاوی باران کە دادەبارێتە سەر زەوی، زۆر کەمە ئەگەر بەراوورد بکرێت بە بڕی ئاوی خوێدار کە بۆ خواردنەوە دەست نادات، بەلاّم لەدوای لێکۆڵینەوە و ژمێرکاری وردی سەرچاوە جیهانییەکانی ئاو ئەوە ڕوون بووەتەوە کە مرۆڤ هێندە ئاوی هەیە بەشی پێداویستییەکانی بکات. خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلَّا عِندَنَا خَزَآئِنُهُۥ وَمَا نُنَزِّلُهُۥٓ إِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ ﴿٢١﴾ وَأَرْسَلْنَا ٱلرِّيَٰحَ لَوَٰقِحَ فَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَسْقَيْنَٰكُمُوهُ وَمَآ أَنتُمْ لَهُۥ بِخَٰزِنِينَ ﴾الحجر/٢١-٢٢، واتە: هیچ شتێك نییە (لە بەهرە و ناز و نیعمەتەکان) کە گەنجینەکانی لای ئێمە نەبێت، ئێمە نایبەخشین بەئەندازەی دیاریکراو نەبێت، ئێمە (با)مان کردووە بەهۆی پیتاندنی ڕووەك و دارودرەخت، هەر بەهۆی (با)وە باران لە ئاسمانەوە دەبارێنین و ئێوەی پێ تێراو دەکەین، بێئەوەی ئەو ئاوانەتان زەخیرە کردبێت .

خوای گەورە پێویستییەکانی بەندەکانی دەزانێت و بڕی تەواوی بەزەیی خۆییان بۆ دەنێرێت، ئەگەر ڕێژەی باران کەم یان زیادی کرد ئەوا یادمان دەخاتەوە ناتوانین شتێك بۆ خۆمان بکەین، بەلّکو پەروەردگارە بەتوانایە بەسەر هەموو شتێکدا .

گەرمی و هەڵم

خـوای پـەروەردگار دەفـەرموێت: ﴿وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا ﴿١٣﴾ وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلْمُعْصِرَٰتِ مَآءً ثَجَّاجًا﴾النبأ/١٣-١٤، واتـە: (ئایـا) چـرایەکی پرشـنگدارمان بـۆ فەراهەم نەهێناون؟ لە هەورە گوشراوەکان بارانێکی زۆرمان نەباراندووە؟

ئەم دوو ئایەتە پیرۆزە دوو شت پێکـەوە گـرێ دەدات، ئـەو گەرمییـەی خۆر ڕووەو زەوی تیشکی دەدات لەگەڵ بارینی باران لە هەورەکانەوە.

سوڕەکە بە گەردە بەهـەڵمبووەکانی ئـاوی ڕووبـار و دەریـا و زەریاکـان دەست پێدەکات کە لەئەنجامی گەرمی دەرچوو لـە (سـراج الوهّـاج– چـرای پرشنگدار) کە خۆرە، کردارێ بەهەڵمبوونەکە ڕوودەدات. واتە دوای ئـەوەی دەریـا و زەریاکـان توشـی بەرزبونـەوەی پلـەی گـەرمی دەبـن، بڕێـك لـە ئاوەکەیان لەشێوەی هەڵمدا بەرەو ئاسمان بەرزدەبێتەوە.

دەبێ گەردەکانی ئاو بچووك و هەڵوەشاوە بن، هەڵوەشانەکەش بـەهۆی شـەپۆلە سـەرودەنگیەکانەوە دەبێـت کـە لـەزەوی و بوونـەوەرەکانی و سروشتە تایبەتییەکەیەوە دەردەچن، کاتێکیش ئەم گەردانـە سـەردەکەون دەگەنە چینێك (لەچینەکانی بەرگەهـەوای دەوری زەوی) کـە پێیـدەوترێت (ترۆپۆسفێر) و شـانۆی ململانێـی (بـا) و گۆڕانـە کەشـییەکانە. لەوێـدا ئـەو ئاوەی لە شێوەی هەڵمدا و بـەهۆی گـەرمی خـۆرەوە لـە دەریـا و ڕووبـار و زەریاکانـەوە بەرزبووەتـەوە، چـڕدەبێتەوەو بـە ویسـتی خـوا دووبـارە بەشێوەی باران دادەبارێتەوە سەر زەوی.

هەورەقورسەکان

زانایان بۆیان دەرکەوتووە کە جۆرێك لە هەورەکان بارستاییان دەگاتە (٣٠٠ هەزار تەن) و بگرە زیاتریش، ئەو هـەورەی پێیـدەوترێت (Cumulo-nimbus) لەمجۆرە هەورەیە.

ئـەوەی شـایانی باسـە ئایـەتی (٥٧)ی سـورەتی (الأعـراف) باسـی هەورەقورسـەکان دەکـات و دەفـەرموێت: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى يُرْسِلُ ٱلرِّيَٰحَ بُشْرًۢا بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهِۦ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَٰهُ لِبَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَنزَلْنَا بِهِ ٱلْمَآءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِۦ مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ ۚ كَذَٰلِكَ نُخْرِجُ ٱلْمَوْتَىٰ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ الأعراف/٥٧، واتە: هەر ئەو زاتەیە بای شەماڵ (هەڵگری هەڵمی ئاو) دەنێرێت پێش ئەوەی ڕەحمەتەکەی داباریێنێت (کە ئاوی بارانە و سەرچاوەی ژیانـە) هـەتا وایلێـدێت ئـەو بایـە هـەوری سـەنگین و قـورس هەڵـدەگرێت، ئەوسـا دایدەباریێنین بەسەر ناوچە و وڵاتێکی مردوودا (بـەو شـێوەیە) ئـاوی بـارانی بۆ دەباریێنین. جا بەهۆی (ئەو ئاوەوە) هەرچی بەروبوومـە دەریـدێنن، هـەر بـــەو شـــێوەیە، مـــردوانیش لـــەناخی زەوی دەردێـــنین و (زینـــدووتان دەکەینەوە)، بەڵکو یاداوەری وەربگرن .

بارانی شیرین

لـــه ئایەتـــەکانی (٦٨-٧٠)ی ســـورەتی (الواقعـــة)دا خـــوای گـــەورە دەفـــــــەرموێت: ﴿أَفَرَءَيْتُمُ ٱلْمَآءَ ٱلَّذِى تَشْرَبُونَ ﴿٦٨﴾ ءَأَنتُمْ أَنزَلْتُمُوهُ مِنَ ٱلْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ ٱلْمُنزِلُونَ ﴿٦٩﴾ لَوْ نَشَآءُ جَعَلْنَٰهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ﴾، واتە: ئایا سەرنجی ئەوە نادەن کە ڕۆژانـە چـەند جـار دەیخۆنـەوە، ئایـا ئێـوە داتـان بەزانـدووە لـە هەورەکانەوە یان ئێمە دابەزێنەرین؟ ئەگـەر بمانـەوێت ئـەو ئـاوە دەکەینـە خوێیەکی تاڵ و سوێر، ئایا ڕەوا نییە شوکرانەبژێر و سوپاسگوزار بن؟

خوای گەورە باس لە ئاوی شـیرین و سـازگاری دابـەزیوو لـە ئاسمانـەوە دەکـــــات و دەفـــــــەرموێت: ﴿وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَٰسِىَ شَٰمِخَٰتٍ وَأَسْقَيْنَٰكُم مَّآءً فُرَاتًا﴾المرسلات/٢٧، النحل/١٠، واتە: لەسەر گـۆی زەوی کێـوی لوتکـە بڵنـدمان دامەزراندووە و ئاوی سازگارمان پێشکەش کردوون بۆ خواردنەوە.

ئاشکرایە سەرچاوەی ئاوی باران کرداری بەهەڵمبوونـە و (٩٧٪) ی ئـەم بەهەڵمبوونەش لە ئاوی زەریا خوێدارەکانەوەیە، ئەی چۆن ئاوی ئەو بارانە شیرین دەبێت؟

هۆکارەکەی ئەوەیە کە ئاو لەکاتی بەهەڵمبوونیـدا، جـا لـە زەریاکانـەوە بێت یان لە ئەستێڵ یاخود لە قوڕاوەوە، بەهیچ جۆرێـك جـۆرە ماددەیـەکی نامۆی تر لەگەڵ خۆیدا ناگوێزێتەوە، بۆیە ئاوێکی بێگەردە و دوورە لە هـەر خەوش و ماددەیەکی نامۆ بە ئاوەکە تا سروشـتە بنەڕەتییەکـەی بگۆڕێـت، بۆیە کە دووبارە دەبارێتەوە سەر زەوی، ئاوەکەی پاك و بێگەردە.

دابەزاندنی باران بە ئەندازەی دیاریکراو

لـە ئایـەتی (١١)ی سـورەتی (الزخـرف)دا خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَٱلَّذِى نَزَّلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءًۢ بِقَدَرٍ﴾. ئەم ئایەتە باس لە دابەزاندنی باران دەکات بە ئەندازەی دیاریکراو. لەڕاستیدا هەر ئەوەیە کە هەنووکە لە بەڕێوەبەرایەتییەکانی کەشناسیدا بڕی باران دەپێورێت و تۆمار دەکرێت.

لێرەدا زۆر بە کورتی لە دوو ڕەهەندی ئەم باسە دەدوێین.

یەکەم: خێرایی دابەزین

زاناکـان هەسـتان بـە پێوانـەکردنی خێرایـی گەیشـتنی دڵۆپـە بـاران لـە بەرزایی (١٢٠٠مەتر)ەوە کە بەرزی هەورەکانە (لە بۆشایدا) بۆ سـەر زەوی، بۆیان دەرکەوت دڵۆپەکە (لەحاڵەتی ئاسایی و بەبێ بوونی هەوا) بـەخێرایی (٥٨٨) کیلۆمەتر لە کاتژمێرێکدا دەکەونە خوارەوە، بەڵام لەڕاستیدا ئێسـتا بـەخێرایی (٨-١٠) کیلۆمـەتر لـە هـەر کاتژمێرێکـدا دەگەنـە زەوی، هـۆی ئەمەش (با) و لێکخشاندنی هەوایە کە لەخێرایی دڵۆپەکە کەمدەکەنەوە.

خۆئەگەر ئەو دڵۆپە ئاوە بەبێ بەرگری هەوا و (با) بکەوێتـە خـوارەوە، ئـەوا خێراییـە بنەڕەتییەکـەی یەکسـان دەبێـت بـە کەوتنـەخوارەوەی یـەك کیلۆگرام لە بـەرزایی (١٥) سـانتیمەترەوە (بـۆ هـەر دڵۆپێـك)، لەگـەڵ ئـەو زانیارییەی هەوری باراناوی هەیە لە بـەرزایی (١٠) هـەزار مـەتردا، بێگومـان

کەوتنـــەخوارەوەی دڵۆپێـــك بـــاران لـــەم هەورانـــەوە هاوتـــا دەبێـــت بـــە کەوتنەخوارەوەی یەك کیلـۆگرام لەبـەرزایی (١١٠) سـانتیمەترەوە. کەواتـە بڕوانە ئەندازەگیری و هاوسەنگی .

دووەم: بڕی بەهەڵمبوو و بڕی باران

بـڕی بەهـەڵمبوونی ئـاوی سـەر زەوی لەیـەك چـرکەدا دەگاتـە شـانزدە ملیۆن تەن، ئـەم ژمارەیـەش یەکسـانە بـەبڕی بـاران بـارین بـۆ سـەر زەوی لەهەمان ئەو چرکەیەدا (لە کۆی هەموو جیهانـدا، ئەمـەش ئەندازەگیریـەکی تری نایابە.

چینەکانی بینین لە قولایی دەریادا

ڕاستەقینەی بوونی شەپۆل لەسەر شەپۆل لەدوای دروستکردنی سەدان وێستگەی دەریایی و وێنەگرتن بە مانگە دەستکردەکان، زانایان پێی گەیشتوون. ئەو کەسەی ئەم ڕاستییەی باسکردووە پرۆفیسۆر "شرایدەر"ە کە لە گەورەترین زانا دەریاناسەکانە لە ئەڵمانیای ڕۆژئاوا، پرۆفیسۆر وتویەتی:"کاتێك زانست پێشدەکەوێت، دەبێت ئایین بکشێتە دواوە"، بەڵام کاتێك مانای ئایەتەکانی قورئانی بیست، سەرسام بوو و دەربارەیان وتی: "هەرگیز نابێت ئەم وتانە وتەی مرۆڤ بن".

لەپاشان پرۆفیسۆر "دورجاروا" مامۆستای زانستی جیۆلۆجیای دەریاکان دێت، تاکو دەرەنجامەکانی زانستی نوێمان پێ بڵێت دەربارەی ئەو ئایەتەی دەفەرموێت: ﴿أَوْ كَظُلُمَٰتٍ فِي بَحْرٍ لُّجِّيٍّ يَغْشَىٰهُ مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِۦ مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِۦ سَحَابٌ ظُلُمَٰتٌۢ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَآ أَخْرَجَ يَدَهُۥ لَمْ يَكَدْ يَرَىٰهَا وَمَن لَّمْ يَجْعَلِ ٱللَّهُ لَهُۥ نُورًا فَمَا لَهُۥ مِن نُّورٍ﴾ النور/٤٠، واتە: (کاروکردەوەیان) وەك ئەوە وایە لە تاریکستانی ناو دەریای شەپۆلاویدا گیریان خواردبێت، شەپۆل بەسەر شەپۆلەوە لەسەریەوە هەور دایگرتبێت، تاریکستانی یەك لەسەر یەك، کاتێك کە دەستی دەربێنێت خەریکە دەستی خۆی نەبینێت، بێگومان ئەوەی خوا نووری پێنەبەخشێت، هەرگیز نووری دەست ناکەوێت.

پرۆفیسۆر "دورجاروا " دەڵێت: "مرۆڤ لە ڕابـردوودا بـەبێ بـەکارهێنانی ئامێرە نوێیەکان نەیتوانیوە بچێتە قـوڵایی دەریاکانـەوە، لەوێـدا لـەقوڵایی (٢٠٠٠ مەتر)دا تاریکییەکی تەواوە". ئایەتە پیرۆزەکـە دەفـەرموێت: ﴿بَحْرٍ لُّجِّيٍّ...﴾. دروسـت وەك ئـەوەی کـە دۆزینـەوەی نێـو قـوڵایی دەریاکـان وێنەیـەکیان پێـداوین دەربـارەی وتـەی خـوای مـەزن ﴿ظُلُمَٰتٌۢ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ﴾. زانراوە کە ڕەنگەکانی شەبەنگی ڕووناکی ژمارەیان حەوت ڕەنگـە: سـوور و پرتـەقاڵی و زەرد و سـەوز و شـین و نیللـی و وەنەوشـەیی. کاتێـك ڕووناکی دەچێـتە قـوڵایی دەریاکانـەوە، ئـەم ڕەنگانـە یـەك لـەدوای یـەك وندەبن، ونبوونی هەر ڕەنگێك تاریکییەك دەدات .

لەسـەرەتاوە ڕەنگـی سـوور ونـدەبێت و پاشـان پرتـەقاڵی و زەرد و دواهەمین ڕەنگ کە وندەبێت ڕەنگـی شـینە... هـەر ڕەنگێـك کـە ونـدەبێت بەشێك لەتاریکی دەدات تا دەگاتە تاریکی تەواو.

بـەڵام وتـەی خـوایی ﴿مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِۦ مَوْجٌ﴾ بەشـێوەیەکی زانسـتی سەلمێنراوە کە جیاکەرەوەیەك لەنێوان قوڵایی دەریـا و بەشـی سـەرەوەیدا هەیـە، ئـەم جیاکەرەوەیـەش پڕیـەتی لـە شـەپۆل، وەك ئـەوەی کۆمەڵـە شـەپۆلێك لەسـەر لێـواری بەشـە قووڵـە تاریکەکـەی دەریـادا هەیـە، ئەمـە نابینین و کۆمەڵە شەپۆلێکیش لەسەر ڕووی دەریاکەدا کە ئەمەیان دەبینین وەك ئەوەی شەپۆلێك لەسەری شەپۆلی تر هـەبێت... ئەمـەش ڕاسـتییەکی زانسـتی سـەلمێنراوە. لەبەرئـەوە پرۆفیسـۆر "دورجـاروا" لـەبارەی ئـەم ئایەتانەوە دەڵێت: "نابێت ئەمە زانستی مرۆڤ بێت".

نهێنی هەورەکان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُزْجِى سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُۥ ثُمَّ يَجْعَلُهُۥ رُكَامًا فَتَرَى ٱلْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَٰلِهِۦ﴾النور/٤٣، واتە: ئایا نابینیت کە بێگومان خوا بە ئارامی و شێنەیی هەورەکان بە ئاسماندا دەبات، دوایی بەیەکەوە پەیوەستیان دەکات، ئەوسا کەڵەکەیان دەکات لەسەریەك، ئینجا دەبینی لە توێی ئەو هەورانەوە کە وەك کێو وان باران و تەرزە دەبارێنێت.

هەوری کەڵەکە بوو (رُکامي) لە پارچەیەکی ئێرە و پارچەیەکی ئەوێ پێکدێت کاتێك هەوایەکی هێدی پاڵیان پێوەدەنێت تاکو وردورد پێکیانەوە دەبەستێت. وتراوە: هەوری کەڵەکەبوو کاتێك دروستدەبێت کە دوو هەور کۆدەبنەوە یان هەورێك بەخێرایی گەشە و گەورە دەبێت، کە دوو هەور کۆدەبنەوە یاخود هەورێك بەخێرایی گەشە دەکات خودکاریانە تەوژمێکی هەوایی لەنێویدا دروستدەبێت، ئەم تەوژمە هەواییە بۆ سەرەوە بەرزدەبێتەوە، کە بۆ سەرەوە بەرزدەبێتەوە وەك مژەرێك کاردەکات، ئەو مژەرەی هەوا لە لاکانەوە بۆ خۆی ڕادەکێشێت و هەورەکان کێشدەکات ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُزْجِى سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُۥ﴾. لەدوای ئەوەی بەمشێوەیە دروستبوو و هێزی کێشکردنی هەورە دراوسێکانی هەبوو، ئیتر ئەوە پێکهاتنی هەورەکەیە.

کە لەنێو ئەو هەورانەدا دروستبوو و هەورەکانی تری لێ دوورکەوتنەوە، ئـیتر کـاری ڕاکێشـانەکە دەوەسـتێت و شـتێکی زۆر بـەهێز ڕوودەدات: گەشەکردنێکی ستوونی بۆ سەرەوە، ئەم گەشـەکردنەی هـەورەکان لەسـەر یەکتری کەڵەکە دەکات و دەبێتە هەوری کەڵەکە بوو ﴿ثُمَّ يَجْعَلُهُۥ رُكَامًا﴾.

دیاردەکانی دەریا

١. بەربەستی نێوان دەریاکان

٢. شەپۆلە ڕوویی و ناوەکیەکان

ئەم ئایەتە پیرۆزە گرنگترین دیاردەکانی گەردەلول (زریـان)ی دەریـا و شەپۆلەکانی کۆدەکاتەوە، دەفەرموێت: ﴿مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ﴿١٩﴾ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ﴾الرحمن/١٩-٢٠، واتـە: ئـاوی دوو دەریـای بـەرەڵا کـردووە و بەیـەك گەیاندووە تێکەڵیش نابن، چـونکە لەنێوانیانـدا بەربەسـتێك هەیـە ناهێڵێـت تێکەڵ بن.

هـەروەها پـەروەردگار دەفـەرموێت: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَّحْجُورًا﴾الفرقان/٥٣، واتە: هەر ئەو زاتەیـە ئـاوی دوو دەریـا یـان دوو ڕووبـار لـەپاڵ یەکـدا (وەك خۆیـان دەهێڵێتەوە و تێکەڵ نـابن)، ئەمـەیان شـیرین و خـۆش و سـازگارە، ئـەوی تریان تفت و تاڵە، لەنێوانیاندا بەربەست و کۆسپی فەراهەم هێناوە ناهێڵێت تێکەڵ ببن.

ئـەم ئایەتـە گـرنگترین زریانـەکانی دەریـا و شـەپۆلەکانی کـۆکردەوە، ئاشکرایە کە لە زریانـەوە شـەپۆلگەلی بـەرزی و فراوانـی و سـیفەت جیـاواز دەردەچـن، هەنـدێکیان بەشـوێن هەندێکیانـدا دەڕۆن و شـەپۆلیش وەك ئەوەیە بەسەریەکدا دەربچن .

شایانی باسە پێغەمبـەر (ﷺ) گـەورە بـوون و ژیـانی لـە سـارا دوور لـە ژینگەی دەریادا بەسەر بردووە، وێـڕای ئـەوەی کـە هـەرگیز بـە زەریاکانـدا گەشتی نەکردووە تاکو ئەو وەسفە وردەی دیاردەکـانی دەریـا بکـات. بۆیـە ئەمە سەلمێنەری ڕاستیەکە: ئەو وتە و ئایەتانە لەلایەن خوای بەدیهێنـەری ئاسمانەکان و زەویەوە بۆ محمد (ﷺ) دابەزێنراون.

ئەم ئایەتە پیرۆزانە ئاماژە بە هەندێك ڕاستی زانستی دەکەن کە تا ئـەم دواییانەش زانست ئاشکرای نەکردبوون، ئەمەش یەکێکی تـرە لـە ئیعجـاز و دەرئاساکانی قورئانی پیرۆز .

سێ جۆر شەپۆلی دەریاکان هەن:

- شەپۆلی ڕوویی کە بەهۆی پاڵی (با) و شەپۆلەکانەوە دروست دەبن.
- شەپۆلەکانی هەڵکشان و داکشان بەهۆی کێشکردنی مانگەوە.
- ئەو شەپۆلانەی لە قولاییە زۆرەکانی زەریاکاندا دروست دەبن زۆر توند و بەهێزن و بەخێرایی فڕۆکەکان دەجوڵێن، ئـەم شـەپۆلانە لـەئاکامی جوڵـەی زەمینلەرزەیی بنکی زەریاکانەوە یان داڕوخانی بارستەیەك لە تەنیشتەکانی زەریاکاندا بەرهەم دێن، یـاخود ئـەو جوڵـە زۆر گرنگـەی کـە لـە زەریاکانـدا دروسـتدەبێت و بـە (ڕووبـاری زەریـا) ناودەبرێـت بـەهۆی جیـاوازی پلـەی گەرمی لە جەمسەرکانی زەوی و هێڵی کەمەرەییدا جوڵەیەك لە دوو ئاسـتی

ســـتوونی ئـــاوی زەریـــادا دروســـتدەبێت و شـــەپۆلێك ئـــاو (ی ســـارد) لەجەمســـەرەکانەوە بـــەرەو هێڵـــی کەمـــەرەیی و شـــەپۆلێکیش لەســـەروو ئەمانـــەوە بەپێچـــەوانە وە لـــەهێڵی کەمەرەییـــەوە بـــەرەو جەمســـەرەکان دەجوڵێن، بەوە (ڕووباری زەریایی) دروستدەبێت.

قورئانی پیرۆزیش ئاماژە دەدات و دەفەرموێت:

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُزْجِى سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُۥ ثُمَّ يَجْعَلُهُۥ رُكَامًا فَتَرَى ٱلْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَٰلِهِۦ وَيُنَزِّلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن جِبَالٍ فِيهَا مِنۢ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِۦ مَن يَشَآءُ وَيَصْرِفُهُۥ عَن مَّن يَشَآءُ ۖ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِۦ يَذْهَبُ بِٱلْأَبْصَٰرِ﴾ النور/٤٣، واتە: ئایا نابینیت کە بێگومان خوا بە ئارامی و شێنەیی هەورەکان بە ئاسماندا دەبات، دوایی بەیەکەوە پەیوەستیان دەکات، ئەوسا کەڵەکەیان دەکات لەسەر یەك، ئینجا دەبینیت لەتوێی ئەو هەورانەوە کە وەکو کێو وەهان باران و تەرزە دەبارێنێت، لە سوودی ئەو بارانە بەهەر کەس خوا بیەوێت، خێر و بەرەکەت دەبەخشێت، هەرکەسیش کە بیەوێت لێی دوور دەخاتەوە (هەورە بروسکەکان ئەوەندە بەهێزن) خەریکە بریسکەیان بینایی چاوان بەرێت.

لەو زانیارییانەی تا ئەم دواییانە زانست پەیی پێنەبردبوو، بوونی ڕووبارو تەوژمی دەریایین کە لە قولایی دەریاکاندا دەجوڵێن و ئاوی شیرین و سازگار بۆ ماوەی دوور هەڵدەگرن... لەوانەش نامۆتر بوونی ڕووباری دەریایین کە خوێدارییان کەمترە و پلەی گەرمیشیان هێندە کەمە دەگاتە نزیکی بەستن، ئەم ڕووبارانە لە قولایی دەریاکان بە پێچەوانەی تەوژمەکانی سەر ڕووی دەریاکە دەجوڵێن. ئەم حاڵەتە لەژێر تەوژمی کەنداودا دۆزرایەوە و دواتر بەناوی دۆزەرەکەیەوە ناونرا تەوژمی (Cromwell) لەساڵی (١٩٥١)دا کاتێك تۆڕی قوڵی بۆ ماسی گرتنی بنی دەریا بەکارهێنا،

بینی بەشەکانی تۆڕەکە لەخوارەوە بە ئاڕاستەیەکی پێچەوانەی تەوژمی سەرەوەی ئاوی دەریا دەجوڵێن.

سەیرترین دوو تەوژمی دەریایی لەیەك جێگادا یەك لەسەر ئەوی تر، ئەوەیە کە لە ناوچەی نزیك (جبل طارق) هەیە، لە خاڵی بەیەکگەیشتنی دەریای ناوەڕاست بە زەریای ئەتڵەسی، لە ڕۆژانی زستاندا و لەئاکامی زیادبوونی تێکڕای بەهەڵمبوونی ئاو لەدەریای ناوەڕاست لێکچوی ئەوەی لە زەریای ئەتڵەسیدا بەهەڵمبوون ڕوودەدات، ئاوی دەریا (کە سوێرییەکەی زیاترە) دەچێتە قوڵایی دەریاوە و تەوژمێکی ڕووەو زەریا دروست دەکات. لەهەمان کاتیشدا ئاوی ڕوویی کە سوێری کەمترە و پلەی گەرمی بەرزترە (لە زەریای ئەتڵەسیدا) بە ئاڕاستەی دەریای ناوەڕاست دەجوڵێت، تەوژمێکی ڕوویی لەسەروو تەوژمەکەی پێشووەوە و پێچەوانەی ئاڕاستەوە دروستدەکات.

ئەمەیە زانست دڵنیایی لەبارەوە دەدات، لەکاتێکدا زۆر بەر لە زانست قورئانی پیرۆز ئاماژەی پێداوە.

دەریای گەرمکراو

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱلۡبَحۡرِ ٱلۡمَسۡجُورِ﴾طور/٦.

(سجر) لە زمانی عەرەبیدا بە مانای (گەرمکردنەوە لەسەر شتێك) دێت، خوای گەورە سوێند بە دەریایەکی گەرمکراو دەخوات.

تـا ماوەیـەك بـەر لـە ئێستا خـەڵکی لـە مانـای دەریـای گـەرمکراو تـێ نەدەگەیشتن: بەڵام چواردە سەدە پێشتر خوای مەزن سوێندی بە دەریـای گەرمکراو خواردوە. دەبێت ئەو دەریایە بە چی گەرم کرابێت؟

لەم دوادواییانەدا زاناکان بۆیان دەرکەوت کە لە بـنی دەریاکانـدا بـەردی زۆر گـەرم هەیـە و هـەموو بـنی دەریاکـانی گرتووەتـەوە. ئـەو بەردانـە زۆر گەرمن، لەوەش نامۆتر ئەوەیە حاڵەتێکی هاوسەنگی هەیە لە نێوان گـەرمی ئـەو بەردانـە و ئاوەکـەدا بەشـێوەیەك کـە نـە سـاردی ئاوەکـە بـەردەکان سـاردەکاتەوە و نـە گـەرمی بـەردەکانیش ئاوەکـە گـەرم دەکـات و دەکوڵێنێت.

جێـی باسـە هەنـدێك جـار ئـەو بـەردە زۆر گەرمانـە بەشـێوەی گڕکـان دەردەپەڕنە دەرەوە بۆ سەر ڕووی ئاوی دەریا و دوورگـەی وەك دوورگـەی (هاوای) دروست دەکەن.

ئەمە و لە بنی دەریاکاندا هێڵی گڕکانی دوورودرێژ هەن کە بەشێوەیەکی بەردەوام گڕکانی لێوە دێتە دەرەوە.

نهێنی هەڵقوڵینی ئاو لەبەردەوە!

چـەند جـار ئـەم ئایەتـەمان خوێندووەتـەوە و بیرمـان لـە ماناکـەی نەکردووەتەوە تاکو سەردەمی نوێ دێت و نهێنی ئیعجازی ئایەتەکـەمان بـۆ دەردەخات، ئەوەش بۆ ئەوەی بۆمانی دووپـات بکاتـەوە کـە ئـەم قورئانـە هەر دەبێت لەلایەن زاتی پەروەردگارەوە بۆ مرۆڤ نێردرابێتە خوارەوە.

پەروەردگار دەفـەرموێت: ﴿ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ فَهِيَ كَٱلْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً ۚ وَإِنَّ مِنَ ٱلْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ ٱلْأَنْهَٰرُ ۚ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ ٱلْمَآءُ ۚ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ ٱللَّهِ ۗ وَمَا ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ البقرة/٧٤، واتـە: پاشـان لـەوەودوا دڵـەکانتان ڕەق بـوون، (ئـەی جولەکەکان) هەروەك بەرد، بەڵکو ڕەقتریش (چونکە) بەڕاستی بـەرد هەیـە ڕووبـاری لـێ هەڵـدەقوڵێت، هەشیانە لـەت لـەت دەبێـت و ئـاوی لـێ دێتـە دەرەوە، هەشیانە لەترسی خوا لە لوتکەی شاخەکان بەردەبێتەوە، خـواش بێئاگا نییە لەو کارو کردەوانەی ئەنجامی دەدەن.

توێژینەوە جیۆلۆجیە نوێیەکان سەلماندویانە کە بەرد کاریگەر دەبێت و کارلێك دەکات، بەردی وەها هەیە ئاوی زۆری لێوە هەڵـدەقوڵێت و ڕێـڕەوی زۆر دروست دەکات، هەیشـە لـەت لـەت دەبێـت و ئـاوی لـێ دێتـە دەرەوە. ئەمە وێڕای ئاوی ژێر زەوی کە نـوقمی تـوێکڵی زەوی دەبێـت و دواجـار لـە کەلێنەکانی تاوێر و بەردەکانەوە ڕێ دەکات.

کاتێك پەستانی سەری زیاد دەکات بەشێوەی ئاوی هەڵقولاوی نێوان تاوێرەکانەوە دەردەچێت بەجۆرێك کە دەکرێت ڕووبار و سەرچاوە پێکبێنێت.

ئاوی ژێر زەوی

خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا ئاماژەی بە ئاوی ژێر زەوی داوە لەگەڵ چۆنیەتی پێکهاتن و دروستبوونی لەنێو زەویدا، وەك دەفەرموێت:

﴿وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءًۢ بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّٰهُ فِى ٱلْأَرْضِ ۖ وَإِنَّا عَلَىٰ ذَهَابٍۭ بِهِۦ لَقَٰدِرُونَ﴾ المؤمنون/١٨، واتە: هەر ئێمە لە ئاسمانەوە بە ئەندازە و نەخشەیەکی دیاریکراو بارانمان باراندووە و ئینجا لە ناخی زەویدا جێگیرمان کردووە، بێگومان ئێمە بەجۆرەها شێوە دەتوانین ئەو ئاوە لەناوبەرین و ئەو سەرچاوانە وشك بکەین.

تیۆرە نوێیەکان دەڵێن: "ئاوی ژێر زەوی لە ئاوی سەر زەوییەوە کە لە بارانەوە دێن، پێکدێن. ئاوی سەرزەوی ڕۆدەچێتە نێو زەوی و لەوێدا دەپارێزرێت".

تا کاتێکی نزیك لە ئێستا زانایان لەو باوەڕەدا بوون لەنێوان ئاوی ژێر زەوی و سەر زەویدا پەیوەندییەك نییە، بەڵام ئەوە قورئانی پیرۆزە کە بەر لە چەندین سەدە ئەم ڕاستییە تۆمار دەکات.

رابمێنە لە وتەی پەروەردگار: ﴿فَأَسْكَنَّٰهُ فِى ٱلْأَرْضِ﴾، واتە: لەزەویدا پاراستومانە و تێیدا خەزنمان کردووە.

ناوچەی ڕێژگە و بەربەستی نێوان دوو دەریا

زانستی دەریاکان پەیوەندی بە سەرجەم دیاردە جیاوازەکانی جیهانی دەریاکانەوە هەیە... وێڕای ئەوەی ئەم زانستە لە زانستە نوێیەکان دەژمێردرێ، بەڵام قورئانی پیرۆز زۆرێك لە ڕاستی بەنرخی لەخۆگرتووە دەربارەی دیاردە دەریاییەکان کە تازەبەتازە بەهۆی ئامێری نوێی پێشکەوتووەوە دۆزراونەتەوە.

خوای پەروەردگار وەسفی سیستمی ڕێژگە (المصب)ی کردووە و دەفەرموێت: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَّحْجُورًا﴾ الفرقان/٥٣، واتە: هەر ئەو زاتەیە ئاوی دوو دەریا یا دوو ڕووبار لەپاڵ یەکدا (وەك خۆیان دەهێڵێتەوە) ئەمەیان شیرین و سازگارە، ئەوی تریان خوێیەکی ناخۆش و تاڵ، لەنێوانیاندا بەربەست و کۆسپی فەراهەم هێناوە.

ئەوەی لە ئایەتەکەدایە ڕوونکردنەوەیەکە سەبارەت بە تێکەڵبوونی ئاوی شیرین بە ئاوی سوێری دەریا لەگەڵ بوونی بەربەستێك لەنێوانیاندا. ناوچەی تێکەڵبوونیشیان بەهەندێك پێوەند پارێزراوە، لەوەی کە بچێتە ژوورەوە بۆی یان لێی دەربچێ. هەر ئەمەیە زانستی نوێ سەلماندوویەتی. لێرەدا هەندێك لە بەڵگەکان باسدەکەین.

قورئانی پیرۆز باسی لە بوونی بەربەستی هاوشێوە کردووە لە دەریا خوێدارەکان خۆیاندا، وەك دەفەرموێت: ﴿مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ﴿١٩﴾ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ﴾الرحمن/١٩-٢٠، واتە: دوو دەریای لەپاڵ یەکدا داناوە و تێکەڵیش نابن، لەنێوانیاندا بەربەستێك هەیە ناهێڵێت تێکەڵ ببن. یان دەفەرموێت: ﴿وَجَعَلَ بَيْنَ ٱلْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا﴾النمل/٦١، واتە: لەنێوان دوو دەریاکەشدا بەربەستێکی بەرپاکردووە.

ئەم بەربەستانە وەك سنووری ئاویی وەهان لەنێوان زەریای ئەتلەسی و دەریای ناوەڕاستدا، لەنێوان دەریای سوور و کەنداوی عەدەن و جگە لەوانەش لەنێوان هەندێك لە دەریاکانی جیهاندا.

ئەم دوو دیاردەیە لە قورئانی پیرۆزدا بەڕوونی باسکراوە.

ناوچەی ڕێژگە (پێکگەیشتنی ئاوی دوو دەریا):

خوای مەزن دەفەرموێت: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَّحْجُورًا﴾

لە لێکۆڵینەوەی دۆزینەوە نوێیەکانی ئەم بوارە، دەردەکەوێت:

١. ئاوەکان دابەشدەکرێن بۆسێ بەش:

أ- ئاوی ڕووبارەکان کە شیرین و سازگارن.

ب- ئاوی دەریاکان کە خوێدارن.

ج- ئاو لە ناوچەی ڕێژگەدا کە تێکەڵێکە لە خوێداری و شیرین، ئەمەش ناوچەیەکە ڕووبار و دەریاکان لەیەکتر جیادەکاتەوە، لەنێوانیاندا بەپێی هەڵکشان و داکشان (المد والجزر) جولاوە، چەند لە دەریاکە نزیك

ببێتـەوە خوێـداری زیاددەکـات و چـەندیش لـە ڕووبارەکـە نزیـك ببێتـەوە شیرینی و سازگاریی زیاددەکات.

٢. بوونی بەربەستێکی ئاوی کە دەوری ئـەم ناوچـەی ڕێژگەیـە دەدات و تایبەتمەندییە جیاکەرەوەکانی ئەم ناوچەیە دەپارێزێت.

٣. ئاوی ڕووبار و ئاوی دەریا ڕاستەوخۆ بەیـەك ناگـەن، لەگـەڵ بـوونی فاکتەری بەهێزیش بۆ تێکەڵبوون وەك هەڵکشـان و داکشـان و گـەردەلول و لافاوەکـان، چـونکە ئـەو بەربەسـتەی دەوری ناوچـەی ڕێژگـە دەدات بـە بەردەوامی لێکیان جیادەکاتەوە.

٤. تێکـــەڵبوون بـــە هێواشـــی ڕوودەدات، لەگـــەڵ بـــوونی ناوچـــە جیاکەرەوەکە و بەربەستە ئاوییەکەی دەوری دەدات.

٥. بارستە ئاوییە سیانیەکە لەسوێری و سازگارییدا دەگۆڕێن، هـەروەها ئەو زیندەوەرانەشی *تیایاندان* بەمجۆرە پۆلێن دەکرێن:

أ- زۆرینەی زیندەوەرەکان لە ژینگەکەی خۆیاندا نەبێت نـاتوانن بـژین، هەنـدێکیان لـە هـەموو ژینگەیەکـدا دەژیـن، وەك ماسـی سـەلەمۆن و مارماسیەکانی دەریا.

ب- ناوچەی ڕێژگە کۆمەڵێکی زۆر زیندەوەری تێدا دەژی کە ئەگەر لێی دەربچن دەمرن. کۆمەڵێك زیندەوەرەی تر کە لە ڕووبار و دەریاکاندا دەژین ئەگەر بچنە ئەم ناوچەیەوە بەهۆی جیاوازی پەستانەوە دەمرن.

ئەم سیستمە خوداییە داهێنەرانەیە، خوای گەورە بۆ پاراستنی بارستە ئاوییەکانی داناوە کە دراوسێن و تێکەڵ نابن. ئێمە توانامان نییە بە چـاوی ئاسایی ئەم بەربەسـتانە ببینین، بـەڵام تازەبەتازە مانگـە دەسـتکردەکان وێنەی ڕۆشنمان دەدەنێ کە سنووری سێ بارستە ئاوییەکە دیاری دەکەن.

بەربەستی نێوان دوو دەریاکە:

لە باسکردنی قورئانی پیرۆزدا دەربارەی بەربەستی نێوان دوو دەریاکە نهێنییەك لە نهێنیەکانی ئیعجازی قورئانیی هەیە، ئەویش لەو ئایەتەدا کە دەفـــــەرموێت: ﴿مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ﴿١٩﴾ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ ﴿٢٠﴾ فَبِأَيِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢١﴾ يَخْرُجُ مِنْهُمَا ٱللُّؤْلُؤُ وَٱلْمَرْجَانُ﴾ الـــرحمن/١٩-٢٢، یـــان دەفەرموێت: ﴿وَجَعَلَ بَيْنَ ٱلْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا﴾ النمل/٦١.

ئـــەم ئایەتانـــە وەســـفێکی وردی دەریـــا ســـوێرەکانیان کـــردووە، بەڵگەکانیشمان ئەمانەن:

١. ئایەتەکـــە دەســـتەواژەی (البحـــرین)ی بـــەکارهێناوە، وەك بەڵگـــەی سوێریی هەردوو دەریاکە.

٢. دەریخســـتووە کـــە لـــەو دوو جـــۆر دەریایـــە مـــرواری و مـــەرجان دەردەهێنرێت، کە هەردووکیان تەنها لە دەریا سوێرەکاندا هەن.

کەســێك کـــە لـــە دەقـــە قورئانیەکـــە ورد دەبێتـــەوە دەبینێـــت دەریـــا سوێرەکان لەگەڵ یەکتریدا جیاوازن، سەرەڕای یەکگرتنیان لـــەو وەســـفانەدا کە بەچاو هەستیان پێدەکرێت (وەك خوێداری، شینی، خـــاوەن شـــەپۆل و گـــەردەلول...). ئایـــا ئـــەم دەریایانـــە چـــۆن جیـــاواز دەبـــن لەکاتێکـــدا کـــە بەیەکتری دەگەن و هیچ جیاکەرەوەیەکی بینراو لەنێوانیاندا نییە؟!

لە وتەی خواییدا ﴿مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ﴾، (مَرَج): تێکەڵبوون یـــان هـــاتن و چـــوون و لادانـــە. ئەوکەســـەی لـــە ئایەتەکـــە وردەبێتـــەوە بـــەجۆرێك وێنـــای دەکات کە تێکەڵبوونی ئەم دوو دەریایە وادەکات هەر دەریایـــەك خاسیەتە جیاکەرەوەکانی خـــۆی لەدەســـت بـــدات، بـــەڵام خـــوای گـــەورە دەفـــەرموێت:

﴿بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ﴾، واتـــە بەربەســتێك لەنێوانیانــدا هەیــە ڕێگــا لــە هەریەکەیان دەگرێت دەستدرێژی بکاتە سەر ئەوی تر.

لەساڵی (١٩٤٢) بۆ یەکەمجار لە کتێبی زانستە نوێیەکاندا وەڵامی ئەو پرسیارە دەرکەوت کە زانایانی سەرسام کردبوو، ئەویش: بۆچی دەریاکان تێکەڵ و چونیەك نابن لەگەڵ بوونی فاکتەرەکانی هەڵکشان و داکشان و گەردەلول و شەپۆل و تەوژمەکانیشدا؟

وەڵامەکــەش ئەوەیــە کۆمــەڵێك خاســیەتی ئــاوی هەیــە کــە دەریــا پێکگەیشتوەکان لێك جیادەکاتەوە و پارێزگاری خاسیەتە جیاکەرەوەکانی هەر دەریایەك دەکەن، تێکەڵبوونی ئاوی دەریاکان زۆر بەهێواشی دەبێت بــەنێو ئــەم بەربەســتانەدا، ئــەو ئــاوەش کــە بــە بەربەســتەکەدا تێپــەڕیوە دەگۆڕێت، وەك خاسیەتەکانی ئەو دەریایەی کە تێی چووە، بەمــەش هــەر دەریایەك پارێزگاریی خاسیەتەکانی و سنوورەکەی خۆی دەکات بەهۆی بوونی ئەو بەربەستە ئاویانەوە کە لەنێوان دەریاکاندا هەیە.

دواجار مرۆڤ توانی وێنەی بەربەستە جولاو و پێچاوپێچەکانی نێوان دەریا سوێرەکان لەڕێی وێنەگرتنی گەرمییەوە و بە مانگە دەستکردەکان بگرێت.

لــەو بارســتە ئــاوی و دەریــا بەیەکگەیشــتوانەی زانایــان لێکۆڵینــەوەیان لەبارەوە کردووە، ناوچــەی پێکگەیشــتنی ئــاوی دەریــای ســپی ناوەڕاســتی گەرم و خوێدارە لەگەڵ ئاوی زەریای ئەتڵەسی سارد و کەمتر خوێدار.

لــەدوای هــەموو ئەوانــەوە پرسیار دەکــەین: ئایــا پێغەمبــەر (ﷺ) ئــەو وێســتگە دەریــایی و ئامێرانــەی شــیکردنەوەی بارســتە ئــاویی و توانــایی بەدواداچــوونی جوڵــەی بارســتە ئــاویی جۆراوجــۆری هــەبووە؟ ئایــا پێغەمبەر(ﷺ) ڕووپێوی گشتی کردووە لەکاتێکدا هەرگیز بە دەریادا تێپەڕ

نەبووە؟ بەڵکو لە سەردەمێکدا ژیاوە کە ئەفسانە بالآدەست بووە بەسەر بیرکردنەوەی مرۆڤدا، بەتایبەت لە مەیدانی زانیاری دەربارەی دەریاکاندا.

بۆیە هیچ نامێنێتەوە ئەوە نەبێت بڵێین: ئەم وتانە لەلایەن خوایەکی کارزان و زانا بە هەموو بوون و ژیانەوە دابەزیونەتە خوارەوە بۆ محمد(ﷺ) و هەموو مرۆڤایەتی.

(با) و شە پۆلەکانی دەریا

خـوای پـەروەردگار دەفـەرموێت: ﴿هُوَ ٱلَّذِى يُسَيِّرُكُمْ فِى ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَا كُنتُمْ فِى ٱلْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا۟ بِهَا جَآءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَآءَهُمُ ٱلْمَوْجُ مِن كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوٓا۟ أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ ۙ دَعَوُا۟ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ لَئِنْ أَنجَيْتَنَا مِنْ هَٰذِهِۦ لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلشَّٰكِرِينَ﴾ یـونس/٢٢، واتـە: (ئـەی هاوەڵگەران) خوا ئەو زاتەیە لە وشکانی و دەریادا هاتوچۆتان پێدەکات، هـەتا ئـەو کاتـەی لـە کەشتییەکاندا دەبـن و دەیانگوێزنـەوە بـەهۆی بـا و شەماڵێکی پاك و ئارامەوە و هەموان پێـی دڵخۆشـن، ئـەوە بایـەکی توند و بەهێز و سـەخت بـەرەو کەشتییەکە بێـت و هـەڵبکات، لەهـەموو لایەکـەوە شـەپۆل بۆیـان بێـت، ئـیتر وابـزانن کـە دەورە دراون و (ڕزگاربوونیـان ئەستەمە، ئا لەوکاتەدا خەڵکەکە بە سۆزەوە) هانا و هاوار بۆ خـوا دەبـەن، دڵنیـان خـوا نـەبێت کـەس ناتوانێـت فریایـان بکـەوێت، بۆیـە بـە سـۆزەوە دەڵێن: سوێند بەخوا ئەگەر لەم بەڵایە، لەم تەنگانەیـە، ڕزگارمـان بکـەیت، بەڕاستی دەچینە ڕیزی سوپاسگوزارانتەوە.

زانستی نـوێ سـەلماندوویتی شـەپۆلەکانی دەریـا جوڵەگـەلی ستوونیان هەیـە کـە کاردەکەنـە سـەر جوڵـەی ئاوەکـە بـەهۆی هـەڵکردنی بـا لەسـەر دەریاکە بە ئاڕاسـتەیەکی دیـاریکراودا. هـەروەها شـەپۆلەکانی هەڵکشـان و داکشـان و ئـەو شـەپۆلانەش هـەن کـە زەمینلـەرزەی دەریاکـان دروسـتیان

دەکەن. شەپۆلەکە بەدرێژایی ڕووی دەریاکە بەخێرایی بلاودەبێتەوە، یان دەگوێزرێتەوە، لەکاتێکدا کە ئاوی دەریاکە بە ستوونی لە جێگای تایبەتدا و بە فراوانی تایبەت بەرزدەبێتەوە، ژمارەی ئەو بەرزیانەش لە هەر ساتێکدا جیاوازن. لەبەرئەوەیە دەبینین هەر شەپۆلێك خێرایی بلاوبوونەوە و فراوانی و لەرەلەری خۆیی هەیە، دووریی نێوان هەر دوو سەر یان بنی شەپۆل پێیدەوترێت درێژی شەپۆل.

سەرجەم ئەم خاسیەتانە پەیوەندیان بە با و قولی ئاوەوە هەیە، جۆرێك لە شەپۆلی دەریا هەیە دەکرێت وەك نیشانەیەك بۆ نزیکبوونەوەی زریانی دەریا تەماشا بکرێت.

ئەو ئاوەی جەستەی شەپۆلەکە پێکدێنێت لەگەڵیدا بەدرێژایی دەریاکە ناجوڵێت، بەڵکو هەر بەشێکی لە ڕێڕەوێکی نیمچە بازنەییدا، ئەستون لەسەر هێڵی جوڵەی شەپۆلەکە دەجوڵێت، لەکۆتایی جوڵە بازنەییەکەیدا بەنزیکی دەگەڕێتەوە بۆ جێگا بنەڕەتییەکەی، بەوەش لادانی زۆر کەم و بچوك لە ئاوەکەدا بە ئاڕاستەی بلاوبوونەوەی شەپۆلەکە ڕوودەدات.

ڕەنگە (با) جێگیربێت و بوەستێت و دەریاش هێمن و ئارام بێت، بەتایبەت لە ناوچەکانی هێڵی یەکسانی زەوی یاخود ناوچە خولگەییەکان کە پەستانی بەرزی هەوا نامێنێت، بەوەش شەپۆل نامێنێت و کەشتییە چاڕۆکەدارەکان لەوێدا ناجوڵێن.

سەرەڕای ئەوە کە پێغەمبەر (ﷺ) ئەو ناوچانەی نەبینیوە، بەڵام قورئانی پیرۆز باس و وەسفی ئەو حاڵەتانەی کردووە کە لەپانتایی زەریادا ڕوودەدەن: ﴿إِن يَشَأْ يُسْكِنِ ٱلرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَىٰ ظَهْرِهِۦٓ﴾ الشـــــوری/٣٣، واتە: خۆئەگەر (خوا) بیەوێت با دەوەستێنێت و لەسەر پشتی دەریاکە دەوەستن و لەکار دەکەون.

ئـــەو شـــەپۆلانەی هـــاوڕێی زریانـــە ناوچـــەییەکانی کـــەنارەکانن، بەرزبوونـــەوەی ئاسـتی ئـاوی گشـتی هاوکاتیـەتی، ئـەو بەرزبوونەوەیـە ناودەبرێت بە کشانی زریانی (المدّ العاصفي).

زۆرجـار بەرزبوونـەوەی ئـاو کتـوپڕ دەبێـت لەنێوەنـدی پشـێوی دەریـا (گـەرداو)دا، ڕەنگـە شـەپۆلەکان بـە یـەکجاری نـەمێنن گـەر دژە بایـەك ڕووبـەڕووی ببێتـەوە، یـاخود پێدەچـێت پاڵپشـتی بکـات، فراوانییەکـەی زیاددەکات ئەگەر با بە ئاڕاستەی جوڵەی شـەپۆلەکان هـەڵبکات. هـەروەها (بـا) دەتوانێـت شـەپۆلەکان پێچـەوانە بکاتـەوە (یـاخود ئاڕاسـتەی جوڵـە بگۆڕێت) گەر بە لاریەکی ڕێژەیی هەڵیکرد.

ترس و باران

یەکـەمین جـەنگ لـەنێوان بێبـاوەڕ و موسـڵمانانداا لـە جـەنگی بـەدری گەورەدا بوو. موسڵمانان ژمارەیان کەم بوو، دەرچوون و خواستی کـاروانی بێباوەڕانیان هەبوو. جەنگەکە شتی سەیری تێدا بوو، موسڵمانان لەبەردەم سوپایەکی گەورە و بەهێزدا بـوون، ژمارەیـان چـەند هێنـدی ئـەوان بـوو... جەنگەکە بەرپا دەبێت و بێباوەڕانیش متمانەی تەواویان بـە سـەرکەوتنیان هەیە. خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلاً وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولاً﴾الأنفال/٤٤، واتـە: کـاتێکیش بە یەکگەیشتن لە گۆڕەپانی جەنگدا لەبەرچاوی ئێوە، خوا ئەوانی بـە کـەم نیشـان دەدان و ژمـارەی ئێوەشـی لەبەرچـاوی ئـەوان بـە کـەم دەنوانـدن، بۆئەوەی هەر ئەوە پێشبێت کە خوا بڕیاری لەسەر داوە.

بێباوەڕان متمانەیان بە سەرکەوتن هەبوو. موسڵمانان کـەم بـوون، سـێ سەد یان کەمێك زیاتر بوون، بـەڵام بێبـاوەڕان دوو هـەزار بـوون و دووسـەد سوارچاکیان لەگەڵدا بوو کە هەر سوارێك بەرامبەرە بە دە جـەنگاوەر بـوو. کاتێك بێباوەڕان تەماشای موسڵمانانیان دەکرد کە ژمارەیان لەبەرچـاویاندا کـەم بـوو و ژمـارەی خۆیـان زۆربـوو، دڵنیـابوون سـەرکەوتن بـۆ خۆیانـە، ویستیان سەرکەوتنێك لەبواری عەقیدەدا بۆ خۆیان مسۆگەر و تۆمار بکەن، هاوڕێ لەگەڵ سەرکەوتنی بواری جەنگەکە، بۆیە دەردەچـوون و دەیـانوت: پەروەردگارا! کێ لەسەر هەقە سەرکەوتووی بکەیت... پێغەمبەریش (ﷺ)

داوای پشت و پەنا و یارمەتی لە خوای گەورە کرد. خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند کە دەفەرموێت: ﴿إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُم بِأَلْفٍ مِّنَ الْمَلآئِكَةِ مُرْدِفِينَ، وَمَا جَعَلَهُ اللّهُ إِلاَّ بُشْرَى وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلاَّ مِنْ عِندِ اللّهِ إِنَّ اللّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾الأنفال/٩-١٠، واتە: یادی ئەو کاتە بکەنەوە کە لە پەروەردگارتان دەپاڕانەوە و داوای یارمەتیتان لێدەکرد، خوایش خێرا هات بە هاناتانەوە و فەرمووی بەڕاستی من بە هەزار فریشتەی تر یارمەتی و کۆمەکیتان دەکەم بەشوێن ئەوانی تردا. ئەم یارمەتیەش جگە لە مژدەیەکی خوایی شتێکی تر نەبوو، تا دڵەکانیشتان ئارام بگرێت و دڵنیا بن بەو یارمەتیە، ئەگینا سەرکەوتن تەنها لەلایەن خواوە نەبێت نییە، چونکە بەڕاستی هەر خوا خۆی باڵادەست و دانایە.

کاتێك موسڵمانان سەربازی خوایی لەنێو خۆیاندا دەبینن، دڵەکانیان ئارام دەبێت، سەرکەوتنیش لەلای خواوەیە، نەك لەلایەن فریشتەکان یان لەلای مرۆڤەکانەوە.

باوێشك کە خوای گەورە کردویەتیە بەخششێك بۆ خەڵك، کاتێك دەخەون هێز بۆ جەستەیان دەگەڕێتەوە لەدوای شەکەت بوون و ناڕەحەتی. خوای گەورە دەیەوێت سوننەت بۆ موسڵمانانی ترساو لە شەوی جەنگدا تێپەڕێنێت، وەنەوزێك هەموویانی داگرت، لەیەك ساتدا، هەریەکەیان خەوی لێکەوت، لەگەڵ ئەو وەنەوزەدا کە سەرجەمیانی گرتەوە خەوێکی قووڵ و ئارامیی بەهێز دایگرتن... هەندێك لە موسڵمانان خەویان بینی و لەشیان گران بوو و لە بەیانیدا لەخەو هەستان، شەیتان هات و ئامۆژگاری کردن و وتی: چۆن دەچنە جەنگەوە لەکاتێکدا لەشتان گرانە؟! چۆن خوای پەروەردگار فێڵی شەیتان ڕەتدەکاتەوە و بارانی لە ئاسمانەوە

باراند تاکو موسڵمانانی پێ پاك بکاتەوە و پیس و پۆخڵی شەیتانیان لێ دووردەخاتەوە!

پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿ إِذْ يُغَشِّيكُمُ ٱلنُّعَاسَ أَمَنَةً مِّنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً لِّيُطَهِّرَكُم بِهِۦ وَيُذْهِبَ عَنكُمْ رِجْزَ ٱلشَّيْطَٰنِ وَلِيَرْبِطَ عَلَىٰ قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ ٱلْأَقْدَامَ ﴾الأنفال/١١، واتە: ئەو مژدە و ئارامی دڵە کاتێك بوو کە خوای گەورە بە وەنەوز دایگرتن، بۆئەوەی هێمنیەك بێت بۆتان لەلایەن خۆیەوە و ئاوێکیشی لە ئاسمانەوە بەسەرتاندا باراند بۆئەوەی خاوێنتان بکاتەوە پێی و پۆخڵی شەیتانتان لێ دووربخاتەوە (تا لەڕووی جەستە و دڵ و دەروونەوە خاوێن بن) و دڵەکانتان بەهێز و دامەزراو بکات و بیانبەستێت بەخواوە و بەو ئاوە پێیەکانیشتان جێگیر و قایم بکات.

پزیشکەکان دەڵێن لەکاتی ترسدا ماددەیەك لەخوێندا دەردەدرێت و بەوەش پەلەکان دەلەرزن و جێگیر نابن. لە هۆکارەکانی جێگیرکردنی پەلەکان، کەمکردنەوەی ئەم ماددەیەیە ئەویش بە پرژاندنی ئاو بەسەریاندا. هەروەها دابەزاندنی ئاو لەو هۆکارە ماددیانەیە کە خوای گەورە کردوویەتە هۆی جێگیر و قایم کردنی پێیەکان. بە کەمکردنەوەی ئەم ماددەیە لەخوێندا، لەگەڵ جێگیرکردنی ئەو زەوییەی جەنگاوەران بە هاوڕێیەتی پێغەمبەر (ﷺ) بەسەریدا دەڕۆن، لەژێر پێیەکانیاندا جێگیر و چەسپاوە، چونکە ئەگەر خۆڵ و خاك تەڕ بوو، زیاتر و زیاتر یەکدەگرن و پێکەوە پەیوەست دەبن و ڕێبواریش بە ورەبەرزی و جێگیریەوە بەسەریدا دەڕوات و پێیەکان ڕۆناچن... دابارینی باران بەسەر بێباوەڕاندا لەجوڵەی خستن، لەپاشان دەبینی لەکاتی بەیەك گەیشتنی دوو سوپاکەدا ئەنجام چۆن دەبێت؟

لەدوای جەنگ و دوای بەیەگەیشتنی دوو پۆلەکە، پـۆلی فریشـتە لەگـەڵ باوەڕداراندا، ژمارەی باوەڕداران لەچاوی بێباوەڕاندا (زۆر زیاتر لەسـەرەتا، بـەر لـە بەشداری فریشـتە و یارمـەتیی خـوا) دەبینـران... لـەپاش ئـەوەی سەرەتا کەمبوون، بەڵام ئەوکاتە بە چاوی بینایی خۆیـان باوەڕدارانیـان بـە دوو هێند دەبینی.

پـــەروەردگار دەفـــەرموێت: ﴿ قَدْ كَانَ لَكُمْ ءَايَةٌ فِى فِئَتَيْنِ ٱلْتَقَتَا ۖ فِئَةٌ تُقَٰتِلُ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُم مِّثْلَيْهِمْ رَأْىَ ٱلْعَيْنِ ﴾ آل عمران/١٣، واتـە: (ئـەی محمـد (ﷺ) بـەو خەڵکـە بڵـێ) بێگومـان لـەو دوو دەسـتەیەی ه لـە (جـەنگی بـەدردا) ڕووبـەڕووی یـەکتر وەسـتان نیشـانە و پەندێکی گـەورە بـوو بۆتـان، دەسـتەیەکیان لـەپێناوی خـوادا دەجـەنگان، دەسـتەکەی تریـان بێبـاوەڕبوون، بـاوەڕداران لەبەرچـاوی ئەوانـدا دوو ئەوەندەیان دەنواند (لە گۆڕەپانی جەنگدا بەچاوی بینایی و بینین).

سەرچاوەکان

١. تەفسیری ئاسان، بورهان محمد أمین
٢. موسوعة الإعجاز العلمي في القرآن الكريم، عبالرحيم المارديني
٣. موسوعة الإعجاز العلمي في القرآن الكريم و السنة المطهرة، يوسف الحاج أحمد
٤. الموسوعة الذهبية في إعجاز القرآن الكريم و السنة المطهرة، د.أحمد مصطفى متولى
٥. موسوعة الإعجاز العلمي في القرآن و السنة، م.نايف منير
٦. موسوعة الإعجاز القرآنى في العلوم والطب و الفلك، د.نادية طيارة
٧. موسوعة الإعجاز العلمي في القرآن، هيثم جمعة بلال
٨. الموسوعة الكونية الكبرى/آيات الله في خلق الأرض و تأمين معايشها، د.ماهر أحمد الصّوفي
٩. حقائق العلم الحديث (١-١٠)، عبدالرحمن العصافي
١٠. الإعجاز العلمي في القرآن الكريم، محمد سامي محمد علي
١١. الإعجاز العلمى في أسرار القرآن الكريم و السنة النبوية، محمد حسني يوسف
١٢. الإعجاز العلمي في القرآن الكريم، د.عبدالقادر محمد منصور
١٣. معجزة القرآن، نعمت صدقي
١٤. الأدلة المادية على وجود الله، شيخ محمد متولى الشعراوي
١٥. الإعجاز العلمي في السماء و الأرض، الشيخ أسامة نعيم
١٦. من آيات الإعجاز العلمي (الأرض في القرآن الكريم)، د.زغلول راغب محمد النجار

١٧. من علوم الأرض القرآنية، د.عدنان الشريف
١٨. المفهوم العلمي للجبال في القرآن الكريم، د.زغلول النجار
١٩. توحيد الخالق/ الجزء الأول، عبدالمجيد الزندانى
٢١. وغدا عصر الإيمان، عبدالمجيد الزندانى
٢٢. العلم طريق الإيمان، عبدالمجيد الزندانى
٢٣. مجلة الإعجاز، عدد ٣، ٨
٢٤. چەند پێگەیەکی ئینتەرنێت، بەتایبەت هەردوو پێگەی ئەلیکترۆنی:
www.55a.com
www.kaheel7.com